

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**İLK DÖNEM ZAHİDLERİ VE ZÜHD ANLAYIŞLARI
(SAHABE DÖNEMİ, HİCRİ I. VE II. ASIR)**

MUSTAFA YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. BETÜL GÜRER**

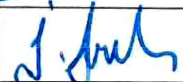
KONYA - 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa YILDIRIM		
	Numarası	088106061003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Betül GÜRER		
Tezin Adı	İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır)			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır)” başlıklı bu çalışma 24.10.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Betül GÜRER	
2	Prof.. Dr.	Dilaver GÜRER	
3	Doç. Dr.	İbrahim İŞİTAN	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa YILDIRIM		
	Numarası	088106061003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa YILDIRIM
İmzası

ÖNSÖZ

Dinin emirlerini yerine getirip yasakladığı şeylerden uzak durmak, inanılan dinden şevk almanın ilk ve kaçınılmaz şartıdır. Ancak bununla yetinmek kişinin selameti için yeterli olsa bile insanın ruhî derinliklerinde bulunan yüce arzuları doyurmaya yetmez.

İslam'da zühd hayatı olarak ifade edilen, ilk olarak asr-ı saâdet döneminde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in son derece sade ve gösterişten uzak yaşantısıyla başlayan, Kur'an'da *tezkiye*, *takvâ* ve *tebettül* kelimeleriyle ifade edilen bu hâl, ibâdet, ahlâk ve nefsin terbiyesi olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta zâhidlik ve zühdî yaşayış olarak bilinen zühd hayatı, zamanla gelişerek hicri II. asırdan itibaren metodu ve hedefi olan bir ilim olarak ortaya çıkmış, daha sonra tasavvuf adıyla sistemleşerek gelişmesine devam etmiştir.

Çalışmamızda doğru ve gerçekçi zühd anlayışından hareketle, Kur'an başta olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zühde ve dünyaya bakışını, bu bakışın ayet ve hadisler çerçevesinde ele alınışını ve bu anlayış çerçevesinde oluşan zihniyeti ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümünde "Zühd" kelimesi başlığı altında, zühd kelimesinin lûgat ve terim manasıyla beraber, zühd kelimesiyle yakın anlamlı kavramlardan bazıları (Takvâ, Vera', Tebettül, Havf, Reca, Muhabbet, Riyâzet, Fakr, Rıza ve Melâmet), Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde zühd kavramı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, sûfilere göre zühdün tanımı, dereceleri ve zühde ulaşma yolları üzerinde de durulmuştur.

İkinci bölümde ise *Sahabede Zühd* başlığı adı altında başta Hulefâ-i Râşidîn, önde gelen zâhid sahabiler ve Ashâb-ı Suffe'deki diğer Sahabilerin bazılarının Zâhidane yaşamlarına ve zühd ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise *İlk Dönem (H. II. Asır) Zâhidlerinde Zühd* başlığı altında H. II. asır Zâhidlerinin zühd yaşamları ve zühde dair görüşlerine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise *Ashâbın Zühd Uygulamalarının İlk Dönem Zâhidlerindeki yansıması* başlığı altında zühdün unsurları (Tevbe, Takvâ, Vera,

Havf, Reça, Fakr, Riyâzet, Melâmet, Rıza ve Muhabbet) üzerinde, Ashâb'ın zühd yaşamı ile ilk dönem Zâhidlerinin zühd yaşamlarını, benzerlik ve farklılık yönleriyle incelemeye çalıştık.

Ayrıca Hz. Peygamber ve onun Ashâbının zühd yaşamının sonraki dönemlerde yaşayan Zâhidlerdeki tezahürlerini de zühdle anlam yakınlığı olan kavramlardan tevbe, havf, reça, melâmet, fakr, Riyâzet, muhabbet ve rıza kavramları üzerinde, aralarında benzerlik veya uygulama farklılığı olan sahabe ve ilk dönem Zâhidleri arasında mukayese yaparak Kur'an ve sünnetin sonraki dönemlerde Müslümanlara ne şekilde ulaştırılmaya çalışıldığı, benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu gözlemlemeye çalıştık.

Amacımız İslam'ın manevi hayatı olarak kabul edilen zühdde tasavvufun sınırlarını ortaya koymak değil, bu anlayışın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i takip eden (sahabe, tabiûn ve daha sonraki) nesillerde tezahürlerini ortaya koymaktır.

Çalışmamız boyunca kıymetli zamanları içerisinde bize vakit ayıran, çalışmayı baştan sona tetkik edip oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, yönlendirici ve teşvik edici katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Dilaver GÜRER Bey'e ve yardımlarından dolayı muhtereme hocam Yrd. Doç. Dr. Betül GÜRER Hanımefendi'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

30.10.2017

Mustafa YILDIRIM

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa YILDIRIM		
	Numarası	088106061003		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Betül GÜRER		
Tezin Adı	İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır)			

ÖZET

Doğru ve gerçekçi zühd anlayışından hareketle, Kur'an başta olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zühd ve dünyaya bakışını, bu bakışın ayet ve hadisler çerçevesinde ele alınışını ve bu anlayış çerçevesinde oluşan zühd yaşayışını ve yansıma durumunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümünde "Zühd" kelimesi başlığı altında, zühd kelimesinin lûgat ve terim manasıyla beraber, zühd kelimesiyle yakın anlamlı kavramlardan bazıları (Takvâ, Vera', Tebettül, Havf, Reça, Muhabbet, Riyâzet, Fakr, Rıza ve Melâmet), Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde zühd kavramı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise *Sahabede Zühd* konusuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise *İlk Dönem (H. II. Asır) Zâhidlerinde Zühd* başlığı altında H. II. asır Zâhidlerinin zühd yaşamları ve zühd dair görüşlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise *Ashâbın Zühd Uygulamalarının İlk Dönem Zâhidlerindeki yansıması* başlığı altında zühdün unsurları üzerinde, Ashâb'ın zühd yaşamı ile ilk dönem Zâhidlerinin zühd yaşamlarını, benzerlik ve farklılık yönleriyle incelemeye çalıştık.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Öğrencinin	Name and Surname	Mustafa YILDIRIM		
	Student Number	088106061003		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Betül GÜRER		
Title of the Thesis/Dissertation	First Term Zahids and Their Apprehension of Zühd (The Period of Sahabes, Hijri I and II Century)			

ABSTRACT

Moving from the accurate and realistic apprehension of zühd (ascetic), we tried to present primarily Qur'an's and Hz. Muhammed's views for zühd and the world, address that view within the framework of ayah and hadith, and zühd living and its reflection that was formed within the framework of that views. The study consists of four sections and conclusion. In the first section, under the title of Zühd, in addition to dictionary and terminological meaning of zühd as a word, some of the concepts that have a closer meaning with the word of zühd (Takvâ, Vera', Tebettül, Havf, Reça, Muhabbet, Riyâzet, Fakr, Rıza ve Melâmet), and the concept of zühd in Qur'an and Hadith were elaborated. In the second section the subject of Zühd, who is the companion of the prophet Muhammad, were stated. In the third section, under the title of *First Term (H. II. Century) Zâhidlerinde Zühd; H. II. Century Zahide's zühd living and their views with regard to zühd* were stated. In the fourth section, under the title of *Reflections of Ashabın Zühd Applications on the First Term Zahides*, we tried to investigate Zühd elements, Zühd living of Ashab, Zühd living of first terms Zahides and their differences and similarities.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi

BİRİNCİ BÖLÜM ZÜHD VE ZÜHDÜN UNSURLARI

GİRİŞ	1
1. Zühd'ün Tanımı ve Tasavvuftaki Yeri.....	2
2. Kur'ân-ı Kerim'de Zühd	5
3. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatında ve Hadislerde Zühd	12
4. Sufilere Göre Zühd	23
5. Zâhidler İçin Kullanılan Diğer Sıfatlar	32
6. Zühdün Boyutları.....	34
7. Zühdü Elde Etme Yolları	38
8. Zühdle Anlam Yakınlığı Olan Terimler.....	40
8.1. Tebettül.....	40
8.2. Takvâ.....	42
8.3. Vera'	44
8.4. Tevbe	46
8.5. Havf.....	48
8.6. Reca.....	50
8.7. Fakr.....	51
8.8. Riyâzet.....	52
8.9. Melâmet.....	54
8.10. Rıza.....	55
8.11. Muhabbet	57

İKİNCİ BÖLÜM
SAHABE-İ KİRAM DÖNEMİNDE (H.I. ASIR) ZÜHD

1. Sahabe ve Zühd.....	59
2. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	62
3. Hz. Ömer (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	65
4. Hz. Osman (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	71
5. Hz. Ali (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	76
6. Ashâb-ı Suffe ve Zühd Hayatı.....	80
7. Ebû Hureyre (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	83
8. Hz. Ebû'd-Derdâ (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	86
9. Hz. Ebû Zerr (r.a.) ve Zühd Hayatı.....	88
10. Veysel Karani ve Zühd Hayatı.....	94
11. Diğer Sahâbiler ve Zühd Özellikleri.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İLK DÖNEM (H.II. ASIR) ZÂHİDLERİNDE ZÜHD

1. Önde Gelen Bazı H.II. Asır Zâhidleri ve Zühd Anlayışları.....	102
2. Ömer b. Abdülaziz ve Zühd Hayatı.....	103
2.1. Ömer b. Abdülaziz'in Hayatı.....	103
2.2. Ömer b. Abdülaziz'in Zühd Hayatı.....	104
3. Hasan Basrî ve Zühd Hayatı.....	106
3.1. Hasan-ı Basrî'nin Hayatı.....	106
3.2. Hasan-ı Basrî'nin Zühd Anlayışı.....	107
4. İbrahim b. Ethem ve Zühd Hayatı.....	111
4.1. İbrahim b. Ethem (r.a.)'in Hayatı.....	111
4.2. Zühd Hayatına Geçışı.....	112
4.3. Zühd Dönemi İçindeki Yeri.....	115
5. Râbiatü'l-Adeviyye ve Zühd Hayatı.....	116
5.1. Râbiatü'l-Adeviyye'nin Hayatı.....	116
5.2. Zühd Anlayışı.....	118
6. Abdullah b. Mübârek.....	122
6.1. Abdullah b. Mübârek (r.a.)'in Hayatı.....	122
6.2. Abdullah b. Mübârek (r.a.)'in Zühd Anlayışı.....	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ASHÂBIN ZÜHD ANLAYIŞININ İLK DÖNEM ZAHİDLERİNE YANSIMASI

1. Ashâbın Zühd Anlayışının İlk Dönem (H. II. Asır) Zâhidlerine Yansımasını Araştırmanın Anlam ve Önemi	126
2. Karşılaştırma Konuları	128
2.1. Tevbe	129
2.2. Havf	131
2.3. Reca	134
2.4. Vera'	137
2.5. Melâmet	139
2.6. Fakr	141
2.7. Riyâzet	144
2.8. Muhabbet	147
2.9. Rıza	150
SONUÇ	153
BİBLİYOGRAFYA	155
ÖZGEÇMİŞ	159

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
b.y.l.t.	: Basılmamış yüksek Lisans Tezi
c.c.	: celle celâlühü
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
H.No	: Hadis no
H.z.	: Hazret-i
haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İ.F.A.V.	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
md.	: maddesi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Neşr.	: Neşriyat, Neşreden
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: ölümü
r.a.	: radiyallahü anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallalâhü aleyhi ve sellem
S.D.Ü.İ.F.D	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
vs.	: ve sâire
Yay.	: Yayınevi

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÜHD VE ZÜHDÜN UNSURLARI

GİRİŞ

Tasavvuf; İslâm'ın ruh hayatı ve İslam peygamberi'nin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. Tasavvuf; İslamî ilimlerin zirve noktası, zübdesi ve özü olarak ifade edilmiştir. Tasavvufun “hâl” olarak adlandırılan “manevi tecrübe” yönü, bu işin hâz ve zevk tarafıdır. Tasavvufu, ahlâk olarak tarif edenlere göre, onu ahlaki ve kemâl sıfatlarını gerçekleştirmeyi esas alan islami bir ilim olarak düşünmek gerekir. Zira o, insanın iç dünyasını imâra ve kötü duygularını tashihe çalışan bir ahlâkî sistemdir.¹

İnsandaki dünya tutkusunu atıp, ibâdet ve kulluk şuurunu canlandırmayı sağlayan ve Efendimiz'in, Hakk'ın da halk'ın da sevgisine mazhar olmaya vesile olarak tavsif buyurduğu **zühd ve zâhidâne hayat**, tasavvufun önceleri “zühd” daha sonraları “tasavvuf” adıyla ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur.² Asr-ı saadetle başlayan, tabiin, tebe-i tabiin devrini ve ilk iki asrı içine alan tasavvuf kavramının zuhuruna kadar olan döneme, ‘Zühd dönemi’ denir. Zühd ise birçok tarif yapılmakla beraber, dünya nimetlerini tamamen terk etmekten ziyade, bunlara olan bağlılığın ortadan kaldırılmasıdır. Yani elde mal olsa bile kalpte onun sevgisinin bulunmamasıdır.³ Mevlânâ'nın Yedi Vaazı'nda; kalpte dünya malına olan bağlılık yerini Allah sevgisine bırakınca da dünya bağlarından kurtularak tamamen Allah'a yöneliş, O'na kulluk/ ibâdet ve gönülden bağlılığa dönüşmesinden, dünya ve âhîret kaygısından uzak bir şekilde Allah'a kulluk eden, O'nun hoşlanmadığı şeylerden de samimiyetle tevbe edip kaçınan ve bu yüzden de çeşitli maddi ve manevi nimetlere mazhar olan Allah'ın sevgili kullarından bahsedilmektedir.⁴

I. ve II. (m.VII ve VIII.) yüzyıllarda yaşayan âbid ve zâhidler Kur'ân'ı derin bir dikkat ve duyarlılıkla okumaya büyük önem veriyorlardı. Kur'ân'ın bu şekilde

¹ Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., İstanbul 2000, 3. Baskı, s. 17.

² Yılmaz, a.y., s. 18.

³ İbnü'l Meylak, *İhlâs süresi tefsiri*, (trc. Betül Güçlü) İlkharf Yay., İstanbul 2015, I Baskı, s. 61

⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mecâlis-i Seb'a*, (haz.: Dilaver Gürer) İlkharf Yay., İstanbul 2017, I. Baskı, s. 26-27.

okunmasıyla zühd, takva, ihlâs, niyet, korku ve ümit gibi ahlakî ve manevî konulara giderek ağırlık veren yorumlar yapılmaya başlandı.⁵

Asr-ı saâdetten günümüze kadar olan tasavvuf tarihine kaynaklık eden eserlerin başında tasavvuf tabakâtı gelir. Bunların başlıcaları şunlardır: Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö.412/1021) *Tabakâtu's-Suffiye'si*, Ebû Nuaym İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l evliya ve Tabakâtü'l-asfiya'sı*, Abdülkerim Kuşeyri'nin (ö. 465/1072) *er Risâle'si*, Ali b. Osman el-Cüllabi el-Hucvirî'nin (ö.465/1072) *Keşfu'l Mahcûb'u*, İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 595/1198) *Sıfatu'safve'si*, Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 627/1229) *Tezkiretü'l-evliya'sı*, İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1402) *Tabakâtü'l-evliya'sı*, Abdurrahman Câmî'nin (ö. 892/1492) *Nefehâtü'l-iüns min-hadarâti'l kuds'ü*, Abdulvahhâb eş-Şa'rânî'nin (ö. 973 1565) *et-Tabakatü'l-Kübrâ'sı*, Abdurrauf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *El-Kevâkibu'd-dürriye fi terâcîmi's-sâdâti's-süfîyye'sidir*.⁶

1. Zühd'ün Tanımı ve Tasavvuftaki Yeri

"Zühd"ün Sözlük Manası: Zühd, z-h-d fiilinin mastarı olup sözlükte soğuk ve ilgisiz davranmak, Allah'tan başka her şeyi (mâsivâyı) terk etmek, değersiz bulmak, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya karşı rağbet ve hırsı gidermek,⁷ dünya ve içinde olan şeylerden yüz çevirip, nefsi Allah'a meyl ve muhabbete yönlendirmektir.⁸ Dünyaya buğz etmek, iğretiye sırt dönmek, küçük ve değersiz olan bir şeyi ondan daha hayırlısını elde etmek maksadıyla terk etmek,⁹ bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek,¹⁰ Allah'tan başka her varlık bu şey kavramı içine girer. Bu terk etme işi, o şeyi küçümsemekten, günah saymaktan veya

⁵ İbnü'l Meylak, *a.g.e.*, s. 17.

⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s.77-80.

⁷ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-Misrî, *Lisânu'l- Arab*, Dâru'l-Sâdir, Beyrut 1990, c. III, s. 197; Cevheri, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah Tâcu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr.) Dâru'l -İlim, Beyrut 1990, c. II, s. 411, 4. Baskı; Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatü Keşşâfi Istulâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, (thk. Ali Dehrûc), Mektebeti Lübnan, Beyrut 1996, c. I, s. 913; s. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* s. 593

⁸ Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1954, c. I, s. 227.

⁹ Cevziyye, İbn Kayyım Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *Medâricü's-Sâlikin*, (trc. İbrahim Tüfekçi ve diğerleri), İnsan Yay., İstanbul 1990, c. II, s. 11.

¹⁰ Cürçânî, es-Seyyid es-Şerîf Ali b. Muhammed, *Ta'rîfât*, (trc. Arif Erkan), "zühd" md. Bahar Yay. İstanbul 1997, s. 118.

azlığından dolayıdır.¹¹ Bazıları zühdü dinde, zehâdeti ise dünyada olan perhizkârlık diye tarif etmektedir.¹² Zehâdet ise bütün eşyada söz konusu olup ona rağbet etmemektir.¹³ Bazı ilim adamları, zühd kelimesinin sözlük anlamlarında geçen “uzaklaşma, rağbetsizlik” işinin, birisi zahirî diğeri batini olmak üzere iki aşamada gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Zahirî uzaklaşma günahlardan uzak durma, batini uzaklaşma ise, terki gereken şeylerin sevgisini kalpten atıp kalbi Allah’a tahsis etmektir.¹⁴

Zühd, dünya nimetlerini tamamen terk etmekten ziyade, bu nimetlere olan bağlılığın ortadan kaldırılmasıdır. Yani elde mal olsa bile kalpte onun sevgisinin bulunmamasıdır.¹⁵

Kısaca zühd, soğuk ve ilgisiz davranmak, isteksizlik, rağbetsizlik, önem vermemek, değersiz bulmak, terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, iğretiye sırt dönmek, dünyaya buğz etmek ve mâsivâyı terk etmek anlamlarına gelmektedir. Zühd kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından ıstılâhî manası üzerinde duralım.

Zühd’ün Terim Manası: İstılâhî anlamda birçok âlim zühdü değişik şekillerde tarif etmişlerdir. Asıl amaç, dünyaya buğz etmek ve dünyayı terk etmek değil, Allah’a ve onun rızasına kavuşmaktır. Dünyalığa sevinmeyen, elden çıkana da üzülmeyen, rağbeti asıl olana yöneltme, dünya malını değersiz ve hakir görme ve dünya malından eli değil, gönlü çekmek gibi tarifler yapılmıştır.¹⁶

Zühdün esası, “Elinizden çıkana üzülmeysiniz, size verdiği de sevinmeysiniz.”¹⁷ mealindeki Allah Teâlâ’nın sözü zühdün kaynağıdır. Nice elde mevcut şeylerin sevgisini kalpten çıkarmak, sonra da kalbinden çıkardığı bu şeyleri elden çıkarmaktır. Bu ise dünyanın onun nazarında basitleşip küçüldüğü için dünya

¹¹ Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu’l-Arûs min Cevheri’l-Kamus*, Matbaatü’l-Hayriyye, Kahire 1306, c. II, s. 365–366.

¹² Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "zhd" md. Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, c. I, s. 1155.

¹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 196.

¹⁴ Tehânevî, *a.g.e.*, c. I, s. 914.

¹⁵ İbnü’l-Meylak, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁶ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1999, s. 104

¹⁷ Hadid, 57/23

malını değersiz ve hakir görmesiyle olur. Böylece kulda zühd hâli tam olarak gerçekleşir.¹⁸

Yapılan diğer tanımlarda “Zühd, dünyadan yüz çevirip, âhirete rağbet ve meyildir. Yahut Allah Teâlâ'dan başka her şeyden yüz çevirip, dünyayı terk ederek Allah'a dönmek manası da vardır. Bu yüksek bir derecedir.”¹⁹ Dolayısıyla zühd hayatını yaşayan zâhid, elinde mevcut olan dünyalığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayıflanmayan kimsedir.²⁰

Zühd, dünyada ahiret yolcularının şerefli makamlarından bir makamdır. Bu makam da diğerleri gibi, ilim, hâl ve amelden meydana gelir. Çünkü selefın dediğı gibi imanın bütün kapıları inanç, söz ve amele racidir. İmanda söz, hâl makamına kaimdir. Zühd adını alan hâl, bir şeye olan rağbeti, ondan daha iyisine çevirmekten ibarettir. Zühd tamamen sevgiliden yüz çevirmek olduğuna göre, bu, ancak o sevgiliden daha sevimli bir şeye yönelmekle mümkündür. Yoksa daha kuvvetli bir sevgili bulmadan bir sevgiliyi terk etmek mümkün değildir.

Zühd, her ne kadar dünyalıklara yüz çevirmek olarak anlaşılrsa da ne dünyevi imkânlar ne de zenginlik ve servet zühde mani değildir. Ancak insanların onlara karşı kendini koruması, dikkatli olması ve onların mahkûmu olmaması gerekir. Zühdün, dünya mal ve nimetlerinden çok az bir şeye sahip bulunmak, ya da hiçbir şeye sahip olmamak gibi anlamları da olmasına rağmen, tarihi süreç içerisinde kâmil manasıyla zühd ve zâhid olmak için zikredilen bu hususlar yeterli görülmemiştir. Çünkü bu anlayışa göre zühd, aslında kalble ilgili bir haldir. Zühd dünya malından eli değil, gönü çekmektir. Zühd eşyaya değil, onu Yaratana güvenmektir. En geniş anlamıyla zühd, insanın sonsuzluğuna yardımcı olmayan her şeyin terkidir.²¹

Netice olarak Zâhidler, zühd konusunda pek çok şey söylemişler ve tarifler yapmışlardır. Bu hususta konuşanların her biri kendi zevklerine işaret ederek, kendi

¹⁸ Mekkî, Ebu Talib, *Kûtu'l-Kulûb*, (trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul 2004, c. II, s. 441.

¹⁹ İsfahânî, Râgıb, *Müfredat li Elfâzı'l-Kur'ân*, (thk: S. Adnan Davudî), Dâru's-Şâmiyye, Beyrût 1996, s. 384. Ayrıca bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 118.

²⁰ Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risale fi İlmi't-Tasavvuf*, (çvr. Süleyman Uludağ) Dergâh Yay., İstanbul 1999, s. 208–212

²¹ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1995, 6. Baskı, s. 173.

hâl ve müşahedelerinden bahsetmişlerdir. Onların bu konuda yaptıkları tariflerin çoğu da, aslında kendi içinde buldukları hâl ve zevklerinden ibarettir. Değişik şekillerde verdiğimiz zühd tanımlarının ortak yönü, dünyaya ve içindekilere karşı rağbet ve iltifat etmemek, onları sevmemektir. Daha doğrusu bu tariflerde vurgu iki şeydir: Yöneliş, rağbet ve sevginin konusu olarak Allah; kendisine ilgi duyulmayan yüz çevrilen madde, dünya ve daha genel ifadeyle "mâsivâ"dır.²² Tariflerde bazen bunlardan birine, bazen her ikisine birden yer verilir. İslam tasavvuf hareketinin temel özelliklerinden biri olan zühd, dünya ve dünyevî şeylere karşı kalben bir tavır almaktır. Nefisle mücadele ve mücahedenin önemli basamaklarını içine alan zühd hayatı, insan ruhunu kemale ulaştıran en önemli yoldur. Zühd, ruhun gerçek menşeyini (bezm-i elest) hatırlamasını, gönlün Allah sevgisiyle dolmasını temin eden mânevî bir eğitimidir. Zühd, nefisle birlikte insana hükmeden maddeyi, ruhun tasarrufuna geçirme ameliyesidir.

2. Kur'ân-ı Kerim'de Zühd

Sözlük anlamıyla Zühd kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir yerde, kardeşleri tarafından kuyuya atılıp da bir kervan tarafından bulunan Hz. Yusuf (a.s.)'un durumu hikâyeye edilirken şöyle geçmektedir. "*Onu (Yusuf'u) az bir fiyatla birkaç dirheme sattılar, onun hakkında rağbetsiz [zâhid] idiler.*"²³ Ayette geçen "*zâhidîn*" kelimesi, daha çok bir ticaret malına rağbet göstermeme anlamında kullanılmış olup, tasavvufî anlamda rûhânî bir manası yoktur. Bu durumda "zühd"ü istilâhi olarak Kur'ân'a dayandırmak zordur. Ancak bu ayette de, lügavî manası olan sevmemek, değer vermemek anlamında kullanılmıştır.²⁴ Taberi de: "Yusuf'u az bir paraya satanlar kardeşleridir. "Bunlar, Yusuf'u satma hususunda cömert davrandılar." Bu ifade onu gözden çıkararak ve kaybolmasını isteyen kardeşlerinin ne pahasına olursa olsun onu satmış olabileceklerini göstermektedir. Katade'ye göre ise

²² Mâsivâ, 'Allah'tan başka her şey' demektir.

²³ Yusuf, 12/20.

²⁴ Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, (ö. 606–1210), *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, (İXXIII), (trc. Suat Yıldırım ve diğerleri), Akçağ Yay., Ankara 1992. c. XIII, s. 192.

Yusuf'u satanlar kervancılardır. Onu kuyudan çıkarmış fakat gerçek değerini bilmeyerek Mısır yöneticisine değerinden çok az bir pahaya satmışlardır.²⁵

Gazâli, (ö. 517/1123) bu ayeti tasavvuftaki zühd anlayışıyla bağlantı kurarak şöyle izah etmektedir. “Öyleyse, ahiret karşılığında dünyasını satan herkes dünya hususunda Zâhiddir. Ahireti dünya mukabilinde satan herkes de ahiret hususunda Zâhiddir. Lakin cari olan adet, zühdün dünya hususunda kullanılmasıdır. Zühd tamamen mahubdan yüz çevirmek olarak anlaşılınca, mahubdan daha fazla sevilen bir şeye meyledilmesi tasavvur edilir. Yoksa mahubunu, ondan daha fazla sevmeye layık olanı bulmadan terk etmek muhaldir.”²⁶

Kur'ân-ı Kerim'in değişik yerlerinde bulunan ve zühdden mahiyet olarak bahseden ilgili ayetler, fâni olan dünyadan baki olan ahiret hayatına dikkatleri çekmekte, dünya hayatından maksadın ne olduğu, dünya hayatının aldatıcı ve fitne oluşu, dünya hayatını tercih edenlerin halleri ve dünyanın kimler için hayırlı olduğunu haber vermektedir. Ayrıca mü'minleri mala ve dünyaya ihtiyatla yaklaşmaya sevk eden ifadeleri içerir. Yine dünyadan nasibini unutmamakla²⁷ birlikte, Allah Teâla'yı hatırdan çıkarmamak,²⁸ şeklinde dile getirilmektedir.

Birçok ayetleriyle Kur'ân, dikkatleri, fâni olan dünyadan, baki olan âhiret hayatına çevirir. “Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise gerçek hayatın ta kendisidir.” (Ankebût, 29/64) “Dünya hayatı âhiret yanında az bir geçimlikten ibarettir.” (Ra'd, 13/26) “Babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı, o gün herkesin kendine yetip artacak bir derdi olduğu, (Abese 80/34–37) göklerin yarılp yıldızların dağılacağı, denizlerin kaynayacağı (İnfitar 82/1–3), dağların ufalanıp toz duman haline geleceği,” (Vakıa 56/5–6) dehşetli kıyamet sahnelerinin bolca zikriyle insan dünyada yaşarken âhiret gündeme getirilir. Kur'ânda çok canlı bir şekilde tasvir edilen kıyamet günü ve cehennem

²⁵ Taberi, İbn Cerir, *Tefsir-i Taberi*, c. V, s. 14. (Trc. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin), Hisar Yay., İstanbul 1996.

²⁶ Gazâli, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yay., İstanbul, ts. c. IV, s. 203.

²⁷ Kasas, 28/67. "Allah'ın sana verdiğinden (onun yolunda harçayarak) ahiret yurdu isteye; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana İhsan ettiği gibi sende (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."

²⁸ Kehf, 18/24. "Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğum zaman da Allah'ı an. Umarım rabbim beni doğruya daha yakın olana ulaştırır", de."

azabının haşyeti ile karışık bütün benliği saran günah şuuru, ağabeyleri dünyadan uzaklaşarak kurtuluşu aramaya sevk etmiştir. Zaten Kur'ân-ı Kerim'de mü'min'in hayatını düzenlemeyi isterken son hedef olarak âhiret saadetini gaye edinir.²⁹

Dünya metanın az olduğu, takvâ sahipleri için ahiretin daha hayırlı olacağı (Nisa, 4/77) dünya hayatının aldatıcı bir meta, (Al-i İmran, 3/185) dünyanın bir oyun ve eğlence yeri (Enam, 6/32) olduğuna dair zikredilen ayetler, insanları Allah'tan korkmaya, dünyanın gayr-i meşru lezzetlerine aldanmamaya çağırmaktadır. “Her nefis ölümü tadacaktır” (Ali İmran, 3/185) ve “Hiçbir nefis nerede öleceğini bilemez” (Lokman, 31/34) ayetleri insanın bu dünyada ebedi kalmak ve her istediğini başıboş bir şekilde yapmak için yaratılmadığına işaret etmekte, vakti saati müphem olan ölüme hazırlıklı olunması gerektiğini hatırlatmaktadır. “Allah'a tevekkül et. Allah vekil olarak yeter”³⁰ ayeti de zühdün esaslarından kabul edilen sebeplere teşebbüs ettikten sonra O'na tevekkül etmenin gereğine işaret etmektedir. “Dünya hayatı aldatıcı bir meta'dan başka bir şey değildir”³¹ ve “Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.”³² ayetleriyle de dünya hayatının aldatıcılığı vurgulanmaktadır. Sakın dünya hayatının süsü ve lezzeti sizi aldatıp da sizi kendisine celb etmesin. Kıyamet günü için hazırlık yapmayı terk ettirmesin. Herhangi bir aldatan, sizi, Allah hakkında aldatarak savsaklamasın. Allah'ın sizi affedeceğine ümitlendirerek sizi günah işlemeye devam ettirmesin.³³

Dünya hayatından maksat, dünyanın ziyneti, süsü ve onunla ilgili arzulardır. Yani şu anda güven içinde oluşunuza aldanmayın. Çünkü yakın bir zamanda geleceğiniz için pişman olacaksınız. "Sakın dünya hayatı sizi" ahirete yönelik hazırlıktan ve ahiret hayatı için gayret sarf etmekten alıkoyup süsü ve cazibeli yönleriyle itaat ve ibâdetten uzaklaştırmak suretiyle aldatmasın. “Ve aldatıcı (şeytan) da Allah'ın affına, cömertliğine ve engin rahmetine güvendirerek aldatmasın.” Ayette geçen "garûr" (aldatıcı) mübalağa kipi olup şeytanın bir adı olmuştur. Çünkü şeytanın aldatmasının bir sınırı yoktur, o çok aldatıcıdır. "Garûr": İnsanı aldatan, mal,

²⁹ Bardakçı, M. Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2000, s. 15.

³⁰ Ahzab, 33/3

³¹ Âl-i İmran, 3/185.

³² Lokman, 31/33.

³³ Taberi, *a.g.e.*, c. VI, s. 445.

makam, şehvet ve şeytandan her biri demektir." Bu kelime "şeytan" diye tefsir edilmiştir. Çünkü deniyor ki dünya aldatır, zarar verir ve ardından gelip geçer.³⁴

Bir takım ayetlerde dünya hayatı oyuna ve eğlenceye benzetilmiş, asıl olan ahiret hayatına dikkat çekilmiştir. "Doğrusu dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer iman eder ve sakınırsanız Allah size menfatini verir. Ve sizden mallarınızı tamamen sarfetmenizi istemez."³⁵ "Bu dünya hayatı sadece bir eğlencedir, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşam odur."³⁶

"Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün. Sonra da çer çöp olur. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir."³⁷ İnsan önce filizlenmiş otlar gibi anasından doğar. Gençlik çağına ulaşır. Daha sonra otların sararıp solduğu gibi ihtiyarlar ve sonunda da ölür ve toprağa dönmeye mahkûm olur. Dünyada bu safhaları yaşayan insan ahrette de başıboş bırakılamaz. Zira orada inkârcılar için şiddetli bir azab, iman ehli için de Allah'ın affı ve rızasına erişme vardır.³⁸ "Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır. Yeryüzünün süslenip bezendiği ve yerin sahiplerinin bütün bunlara malik olduklarını sandıkları sırada gece ve gündüz buyruğumuz o yere gelmiş ve orayı hiçbir şey yetişmemiş (hale) çeviririz; (sanki) bir gün önce bir şey yokmuş gibi olur. Düşünen millet için ayetleri böylece uzun uzun açıklıyoruz"³⁹

Bir takım ayetlerde de mal ve evlatları dünya hayatının süsü gösterilmiş ve yaptıkları şeylerin de kendilerine süslü gösterildiğine değinilmiştir. "Onlara dünya hayatı misalinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır ama sonunda rüzgârın savuracağı çerçöpe döner, Allah her şeyin üstünde bir kudrete sahip olandır. Mal ve oğullar dünya hayatının

³⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan Tefsiri*, Damla Yay., İstanbul 1996, İkinci Baskı, c. 6, s. 548.

³⁵ Muhammed, 47/36.

³⁶ Ankebût, 29/64.

³⁷ Hadîd, 57/20.

³⁸ Taberi, *a.g.e.*, c.VIII, s. 181.

³⁹ Yunus, 10/24.

süsüdür ama baki kalacak yararlı işler sevap olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır"⁴⁰ Ayet-i celile'deki "ıdırıb" kelimesinden maksat, dünyanın hakirliğine ve bekasının azlığına delalet eden bir darb-ı meseldir. Ayet-i celile fakir müminler üzerine büyüklenen Mekke müşrikleri üzerinedir. Ya Muhammed! Malları ve kabileleri ile fakir müminler üzerine iftihar eden şu müşriklere dünya hayatını mesel darbet... Dünya zenginliği, dünya varlığı da böyledir. Hemen gelir geçer, övünmeye, sevinmeye, iftihar etmeye değmez geçici bir meta'dır. Fakir müminler üzerine övünen müşriklerin sonu da budur. Mal ve oğullar dünya hayatının ziynetleridir. Kabir ve kıyamet için bir azık değildir.⁴¹ "Nefsânî arzulara (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağma hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."⁴² Ahrete inanmayan insanlara işleri süslü gösterildi. Süslü gösteren Allah Teâlâ'dır: "Onlara yaptıkları şeyleri süslü gösterdik."⁴³ buyrulur. Bu da, Allah'ın insanları imtihan etmesi içindir. İstedikleri şeyleri kendilerine süslü gösteren, şeytan da olabilir. Ayette: "Şeytan yaptıkları şeyleri onlara güzel gösterdi"⁴⁴ buyrulur. Bu da vesvese yoluyla olur. Ayette geçen ve zevklere aşırı düşkünlük (nefsânî arzulara) olarak tercüme edilen, şehvet sevgisi nefislerin istekleri olan sevgilerdir. Şehvet ise nefsin dilediği şeyi arzulamasıdır. Ayetin devamında zikredilen şeyleri Allah Teâlâ aşağılamak için, şehvet kelimesiyle isimlendirmiştir. "Kadınlardan, oğullardan..." Bunların birinci derecede gösterilmesi, kadınların şehvetler konusunda asaletlerinin olduğuna işaret içindir. İnsanın bulaştığı fitnelerin bir kısmı da oğullardan dolayıdır. Kişi, oğulları için helal veya haram mal biriktirmeye düşkün olur. Bu oğullar da kişiyi, Allah'ın koyduğu sınırları korumaktan alıkoyar. Hz. Ebû bekir halife olduktan sonra namaz kılmayan, zekât vermeyenlere harp ilan etmiş ve yola getirinceye kadar savaşmıştır. Kâfirlere gelince; hakikaten ahirete iman etmeyen şu kimseler, biz onların amellerini ziynetlemiştir ve onlara güzel göstermişizdir. Böylece onlar kötü amellerini iyi görür olmuşlardır. Böylece şaşkınlık ve tereddüt içinde çalkalanır dururlar, iyiyi kötüyü,

⁴⁰ Kehf, 18 /45- 46.

⁴¹ Emiroğlu, Hasan Tahsin *Esbab-ı Nüzul*, Konya 1984, c.VII., s. 308.

⁴² Al-i İmran, 3/14.

⁴³ Neml. 27/4.

⁴⁴ Enfâl, 8/48.

zararı faydayı fark etmezler. Kazanç hususunda bile ne yaptıklarını dahi bilmezler. Bu yüzden kazançlarında helal haram düşünceleri kalkmıştır.⁴⁵

Ahireti dünya hayatına, dünyayı ahiret hayatına tercih yapanların durumu hususunda ise “Kim ahiret kazancını istiyorsa, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun “ahirette bir nasibi yoktur.”⁴⁶ “Dünya hayatını ahiret hayatına tercih edenler... İşte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler.”⁴⁷ “Azgınlık edip dünyayı ahirete tercih edenlerin duracağı yer cehennem olacak.”⁴⁸ “Ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır.”⁴⁹ Ayetlerde de görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerim, ahiret hayatını dünya hayatıyla karşılaştırırken, özellikle şu noktaya dikkat çekmiştir: Dünya hayatı geçici ve önemsiz, ahiret hayatı ise kalıcı ve değerlidir. Dünya ve ahiret arasında tercih yapma durumu ortaya çıktığında hiç tereddüt edilmeden ahiret hayatının tercih edilmesi istenmiş, aksine dünya hayatını tercih edenler kınanmışlardır. Bütün bunların yanında birçok ayette dünya ve ahiret mutluluğu bir arada zikredilmiş, bunun Allah'ın bir lütfu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca zühd de itidale davet eden ayetler de mevcuttur. Kur'ân'a göre ahiret için amelleri engellemeyen aksatmayan, insanı, başıboşluğa ve gaysizliğe itmeyen, kendisine görevlerini unutturmayan, dünya hayatı meşru bir nimet hatta saadet sayılmış. Nitekim Müslümanlara “Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver.”⁵⁰ diye dua etmeleri öğütlenmiş, başka bir ayette de “Allah dünyadaki şeylerin hepsini sizin için yarattı.”⁵¹ buyrulmuştur. Yine bir ayette: “Allah'ın sana lütfettiği şeyle ahiret yurdunu iste, dünyadan da nasibini almayı unutma.”⁵² buyrulur.

“Bilin ki, dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu, yağmurun bitirdiği ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer, sonra kurur sapsarı olduğu görülür. Sonra çerçöp olur. Ahirette çetin azab da vardır. Allah'ın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır.

⁴⁵ Emiroğlu, *a.g.e.*, c.VIII, s. 345.

⁴⁶ Şûra, 42/20.

⁴⁷ İbrahim, 14/3.

⁴⁸ Nâziat, 79/38.

⁴⁹ Â'râf, 7/169.

⁵⁰ Bakara, 2/201.

⁵¹ Bakara, 2/29.

⁵² Kasas, 28/77.

Dünya hayatı ise sadece aldatıcı bir geçinmedir.”⁵³ “Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan için hayırdır; zerre kadar zulmedilmez”⁵⁴

“Ama sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret daha iyi ve daha bakidir.”⁵⁵

“Kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak bol bol geçimlik verdiğimiz kimselere sakın göz dikme. Rabbinin rızkı daha iyi ve daha devamlıdır.”⁵⁶

“Ey Muhammed! Rablerinin ayetlerinden yüz çeviren bir kısım kâfirlere kendilerini imtihan etmemiz için vermiş olduğumuz, dünya hayatının gelip geçici nimetlerinde sakın gözün kalmasın. Zira rabbinin sana vermeyi vaad ettiği ahiretteki rızıklar ve sevap dünya hayatının gelip geçici geçimliklerinden daha hayırlı ve daha devamlıdır.” Zira ahiret nimetleri sonsuzdur. Rasûlullah (s.a.v.) her türlü imkânlarla sahip olduğu zamanlarda bile mütevazı bir hayat yaşamış, kendi şahsı için hiçbir zaman mal biriktirmeyi düşünmemiştir. O bir zaman hanımlarına öfkelenip özel bir odaya çekildiğinde kendisini ziyaret eden Hz. Ömer (r.a.) şunları söylemiş. “Ben orada Rasulü Allah’ı kuru bir hasır üzerinde gördüm. Başımın altında hurma lifiyle dolu deri bir yastık vardı. Ayaklarının ucunda ağaç yaprakları dağılmıştı. Başucunda duvarda asılı bir namaz postu vardı. Ben hasırın, Rasûlullah’ın bir tarafında iz yaptığını gördüm ve ağladım. Allah Resulü: “Niye ağlıyorsun?” diye sordu. Ben de: Ey Allah’ın Rasulü, kisra, kayzer içinde buldukları bol mallarla yaşarken sen Allah’ın Rasulü bu haldesin.” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah şu cevabı verdi: “Dünya onların, ahiretin de bizim olmasını istemez misin?”⁵⁷ buyurmuştur.

Dünya hayatının imtihan oluşu, dolayısıyla zühdün değerini ifade eden şu ayette de Hz. Allah: “İnsanların hangisinin daha iyi iş yaptığını ortaya koyalım diye, yeryüzünde olan şeyleri, yeryüzünün süsü yaptık. Şüphesiz biz, yeryüzünde olanları kupkuru bir toprak haline getirebiliriz”⁵⁸ buyurmaktadır.

⁵³ Hadid,57/20.

⁵⁴ Nisa, 4/77.

⁵⁵ A'la, 87 /16–17.

⁵⁶ Taha, 20/131.

⁵⁷ Taberi, *a.g.e.*, c.V., s. 502.

⁵⁸ Kehf, 18/7–8.

Kısaca Kur'ân-ı Kerim'de dünyayı âhiretten üstün tutmama konusuna büyük önem verilmiş, bunun zıddı olan dünyaya düşkün olma, tamah, ihtiras ve çıkarıcılık şiddetle yerilmiştir. Ahiretin dünyadan üstün, oradaki nimetlerin buradaki servetten daha önemli olduğuna inanan müslüman daha nitelikli ve daha çok ibâdet eder, hak hukuk gözetir, ahlâk kurallarına bağlı kalır, haram ve helali bilir. Böylece zühd, böyle bir ibâdetin tabii sonucu olur. Mü'minleri mala ve dünyaya ihtiyatla yaklaşmaya sevk eden bu ayetler İslam toplumunda ortaya çıkan zühd hareketini besleyen en önemli etken olmuştur. Daha önce de geçtiği gibi Kur'ân-ı Kerim'de hakiki manasıyla zâhiden bahsedilmemiştir. Sadece Yusuf suresinde "Zâhidin" kelimesi ticari anlamda rağbet göstermeme manasında kullanılmıştır. Bununla birlikte geçici şeylere önem vermemek, ahireti dünyaya tercih etmek gibi zühd anlayışının bir kısım vasıfları Kur'ân'daki bazı ayetlere dayandırılmıştır.

3. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatında ve Hadislerde Zühd

Hz. Peygamber (s.a.v.) örnek konumuyla ve Kur'an'ın öğretileri ve prensipleri çerçevesinde her vesileyle dünya hayatının geçiciliğini vurgulamış, dünyaya bağlanmamaya özen göstermiş ve ümmetine dünyaya bağlanmamalarını tavsiye etmiştir. Ona meylettirecek işlerden, davranışlardan Ashâbını sakındırmış ve mal varlığının meydana getireceği fitneye dikkat çekmiştir. Bu minval üzere ele aldığımız onun zühd yaşamı ve zühde dair sözleri, bizlere dünya ve ahiret hayatında fevkalade ışık tutmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), zühdü tarif ettiği hadis-i şerifinde insanların yaşamını sürdürürken göz önünde bulunduracağı dini hassasiyeti de ortaya koymuştur. "Dünyada zâhidlik, ne helali haram kılmak, ne de malı mülkü terk etmektir. Dünyada zâhidlik ancak Hz. Allah'ın elinde olana kendi elindekinden daha fazla güvenmen, başına bir musibet geldiği ve yakını bırakmadığı müddetçe, onun ecir ve mükâfatından son derece ümitli olmandır."⁵⁹ buyurmuştur.

Siyer ve Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zühd anlayışını ve yaşayışını gösteren pek çok hadis-i şerif mevcuttur. Hadis kaynaklarında "zühd" veya "rikâk" ismiyle açılan bölümlerde bu hadisler yoğunluk kazanmaktadır. Ayrıca zühd

⁵⁹ Tirmizi, Zühd, 36.

hadislerini bir arada toplayan müstakil eserler de meydana getirilmiştir. Bu çalışmalar arasında en meşhurları; Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/796), *Kitâbu'z-Zühd ve'r-Rekâik'i*,⁶⁰ Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855), *Kitâbu'z-Zühd*'ü⁶¹, Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857), *el- Mesâil fi'z-Zühd*'ü, Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin (ö. 275/888), *Kitâbu'z-Zühd*'ü ve Beyhâkî'nin (ö. 458/1066), "*ez-Zühdü'l- Kebîr*"⁶² isimli eserlerini sayabiliriz.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatına baktığımızda O'nun hayatında zühd yaşamındaki davranışlar ve tavırlar bulunduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber, daha peygamberlikten önce Hira mağarasında başlayan Riyâzet ve tefekkür hayatını ömrü boyunca devam ettirmiştir. O, maddeye esir olan yaşadığı toplumun malları kendisine sel gibi aktığı halde, bunlara zerre kadar ehemmiyet vermiyor, eline geçen maddî şeyleri bir gün bile yanında tutmadan hemen dağıtıyor, ümmetinden fakir birinin yaşayışı gibi hayat sürüyordu.⁶³

Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber ve devlet başkanı olduğu, çok mala sahip olma imkânı bulunduğu halde bunlara itibar etmemiş, hayatını zühde göre programlamış ve fakir yaşamayı tercih etmiştir. Böyle sıkıntılı ve çileli bir hayat yaşamasına rağmen Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Ebû Said el Hudri (r.a.)'den rivayet edilen bir hadisinde şöyle buyurmuştur. "Dünya tatlıdır ve manzarası hoştur. Şüphesiz ki Allah dünyanın idaresini size verecek ve nasıl davranacağınıza, ne gibi işler yapacağınıza bakacaktır."⁶⁴

Rasûlullah (s.a.v.) dünyanın değersizliğini ve kötülüğünü vurgulayarak insanları onun esaretinden kurtarıp Allah'a kul olmaya yönlendirirken, dünyadan tamamen el etek çekip münzevi bir hayat yaşanmasını hedef almıyordu. Peygamberimizin hayatını incelediğimizde ne dünyanın ne de ahiretin ihmal edildiğini, ikisi arasında dengeli bir yolun takip edildiğini görürüz. Hayatın her adımında tam bir itidal örneği olmuştur. İnsanlara harcama yaparken kendi imkânları

⁶⁰ Eser, M. Adil Teymur tarafından *Zâhidlik ve İncelikler* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Sehâ Neşr. İstanbul 1992.

⁶¹ Eser, Mehmet Emin İhsanoğlu tarafından *Kitâbu'z-Zühd* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. İz Yay. İstanbul 1993.

⁶² Eser, Enbiya Yıldırım tarafından *Kitâbu'z-Zühd: (Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı)* adıyla Türkçe-ye tercüme edilmiştir. Hâcegân Yay. İstanbul 2000.

⁶³ Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali, *Sünenü'l-kübrâ* s. 30-31.

⁶⁴ Müslim, Zikr, 99.

dâhilinde kalmalarını, ne müsrif olmalarını ne de kendilerini her şeyden mahrum bırakmalarını tavsiye etmiştir. Mallarından bir şey isteyene verilmesini öğütlemiştir. Kitabımız Kur'an-ı Kerimde de şöyle buyrulmuştur."Elini boynuna bağlama (cimri kesilme); tamamen açma (tutumsuz olma), yoksa pişman olup açıkta kalırsın." ⁶⁵

Rasûlullah (s.a.v.) müslümanı, yaşanan hayattan çekmek değil, bütün yönleriyle hayatın içine sokmak istemiştir. Dünyanın ve insanların ıslahı için uğraşmış ve dünya kazanılmadan ahiretin kazanılamayacağını ifade etmiştir. Din ile dünyayı barıştırmış, madde ile mana arasında görülen zıtlığı ortadan kaldırmıştır.

Hız. Muhammed (s.a.v.) 40 yaşına gelinceye kadar derin tefekkür ve Riyâzetler kendisini en son peygamberlik görevini yüklenmeye hazırlamış, ruhu bütünüyle durulmuş, kalbi arınmış ve Allah'ın vahyini taşıyacak hale gelmiştir. Nihayet Allah'ın meleği O'na görünmüş ve "Yaratan Rabbinin adıyla oku" diyerek ilk ayetleri tebliğ etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) risaletten önce başladığı Riyâzet ve tefekkür hayatını bütün peygamberlik hayatı boyunca da sürdürmüştür. ⁶⁶

Peygamberimiz (s.a.v.), zühd ve takvâ hayatını tavsiye ederken böyle bir hayatın ilk örneğini kendisi vermiş ve insanları da maddeye düşkünlükten kurtarmıştır. Onların içinden, manevi hayata değer veren, dünya hayatını ahiret için vasıta yapan Zâhid Ashâbını yetiştirmiştir. O'nun zühd yaşamını ifade eden bu tavır ve davranışları tamamen İslamı yaşamaktan ibaretti. O, bu konuda en güzel örnekleri vermiş, aynı zamanda maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmeyi amaçlamıştır. O'nun hayatı her zaman zühdle iç içe ve hep aynı standart içinde olmuştur. Yani O, daima mütevazı, sâde ve basit bir hayat sürdürmüştür. Bu sâde hayatı sırf kendisi yaşamamış aile ve yakınlarına da öğretmiştir. O'ndan sonra gelen halifeler de O'nun yolunu takip etmiştir. ⁶⁷

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in zühd hayatının belirgin özelliklerinden biri de O'nun cömert olmasıdır. O, insanların en cömerdi idi. Bu konuda sayısız örnekler vardır. Mesela, Bir ganimet dağıtımında Hız. Peygamber (s.a.v.) hissesine düşen bir sürüyü hayranlıkla seyretmekte olan ve henüz Müslüman dahi olmamış Safvan b.

⁶⁵ İsrâ, 17/29.

⁶⁶ Ateş, Süleyman, "İslam Tasavvufu" 10., bsk., Ankara 1972, s. 16.

⁶⁷ Beyhakî, a.g.e., s. 32.

Ümeyye'nin durumunu fark eden O büyük zat, Safvan'a: "Hoşuna gitti ise o sürü senin olsun" diyor. Duyduklarına inanamayan Safvan, kendine gelerek Müslüman oluyor ve şöyle diyor: İnsanların içinde en çok kızdığım Muhammed idi. Bugün nazarımda insanların en sevimlisidir."⁶⁸ demiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zâhidâne yaşayışıyla ilgili olarak diğer bir özellik lüks ve israfı karşı olan tavrıdır. Zaten lüks ve israfı zühdle birlikte düşünmek dahi mümkün değildir. Bu itibarla lüks ve israftan uzak bir yaşantı O'nun hayatı boyunca sürdürdüğü bir yaşantı tarzı olmuştur. Bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "İpek giysiler giymeyin, altın ve gümüş kâselerde su içmeyin, bu madenlerden yapılmış tabaklarda yemek yemeyin."⁶⁹ buyurmuştur. Bir aralık hanımları bu mütevazı hayata dayanamayarak dünyalık istemişler, Resulullah da onları, dünyayı veya Allah ile Resulünü seçmekte serbest bıraktı. Akılları başlarına gelsin diye onlardan bir ay ayrı yaşadı. Vaktinin çoğunu cumbalı bir musandıradada geçiriyor, kölesi Rabah, kapıda onu bekliyordu. Bir ay sonunda Allah Resulünü ziyarete giden Hz. Ömer (r.a.), gördüğü manzara karşısında kendini tutamayarak ağlamıştı. Çünkü yüce peygamber, bir hasır üzerinde yatmış, hasır o'nun Mübârek vücudunda iz yapmıştı. Erzak olarak da bir çömlek içinde biraz su, bir avuç arpa vardı. Bununla geçiniyordu. Yüce Peygamber, Ömer'e niçin ağladığını sordu. O da, bu gördüklerinden ötürü ağladığını söyledi. Rasûlullah, dünyadan yüz çevirmek gerektiğini anlatarak onu teselli etti.⁷⁰ Nihayet hanımları Allah ve Resulünü seçtiler ve Allah, kelamı ile onlara seslendi:⁷¹ "Ey Peygamber! Hanımlarına söyle: Eğer dünya hayatını ve zinetini istiyorsanız, geliniz sizi donatayım ve güzellikle bırakıp salıvereyim. Yok, eğer Allah ve Resulünü ve ahiret evini istiyorsanız biliniz ki Allah sizden ihsan eden hanımlara büyük ecir hazırlamıştır."⁷²

O'nun Hazret-i Aişe'ye, "Benimle olman seni mesrur edecekse sana dünyadan bir yolcunun azığı kadarı kifayet etmelidir. Sakın zenginlerle sohbet etme. Bir elbiseyi yama vurmada eskimiş sayma"⁷³ buyurması, israftan kaçınıp iktisatlı

⁶⁸ Müslim, Fezâil, 57.

⁶⁹ Müslim, Fezâil, 58.

⁷⁰ Türköz, Mustafa, "Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı" b.y.l.t. Konya 2007, s. 103

⁷¹ Sahih-i Buhari ve tercemesi (trc. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1998, 4668

⁷² Ahzab 33/28-29.

⁷³ Tirmizi, Zühd, 23.

olmaya teşvik eden hadislerindedir. “Allah’ım, Âl-i Muhammed’in rızkını belini doğrultacak kadar ver.”⁷⁴ ifadeleri de dünyanın doyma yeri olduğunu, dünyada yemek için değil, yaşamak için gerektiğini anlatmaktadır. Yine “Allah’ım, miskin olarak ruhumu kabzet, kıyamet gününde miskinler zümresiyle beni beraber haşret.”⁷⁵ ve “Allah, fakir, iffetli mümin kulunu sever.”⁷⁶ hadisleri de aynı manayı teyit etmektedir.

Allah Resulünü’nün zühd yaşamına başka bir misal de şu hadisedir: Resûl-i Ekrem bir sefer dönüşünde Hz. Fâtıma (r.a.)’nın evine uğradı. (Zaten yolculuk dönüşünde ilk önce ona uğradı.) Kapısında asılı bir perde ve elinde gümüş iki bilezik görünce hemen geri döndü. Bu arada Resûl-i Ekrem'in azatlılarından Ebû Râfi Hz. Fâtıma'nın yanına geldi. Fâtıma'yı ağlar gördü. Sebebini sorunca, Hz. Fâtıma: «Resulü Ekrem'in kapıya kadar gelerek içeri girmeden geri döndüğüne ağladığını söyledi. Ebû Rafî durumu Resûl-i Ekrem'e sordu. Resûl-i Ekrem, perde ve bilezikler yüzünden içeri girmediğini söyleyince, durumu Hz. Fâtıma'ya bildirdi. Fâtıma hemen perde ve bilezikleri Hz. Bilâl ile Resûl-i Ekrem'e gönderdi ve: Ben bunları sadaka ediyorum, nasıl istersen öyle harca dedi. Resûl-i Ekrem Hz. Bilâl'e: «Bunları sat ve paralarını Ashâb-ı Suffa'ya ver» buyurdu. O da onları iki buçuk dirheme satıp paralarını onlara verdi ve bundan sonra Resulü Ekrem, Hz. Fâtıma'nın evine girerek: “Kızım, çok güzel yaptın” buyurdu.⁷⁷

Dünya ve dünya nimetlerine karşı herkesin kendisi gibi davranamayacağını da düşünmekteydi. Bu noktada, “Şu dünya caziptir; göz alıcı ve gönül çekicidir, tatlıdır.” buyurmaktadır.⁷⁸ İslâm’ın zenginlik ve servet konusuna getirdiği ölçülere uymak şartıyla zenginliği öven sözler söylemiş, zenginliği reddetmemiştir. Dürüst ve emin bir tüccarın nebiler, siddıklar ve şehitlerle beraber olacağını dile getirmiştir.⁷⁹

O, Ashâbını dünyanın terkine değil, “*kendilerinden verdiğimiz rızktan infak ederler.*”⁸⁰ âyet-i gereğince, mallarının bir kısmını hayra sarf etmeleri yolunda Ashâbına tavsiyede bulunurdu. Zühd ve ibâdetler konusunda aşırılığa kaçanlara da

⁷⁴ Buhari, *Cami el Sahih*, İstanbul 1981, zekât, 126; Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 38.

⁷⁵ Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 37.

⁷⁶ İbn Mâce, *a.g.e.*, Zühd, 5.

⁷⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, c. 4, s. 434.

⁷⁸ Buhârî, İsmail b. İbrahim, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, ts. cihad 37; Tirmizî, Muhammed b. İsa, el-*Câmiu's-Sahih*, tah. Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut 1987, Fiten 26; Zühd 41.

⁷⁹ Tirmizî, *a.g.e.* Buyû 4.

⁸⁰ Bakara, 2/3.

vücudunun, gözünün, nefsinin, çoluk çocuğunun, hanımının, ailesinin, arkadaşının, misafirin ve Rabb'inin kendisi üzerinde hakkı bulunduğunu ve her birinin haklarının verilmesini emretmiştir.⁸¹ Hz.Peygamber (s.a.v.) onlara kendisinin beşeri yönünü hatırlatmış ve uyarmıştır. Allah'tan en çok kendisinin korktuğunu hatırlattıktan sonra, kendi hayatını örnek göstererek gece hem uyuyup hem namaz kıldığını, bazen iftar edip bazen oruç tuttuğunu, hayvan eti yediğini belirtmiş ve “*benim sünnetimden ayrılan benden değildir.*”⁸² buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanların servet edinmelerine müsaade etmiş, İslamın zenginlik ve servet konusunda getirdiği ölçülere uymak şartıyla zenginliği reddetmemiştir. O, dünyayı tamamen terk edin, elinizde olan malları feda edin, diye bir tavsiyede bulunmamıştır. Nitekim bir hadisinde: "Allah'tan ittika eden kimsenin zengin olmasında bir beis yoktur" diyerek zengin olmaya karşı olmadığını belirtmiştir. O'nun yaptığı “*kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.*”⁸³ âyetinde ifade edildiği gibi mallarının bir kısmını hayra sarfetmeleri hususunda Ashâbına tavsiyede bulunmaktan ibarettir. Fazla olanını da Allah yolunda ne şekilde harcanması gerektiğini de belirtmiştir. Ebû Umame'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu. "Ey Âdemoğlu! İhtiyacından fazla olan malını sadaka vermen senin için hayırlıdır. Eğer vermeyip elinde tutarsan senin için kötüdür. Yeterli miktarda mala sahip olmaktan dolayı Allah katında sorumlu tutulmassın. Harcamaya, bakmakla yükümlü olduklarından başla”⁸⁴

Bir sahâbi gelip Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sorar: “Yâ Resûlallah! Bana öyle bir amel göster ki, onu işlediğim zaman beni hem Hakk, hem de halk sevsin. Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurur: “Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah tarafından sevilesin. İnsanların elindekilere karşı zâhid ol ki, insanlar tarafından sevilesin.”⁸⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) dünyayı kötüleyip insanları da dünyanın esaretinden kurtararak Allah'a kul olmaya yönlendirirken dünyadan el etek çekip münzevî bir

⁸¹ Buhârî, *Sahih-i Buhari*, savm, 51; Edeb, 86; Tirmizî, *el-Camiu's-Sahih*, Zühd, 63.

⁸² Buhârî, *a.g.e.*, İman, 13; Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, tah. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut 1983, Nikâh, 5, 8; Darimi, Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkindî, *Sünenü'd-Darimî*, tah. Fevvez Ahmed Zemreli, *Hild es-Seb'el-Âlem*, Beyrut 1987, Nikâh, 1,3.

⁸³ Bakara, 2/13.

⁸⁴ Tirmizî, Zekât, 32; Müslim, Zekât, 97.

⁸⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd 1, c. II, s. 1326.

hayata girilmesini hedef almıyordu. Aksine mü'min hem dünya nimetlerinden faydalanacak hem de toplumdaki vazifelerini icra edecektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilir: “İnsanlarla haşır-neşir olup ezâlarına katlanan Müslüman, insanlara karışmayıp ezalarına katlanmayan müslümandan daha hayırlıdır.”⁸⁶

Bütün bunlardan da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dünyadan el etek çekmeyi tasvip etmediği ve sevmediği anlaşılmaktadır. Hatta O, bazı Ashâbın dünya ve nimetlerine tamamen yüz çevirmek suretiyle bu yola meyledenleri ve aşırılığa kaçanları men etmiş, kendisinin beşerî yönünü hatırlatmış ve uyarılmış, kendi yaşam tarzının her yönüyle insanî bir yaşam tarzı olduğunu göstermiştir. Yaşadığı hayat itibarıyla dünya karşısında takınılması gereken tavrın nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Nitekim daha önce de belirttiğim gibi O “*Uhud dağı kadar altınım olsa üç günden fazla saklamazdım.*”⁸⁷ diyerek hayatı boyunca dünyalığa önem vermediğini ortaya koymuştur. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) hep hayatın içinde olmuş, herkes gibi yemiş, içmiş, uyumuş, dinlenmiş, evlenip çoluk-çocuk sahibi olmuş, ordular sevk etmiş, savaşlar yapmış, elçiler göndermiş, elçiler kabul etmiş, dünyanın imar ve tanziminin içinde bulunmuş, deve çobanlığından peygamberliğe varıncaya kadar beşerî hayatın her safhasını yaşamıştır. Bu özelliklerinden dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) bedevi bir toplumdaki dünyanın en medeni ve insancıl toplumunu meydana getirmiştir. O, hem dünyanın hem de ahiretin Rabbi olan Allah'ın buyrukları ile insana hem dünya hem de ahireti kazandırmaya çalışmıştır.⁸⁸ Yine bunlardan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dünya hayatından kopmadığı ve hayatın içinde olduğunu anlıyoruz. Bu noktada O, dünya hayatı ile ahiret hayatının tamamen birbirinden ayrı, birbirinin zıddı iki âlem olduğu kanaatinde değildir. O, dünyayı ahiret için rızık elde edilecek bir tarla olarak vasıflandırmaktadır. Hristiyanlığın yaptığı gibi aşırı zühd ve nefse eziyetten menetmektedir. Her iki hayatı da ayrı düşünmek insanı ifrat ve terfide götürür. Bazılarını ahiret gayesiyle dünyadan vazgeçmeye ve uzlete sevk ederken bazılarının da tamamen dünya hayatına meyledip

⁸⁶ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁷ Tirmizî, *a.g.e.*, Kıyâme, 55.

⁸⁸ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 34.

ahireti unutmalarına yol açar. Onları dünyanın kulu, şehvetlerin esiri yapar. Yani burada her iki hayat açısından yapılması gereken teraziye dengelemektir.⁸⁹

Tüm Peygamberler, zühd ölçüsü dâhilinde dünya ile olan ilişkilerini sürdürmüşler ve zâhidane hayatın en önde gelen temsilcileri olmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'de bu zincirin son halkası olarak, her hususta olduğu gibi zühd konusunda bize en son ve en güzel örnekleri sunmuş, aynı zamanda Mescid-i Nebevî'nin çatısı altında verdiği zühd eğitimiyle de maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmiştir. Çünkü o hayatının hiçbir safhasında maddeperest olmamış, parayı, altını, gümüşü mutlak değer olarak görmemiştir. O, fakirliğinde de, zenginliğinde de, zayıf iken de, kuvvetli iken de, İslam devletini kurup bütün Arap yarımadasına hükmettiği günlerde de hep aynı şekilde mutedil çizgiden ayrılmamıştır. Müslümanlar, dünya ve âhîret saadetini Kur'ân-ı Kerim'e tabi olmak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bağlanmak, onu örnek almak, izinden ve yolundan gitmekle elde edebilir. Zira *"Allah'a ve âhîret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için Rasûlullah'ta güzel bir örnek vardır."* (Ahzab, 33/21) Öyleyse Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dünya nimetlerine karşı tutumunu ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir.

Kur'ân, Allah'a varışı ve Allah sevgisini, Hz. Peygamber'e uymaya bağlamaktadır. *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin."*⁹⁰ Dikkat edilirse Allah'ı sevmek, Hz. Peygamber'i sevmeye değil, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e tabi olmaya bağlanmıştır. Yani burada pratik yönü esas alan bir tespit vardır. Çünkü Hz. Peygamber somut bir varlıktır. O'nu sevmenin de somut belirtisi olacaktır. Hatta ilk dönem mutasavvıflarının sünnete olan bağlılıkları fikirde ve teoride kalmamış, bu bağlılıklarını pratik hayata da en ince ayrıntısına kadar yansıtmışlardır.⁹¹ Mutasavvuflara göre bu, sünnete uymak ve Hz. Peygamber'i taklittir, yani onun gibi yaşamaktır.⁹² Daha önce de ifade edildiği gibi zühd, dünyaya

⁸⁹ Beyhaki, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/31.

⁹¹ Yıldırım, Ahmet, *"Hz. Peygamberin Zühd Hayatı"* S.D.Ü.İ.F.D., s. 89.

⁹² Heysemî, Ali b. Ebîbekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, c.IX, s.192.

ve dünyalık şeylere karşı hırs ve ihtirası terk etmek anlamına gelmektedir. İşte bu manada Hz. Peygamber (s.a.v.), insanların en zâhididir.⁹³

O, bütün Arap yarımadasının malları sel gibi kendisine aktığı halde, bunlara zerre kadar ehemmiyet vermemiş, eline geçen her şeyi bir gün bile yanında tutmadan dağıtmış, ümmetinden en fakir birisinin yaşayışı gibi hayat sürmüştür. Ancak onun fakirliği zorunlu değil, ihtiyarî bir fakirliktir. Hayatının son günlerinde, kendisini kastederek: "*Allah bir kulunu dünya ile kendi katında bulunan şeyler arasında muhayyer bıraktı. O kul da Allah'ın katındakileri tercih etti.*"⁹⁴ buyurmak suretiyle dünya malına hiçbir zaman gönül bağlamadığını ortaya koymuştur.⁹⁵

Tasavvufun temelini teşkil eden Allah Rasûlünün ve Ashâbının zühd hayatının esasları, daha çok kılık-kıyafet, yeme-içme, barınma mekânı gibi dünya nimetlerine önem vermemek; zikir ve nafilâ ibâdetle meşgul olma, ibâdet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmek, Allaha karşı tevekkül ve teslimiyet içinde olmak şeklindeki ruhani ve manevi fiillerle tevhid konusundaki söz ve duygulardan oluşmaktadır. Bu hayat tarzının da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yakın çevresindeki sahabilerde derin izler bıraktığı bilinmektedir.⁹⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) de hadislerinde zâhidliği methetmiş, dünya ve ahiret kıyaslaması yapmış, dünyaya rağbeti yermiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) örnek konumu ve Kur'an'ın prensipleri çerçevesinde her zaman dünya hayatının önemsiz ve değersiz olduğunu, geçiciliğini vurgulamış, mala bağlanmamak gerektiğine dikkat çekmiştir. O'nun dünya hayatının değersiz ve geçiciliğine dair birçok hadisi vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Siz kendisine dünyaya rağbet göstermemek ve az konuşmak hasleti verilmiş olarak bir adam gördüğünüz zaman ona yaklaşınız. (Sözlerini dikkatle dinleyiniz.) Çünkü o hikmetli söz söyler."⁹⁷

Rasûlullah (s.a.v.) bir gün sahabe ile giderken cılız bir oğlak ölüsüne rastladı, "Kim bunun kendisine ait olmasını ister" diye sordu. Ashâb "Değerli bir şey olsaydı

⁹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 197. 265 Tatlı, *a.g.e.*, s. 101.

⁹⁴ Buhârî, *es-Sahih*, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî* 3, c. IV, s. 190. Müslim, *es-Sahih*, *Fezâilü's-Sahabe*, c. II, s. 1854, H. No: 2382.

⁹⁵ Polat, Selahattin, "*Hadislerle Resûlullah'ın Ahlakından Örnekler*", Diyanet Dergisi, c. XVI, sayı 5, Eylül-Ekim 1997, ss. 261-281.

⁹⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 88.

⁹⁷ İbni Mâce, *a.g.e.*, Zühd, 1.

buraya atılmazdı. Bu oğlak sağ bile olsaydı hiçbir kimse kendisine ait olmasını arzu etmez." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah'a yemin ederek söylüyorum ki Cenâb-ı Hakk nazarında bu dünya sizin nazarınızda bu oğlağın kıymetsiz olduğundan daha çok değerlidir."⁹⁸ "Uyanık olunuz! Şüphesiz dünya değerlidir. Dünyada olan mal mülk de kıymetsizdir. Ancak Allah Teâlâ'nın zikri ve O'na yaklaştıran şeylerle, öğretici ve öğrenici olmak müstesna."⁹⁹

Ayrıca Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hadislerinde dünya malının insanlar için fitne olduğundan ve insanların bu noktada ne kadar doyumsuz olduğundan bahsetmektedir. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

"Her ümmetin bir fitnesi vardır ve benim ümmetimin fitnesi maldır."¹⁰⁰

"İnsanoğlunun altından bir vadisi olsa ikinci bir vadisinin olmasını ister. İnsanoğlunun ağzını ancak toprak doldurur. Ne var ki Allah (ihtirasçılardan) da tevbe edenlerin tevbesini kabul eder."¹⁰¹

Âdemoğlunun şunlar dışında bir hakkı yoktur: Oturacağı ev, bedenini örtecek elbise, yiyecek ekmek ile su koyacak kap."¹⁰²

"Bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir."¹⁰³

"İhtiyarın gönlü iki şeyin sevgisine karşı gençtir: Uzun ömür ve fazla mal"¹⁰⁴

"Rabbim Mekke vadisini benim için altına çevirmesi hususunda bana teklifte bulundu. Ben "Hayır Ya Rabbi!" dedim. Fakat (isterim ki) bir gün doyup veya üç gün –buyurdu veya buna yakın ifade kullandı- aç kalayım. Aç kaldığım zaman sana yalvarır ve seni zikrederim. Doyduğum zaman da sana şükreder ve hamdederim."¹⁰⁵

⁹⁸ Müslim, *a.g.e.*, Zühd,2.

⁹⁹ İbni Mâce, *a.g.e.*, Zühd, 3.

¹⁰⁰ Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 19.

¹⁰¹ Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 20.

¹⁰² Tirmizî *a.g.e.*, Zühd, 30.

¹⁰³ Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 43.

¹⁰⁴ Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 21.

¹⁰⁵ Tirmizî *a.g.e.*, Zühd, 23.

Bu hadislerin yanı sıra fakirlerin zenginlerden daha önce cennete gireceğine dair de haberler vardır:

"Ümmetimin fakirleri cennete zenginlerden kırk güz daha önce girerler."¹⁰⁶

"Fakirler zenginlerden beş yüz yıl, yani yarım güz önce cennete gireceklerdir."¹⁰⁷

"Cenneti yakından tanıdım, orada bulunanların çoğunluğunun fakirler olduğunu gördüm."¹⁰⁸

"Dünya malı çok olanların kıyamet günü sevabı az olacaktır. Çevresindekilere yardımda bulunan zenginler bu hükümden müstesnadır. Fakat böyle zenginler azdır."¹⁰⁹

Hadislerde de gördüğümüz gibi, İslam manevî değerlerin maddî değerlerden üstün tutulmasını, manânın hiçbir zaman maddeye mahkûm olmamasını, daima hâkim olan unsurun mana olması, maddenin daima manaya hizmetçi olarak kalmasını ve hiçbir zaman gaye haline getirilmemesini istemektedir.

Zühd konusu altında toplanan hadislerin içerikleri incelenildiğinde bu tür hadisler daha çok dünyanın geçiciliği ve imtihan yeri oluşunu unutmamak, dünyayı âhirete tercih etmemek, Allah ve Peygamber sevgisinin üzerine başka hiçbir sevgiyi geçirmemek, kibir ve gururdan uzak, sade bir hayat yaşamak, infak etmek, başkalarını düşünmek, lüks ve israfa girmemek, dünyayı ve nimetlerini putlaştırmamak, maddenin kölesi olmamak, takvâ, şükür ve sabır vb. iyi hasletlerle donanmış olmak gibi konuları içerdiği görülmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zâhidâne yaşantısı yokluktan değil, kendi irâdesinin tezâhürüydü. Zira o, "Ben melik peygamber veya kul peygamber olma hususunda muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzu göstermemi işaret etti. Ben de kul peygamber olayım, bir gün doyar, bir gün aç kalırım, dedim"¹¹⁰ demektedir. Nitekim Arabistan yarımadasının tamamına yakın kısmının tek hâkimi hâline geldiği,

¹⁰⁶ Müslim, *a.g.e.*, Zühd, 37.

¹⁰⁷ İbn Mace, *a.g.e.*, Zühd, 6.

¹⁰⁸ Tirmizi, *a.g.e.*, Cehennem, 11.

¹⁰⁹ Buhari, *a.g.e.*, Rikak, 20.

¹¹⁰ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s. 413.

gücünün zirvesine ulaştığı, devlet hazinesinin dolup taşıdığı zamanlarda bile, onun yaşantısında bir değişiklik olmadı, aslâ mal biriktirmedi, sade yaşantısından vazgeçmedi, eline ganîmet, ya da başka sûretle geçen malları, hemen sahiplerine ve fukaraya dağıtmaya büyük bir özen gösterdi. Ashâbını, özellikle suffe ashâbını, bu anlayışla yetiştirdi.¹¹¹

Rasûlullah (s.a.v.), Kur'ân'ın öğretileri ve prensipleri çerçevesindeki örnek konumuyla, her vesileyle dünya hayatını geçici olduğunu vurgulamıştır. Zühdle ilgili hadis-i şeriflerde de öne çıkan düşünce, Hz. Peygamber, (s.a.v.) dünya ve mal-mülk sevgisinin, meydana getireceği olumsuzluklara dikkat çekmiş, kendi hayatında dünyaya bağlanmamaya özen göstermiş ve bunu ümmetine de tavsiye etmiştir. Zira insana bütün günahları işleten, haram demeden mal-mülk biriktirmeye itecek dünya ve mal sevgisidir. Ölüm düşüncesi ise bir insanı kötü arzulardan uzaklaştırır. Bu sebeple hadislerde “lezzetleri tahrip edip acılaştırılan ölümün çokça zikredilmesi”¹¹² istenmektedir.

Kısaca, Kur'an ve sünnet ışığında yaşanan bir zühd hayatı insanın maddi ve manevi yönden yücelmesini temin eder. Bunun için zühdün esas amacının Allah rızasını kazanmak olduğunu bilen bir insanın ifrat ve tefritlere girmesi, zühd yapıyorum diye kendisine zarar vermesi mümkün değildir. Ashâbını, özellikle suffe ashâbını, bu anlayışla yetiştirmiştir. O'nun zühd anlayışında nefse ezâ, bedene cefâ ve işkence yapmak da yasaktır. Ancak hiçbir ölçü tanımadan sırf nefse ve bedene hizmet de uygun değildir. Şüphesiz nefsi ve bedeni koruması müslümanın görevi, lakin bütün azalarını yaratılış gayesine göre kullanması da vazifesidir ve bundan sorumludur.

4. Sufilere Göre Zühd

Allah Rasûlünün yolundan gitmeyi şiar edinen Allah dostları, dünyadan yüz çevirmiş olduklarına, bütün varlıklarıyla Allah'a yöneldiklerine ve onun Râsulünün göstermiş olduğu çizgide yaşayışlarına delalet etmekte olan tanımlarıyla zühde bakış açılarının farklı şekillerde dile getirmişlerdir. Fakat daha ziyade dikkatimizi çeken

¹¹¹ İbn Mâce, Zekât, 81, c. V, s. 90.

¹¹² İbn Mâce, a.y.

zühdü, “haramlardan kaçınmak, helâl ve mübahın ihtiyaçtan fazla olan kısmını terk etmek, Hakk’a ve âhirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek, fuzûlî ve lüzumsuz olanı terk etmek ve zem ile medhi bir görmektir.” diye tarifte bulunmalarıdır. ‘Allah’a vâsıl olmak için Allah’tan gayrı her şeyin terki esastır.’ düsturunu kendilerine şiar edinen sûfiler de olmuştur.¹¹³ Dolayısıyla, tasavvuf kaynaklarında sûfilerin çok sayıda zühde dair tanımlarıyla karşılaşmak mümkündür. Üzerinde ittifak edilen bir tanım söz konusu değildir.

Sûfilerin Zühd Tanımları

İlk dönem sûfilerinden her biri, içinde buldukları makamlara ve gerçekleştirdiği manevî tecrübeye dayalı olarak değişik zühd tariflerinde bulunmuşlar ve çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Zühd, haramlardan kaçınmaktır:

Haramda zühd, yani haram olan şeylerden yüz çevirmek, bütün müslümanlara farzdır. Nitekim İbrahim Ethem,(ö.161/777) haramdan yüz çevirmenin farz, helâlden fazla olanı terkin fazilet, şüpheli olan şeylere yaklaşmamanın ise kerâmet alâmeti olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴

2. Zühd, helâl ve mübahın ihtiyaçtan fazla olan kısmını terk etmektir:

Bazı sûfilere göre, haramda zühd yapmak zâten şarttır, ama helâlde zühd yapmak fazilettir. Ebû Turab en-Nahşebî (ö.245/859), “Fakirin gıdası bulduğu şey, elbisesi vücudunu örten madde, meskeni konakladığı yerdir” demektedir.¹¹⁵

Nefsi doyurmak mümkün olmadığı için, onun beslenmesine yarayan emellerin de sonu yoktur. Her emel, sonunda bir elem meydana getirir. Bu yüzden emel’e, elem bozuntusu denilmiştir. Zühd, nefsin dünyaya iltifat ettiği, kalbin ona meylettği ve kişinin dünyalığı arzu ettiği anda, mücadele ile dünyadan yüz çevirmektir. Buna mütezehhid denir, zühdün başlangıcı sayılır.¹¹⁶

¹¹³ Kara, *a.g.e.*, s.105.

¹¹⁴ Gazâli, *a.g.e.*, c. V, s. 96.

¹¹⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 436.

¹¹⁶ Abdulah b. Mübarek, *Kitabü’z Zühd.*, Armağan Kitaplar, Konya 2006, s. 109.

Zühd kelimesi anlam bakımından mülkiyeti gerektirmektedir. Kendisine zühdün ne olduğunu soran Ruveym b. Ahmed (ö.330/941)'e, Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), “zühd; dünyayı küçük görmek ve kalpten maddenin tesirini silmektir.”¹¹⁷ şeklinde cevap vermekte ve başka bir sözünde, “Zühd, elde bulunmayan şeyin, gönülde de bulunmamasıdır”¹¹⁸ demektedir. Dolayısıyla, gerçek Zâhid, dünyalığa sahip olup elinde bulundurduğu halde onu kalbine sokmayandır.

3. Zühd, âhirete yönelmek için dünyadan el etek çekmektir:

Dünya zevkleri, içimizde çırpınan pek çok ihtiraslarımızın habercileridir. Zevkler gıdıklandıkça, emellerimizi artırır. Fazlalaşan emeller, elemeleri de beraberinde getirir. Müslümanın mal, mülk, mevki ve rütbe ihtirası, onu Hakk'tan uzaklaştırır. İhtiraslar başkalarının kapısına yüz sürme alışkanlığı kazandırır. Zühd, nefsin dünyaya iltifat ettiği, kalbin ona meylettği ve kişinin dünyalığı arzu ettiği anda, mücahede ile dünyadan yüz çevirmektir. Buna mütezehhid denir, zühdün başlangıcı sayılır. Mütezehhid, önce nefsini arıtır, sonra heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır, fakat zâhid, önce heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır ve sonra onu ibâdetle arıtır.¹¹⁹ Kendisine nasıl zâhid olabilirim? diye soran bir şahsa Yahya b. Muâz da, “Nefsine karşı sırren yürüttüğün riyâzet bahsinde: Allah üç gün rızkını kesse kendinde bir za'f hissetmeyeceğin bir dereceye ulaştığın zaman. Bu dereceye ulaşmadığın müddetçe zâhidler meclisinde oturman cehalettir, ayrıca zâhidler arasında rezil olmaktan da emin olamazsın”¹²⁰ şeklinde cevap vermiştir.

Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî'nin Mecâlis-i Seb'a isimli eserinde üçüncü mecliste, “gerçek imana kavuşmanın yolunun, dünya bağlarından kurtularak tamamen Allah'a yöneliş, O'na kulluk/ibâdet ve gönülden bağlılıktan geçtiği konusu ele alınmaktadır. Dördüncü mecliste ise yine gösteriş ve riyadan arınmış, zahir ve batınları tertemiz, dünya ve ahiret kaygısından uzak bir şekilde Allah'a kulluktan bahsederken dünya heveslerinden arınmış olan Allah'ın sevgili kullarında bahsedilmektedir. Altıncı mecliste ise tul-i emel sahibi olan ve dünyaya taparcasına

¹¹⁷ el-Beyhakî, *a.g.e.*, s.59; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.117.

¹¹⁸ Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli 't-Tasawuf*, Doğu Devrinde Tasavvuf. çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 1992, s.110.

¹¹⁹ Yetik, *a.g.m.* s. 129.

¹²⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.* s.118; Gazâli, *a.g.e.*, c.V, s.113.

bağlanan kimselerin akıbetinin iyi olmayacağı ifade edilirken kulun dünyaya rağbet etmeden Allah'a yönelmesi ifade edilmektedir.¹²¹

4. *Zühd, Hakk'a yönelmek için dünyadan da âhiretten de el-etek çekmektir:*

Gerçek zühd âhret konusunda da zâhidce davranmayı gerektirir. Zâhid cennet nimetlerine ve mertebelerine ilgi ve alâka duymamalıdır. Zira âhret de mahlûktur. Yaratan varken yaratıkla ilgilenmek abestir. Nasrabâzî, "Zâhid, dünyada gariptir, Allah Teâlâ hakkında irfan sahibi olan ârif, âhirette de gariptir" derken,¹²² Bayezid-i Bistamî (ö.261/875), kendi tecrübesini şu ifadelerle dile getirmektedir: "Zühdde üç gün kaldım, dördüncü gün zühdden çıktım: İlk gün dünya ve dünyada olan şeylere karşı zâhid (ilgisiz, değer vermeyen, isteksiz) oldum. İkinci gün, ahrete ve orada bulunan şeylere karşı zâhid oldum. Üçüncü gün Allah'tan başka ne varsa hepsine karşı zâhid oldum. Dördüncü gün olunca Allah'tan başka bir şey kalmadı. İlâhî aşk beni şaşkına döndürdü. O zaman hâtiften gelen bir sesin bana: "Ey Bayezid, bizimle birlikte bulunmaya takatin yetmez, dediğini işittim ve maksadım işte bu idi, dedim. Aynı ses bu sefer: Maksadına eriştin, istediğini buldun, diye hitap etti."¹²³

Kişinin zühdüne karşı da zâhid olması gerekmektedir. Dünyaya rağbet etmemeye, dünyaya rağbet etmeme halini gözde büyütmemeye haline zühdde zühd adı verilir. Zâhidler indinde dünyalığın varlığı ile yokluğu bir ve eşittir. Allah'a vâsıl olmak için Allah'tan gayrı her şeyin terki esastır.¹²⁴ Zira tasavvufta dört çeşit terk vardır:¹²⁵

a) Terk-i dünya: Zâhidlerin bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü âhret için terk etmeleri.

b) Terk-i ukbâ: Âriflerin cenneti ve oradaki nimetleri, ilâhî cemâli temâşa için terk etmeleri.

c) Terk-i hestî: Sâliklerin kendi varlığını da terk ederek, Hak'ta fânî olmaları.

¹²¹ Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî, *Mecâlis-i Seb'a* (trc. Dilaver GÜRER), İlk harf Yay., İstanbul, 2017, I. Baskı

¹²² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 116; Gazâlî, *a.y.*

¹²³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 396.

¹²⁴ Özköse, Kadir, *Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükladıkları Anlam.* s. 178.

¹²⁵ Özköse, a.y.

d) Terk-i terk: Kâmil âriflerin terki de terk etmeleri, aklında ve zihninde terk diye bir kavramın kalmamasıdır.

5. *Zühd, fuzûlî ve lüzumsuz olanı terk etmektir:*

Allah'ın dışında bütün isteklerden kalbini boşaltan, terk edilmeyen zaruri varlık dışında her şeyden kalbini arındıran kimsenin gerçek Zâhid olduğunu Yahya b. Muâz (ö.258/871), dile getirmiştir. ¹²⁶

6. *Zühd, zem ile medhi bir görmektir:*

İlk dönem sûfîlerinden İbn Hafif'in, "Zühdün alâmeti, mülk olan bir şey elden çıkınca rahat bulmaktır" ¹²⁷ şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere, zühd, varlığa sevinmemek, yokluğa üzülmemektir.

Sınıflandırılmış olan zühd tanımları dışında yine Sûfîlerin çoğu, "zühd" hakkında, kendi zevklerine işaret eden, hallerine ve müşahedelerine göre tarifler yapmışlardır. Sufilerin yaptıkları tariflerin çoğu zevkli hallerini yansıtır. İlim diliyle yapılacak tarif, zevk diliyle yapılacak tariften daha kapsamlı ve dili daha kuvvetlidir.

Hasan Basrî, (ö.110/728) "*Zühd dünyaya karşı Zâhid olmak, dünyacılara buğz etmek ve dünyada bulunan şeylerden nefret etmektir.*" ¹²⁸ Yine o, zühd hakkında çok kapsamlı bir ifade kullanmıştır: "*Zühd, helali haram kılmak veya malı yok etmek değildir. Fakat Allah elindekine kendi elindeki maldan daha çok güvenmen ve belaya uğrayıp sevap beklemeyi, belaya uğramayıp sevapsız kalmaya yeğlemendir.*" ¹²⁹ buyurur.

Süfyan-ı Sevrî, (ö.169/785) dedi ki: "*Dünyaya değer vermemek kepekli ekmeğe yiyip aba giymek değil, uzun vadeli ameller peşinde koşmamaktır.*" demiştir.

Abdullah b. Mübârek, (ö.181/797) "*Zühd, fakirliği seve seve Allah Taâlâ'ya güvenmektir.*" demiştir. ¹³⁰

Fudayl b. İyâz,(ö. 187/802) "Allah şerrin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü bir eve doldurdu. Zühdü de bu eve

¹²⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 211; Gazâlî, *a.g.e.*, c. V, s. 113.

¹²⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 209.

¹²⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 210.

¹²⁹ Kuşeyrî, *a.y.*, s. 210

¹³⁰ Kuşeyrî, *a.y.*, s. 209.

anahtar yaptı.” demiştir. Ebû Süleyman Darânî (ö. 215/830) der ki: “Yün abâ giyinmek zühd alâmetlerinden bir alâmettir. O hâlde, kalbinde beş dirhem değerinde elbise giymek arzusu olan Zâhid, üç dirhem kıymetinde abâ giymemelidir.” (Aksi hâlde içi, dışına uymaz). Yine, “Zühd, Hakk Taâlâ Hazretleri ile meşgul olmana mâni olan her şeyi terk etmektir.”¹³¹ demiştir.

Hâtemu'l-Asamm, (ö. 237/851) “Zâhid, nefsinden evvel kesesini eritir, parasını harcar, mütezehhid (ham sofı, zoraki Zâhid) ise kesesinden evvel kendini eritir.” demiştir.

Adamın biri Zunnûn Mısrî'ye (ö. 245/859): Dünyada ne zamana kadar zühd esasına riâyet edeceğim? diye sormuş. O da: "Nefsine (ve nefsanî arzulara) karşı Zâhid olana kadar." diye cevap vermişti.

Serî Sakâtî, (ö. 257/870) "Hakk Taâlâ, evliyayı dünyadan soyup çıkardı, asfiya (saf insanlar)yı ondan korudu, âşıkların gönüllerinden dünyayı tamamen çıkardı, çünkü dünya (kiri)nın bunlara bulaşmasına razı olmadı." demiştir. Yine, "Zühdün her nevînde temrinler yaparak istediğim dereceye, ulaştım. Ancak halka karşı Zâhid olmak bir istisna teşkil eder. Çünkü ben bu mertebeye ne ulaşabildim, ne de buna takat yetirebildim." demiştir.

Yahya b. Muaz (ö. 258/871) demiştir ki: "Zühd, elindeki malla cömertlik yapma duygusunu, dünyayı sevmek ise sevincinden dolayı cömertlik yapma duygusunu doğurur." demiştir (Zâhid malını, âşık canını verir.) Yine demiştir ki: "Şu üç haslete sahip olmayan katıyyen zühdün hakikatine ulaşamaz; alâkasız amel, (sırf Allah için amel etme), tamahsız söz (maddî bir şeye tamah etmeden konuşma), baş olma arzusu taşımadan (ve nefsi maddiyât ile zelil etmeden) azîz olmaktır." Zühd konusunda dünyayı bir geline benzeten Yahya b. Muâz der ki: "Dünya süslü bir gelin gibidir. Dünyaya rağbet edenler onu taramak ve süslemekle meşguldürler. Zâhid, bu gelinin yüzünü kömürle karartır, saçlarını yolar, elbisesini yırtar. Ârif ise Allah Taâlâ ile meşgul olduğu için bu geline iltifat etmez." Yine demiştir ki "Zâhid senin burnuna sirke ve hardal çektirir, arif ise sana misk-ü anber koklatır." (Yani zâhid Allah

¹³¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, 209.

korkusundan ve cehennem azabından, ârif ise Allah sevgisinden ve ilâhî nimetlerden bahseder, biri celâlden, öbürü cemâlden dem vurur).¹³²

Cüneyd el-Bağdadî (ö. 297/909) dedi ki: "Zühdün manası 'Bu, kaybettiğinizle üzülmemeniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şırmarmamanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez' ayetindedir. Zâhid ise elde ettiklerine sevinip şırmarmayan ve kaybettiklerine de üzülmeyen kimsedir. Bu hakir dünya hayatıyla insan olma şerefinden habersiz olan gafiller ilgilenirler. Bununla hayvanlar seviyesine düşer ve orada ebedi kalacaklarını zannederler. Kendi değerlerini ve ahiret hayatındaki büyük dereceleri bilenler ve dünya hayatını -Allah'ın kendilerine nimet olarak verdiği ve hizmetlerine sunduğu şeyleri- ihsan ve iyilik makamlarına yükselmek için basamak yaparlar." Ve yine demiştir ki: "Zühd, elde bulunmayan şeyin, gönülde de bulunmamasıdır." Cüneyd'e zühdün ne olduğu sorulunca da: "Zühd elin mülk (sahibi olmak) ten, kalbin ise (mülk sahibi olmak için) araştırma yapmaktan boş olmasıdır." diye cevap vermişti. Ruveym, Cüneyd'e zühdün ne olduğunu sormuş, Cüneyd demiş ki: "Dünyayı küçük görmek ve kalpteki eser ve tesirlerini silmektir." (Kalpten maddenin tesirini silmektir).

Ebû Osman (ö. 298/910), "Zühd dünyayı terk etmek, sonra da kimin eline geçerse geçsin aldırmmamaktır." demiştir. Yine, "Şüphe etmemek lâzımdır ki, Allah Taâlâ, zâhide istediğinden fazla, dünyaya rağbet edene istediğinden az, (ikisi ortasında bulunan) istikâmet sahibine istediği kadar verir." demiştir.

Kettânî, (ö. 322/933) der ki: "Küfe, Medine, Irak ve Şam ulemasının ihtilâf etmedikleri husus dünyaya karşı zâhid olmak, ruhen cömert olmak ve halka karşı samimî davranmak, onlara nasihat etmektir, yani bu hususları öğmeyen kimse yoktur."

Muhammed b. Fazl, (ö.329/940) "Zâhidler ihtiyaçları bulunmadığı zaman ihsan ederler, fii-tüvvet ehli (ârif-âşık) ise ihtiyaçları bulunmadığı zaman ikram eder (isâr). Hakk Taâlâ: 'İhtiyaçları bile olsa başkalarını kendilerine tercih ederler.' (Haşr, 59/9) buyurmuştur." demiştir. Nasrabâzî, (ö.367/977) "Zâhid dünyada gariptir, Allah Taâlâ hakkında irfan sahibi olan arif âhirette de gariptir." demiştir. Ve yine: "Zühd,

¹³² Kuşeyrî, a.y., 209.

Zâhidlerin kanlarının toplanması ve birikmesi, ariflerin kanlarının ise dökülmesidir." (Zâhid kendini, arif ise Rabbini düşünür, *arif* fena mertebesine ulaşmıştır, Zâhid de nefis bakiyesi vardır). Şiblî'ye (ö.334/945) zühdden sorulunca, "*Allah Taâlâ hariç her şeye sırt çevirmektir.*" demiştir.¹³³

İbn Hafif, (ö.371/981) dedi: "Zühd, kulun malik olduğu dünya malı elinden çıktığında bir rahatlık duymasıdır." ve "Zühd kalbi sebeplerden uzaklaştırıp mal ve mülkten eli eteği çekmektir." İbn Celâ, (ö.?) zühdü şöyle tarif etmiştir: "Zühd, dünyaya yok olacak gözüyle bakmaktır. Eğer dünyaya bu gözle bakarsan dünya senin gözünde küçülür ve ondan yüz çevirmek kolaylaşır."¹³⁴

Ebû Tâlib Mekkî, (ö. 386/996) Zenginlerin ve fakirlerin zühdünün farklı olduğunu belirtir. "Zenginin zühdü, mal sevgisini kalbinden çıkarmasıdır. Ulaştığı bir nimete şükretmesi, başına bir bela geldiğinde sabretmesidir." demiştir. "Sûfilerden birine, dünyada neden zühd hayatı yaşıyorsun? diye sorulmuş. O da: Dünyanın çoğu beni terk edince, ben de azımı terk ettim de ondan." diye cevap vermişti.¹³⁵

Ebû Ali Dekkâk'ın (ö.406/1015) şunu söylediğini işitmişim: "Zühd, dünyayı olduğu gibi bırakman ve sonra da, elimdeki dünyalık ile bir tekke, bir mescit yaptırırım, dememendir."

İmam Ebû 'l-Kasım Kuşeyrî (ö.465/1072) (r.a.) der ki: Zühdün ne olduğunu tayinde sûfiler ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazıları derler ki, zühd haramda olur. Çünkü helâl, Allah Taâlâ tarafından mubah kılınmıştır. Hakk Taâlâ bir kuluna helâl mal ihsan eder, kul da şükretmek suretiyle Mevlâ'sına ibâdet ederse, artık kulun irâdesi ile o nimeti terk etmesi, Hakk Taâlâ'nın izni ile elde tutmasına tercih olunamaz (nimeti elden çıkarması ile elde tutması müsavidir.) Diğer bazıları da derler ki, haramda zühd şarttır, helâlde ise fazilettir. Çünkü kul hâline şükreder, sabreder, Allah Taâlâ'nın kendisine ayırdığı kismete razı olur ve O'nun ihsanına kanaat getirirse; bu durumda az mal ile iktifa etmek, dünyada zengin ve rahat olarak yaşamaktan daha mükemmel ve daha iyidir. Çünkü Allah Taâlâ: "De ki, dünya metayı

¹³³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 209.

¹³⁴ Cevziyye, *a.g.e.*, c. II, s. 12.

¹³⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.209.

azdır, takvâ sahibi olanlar için âhiret daha hayırlıdır." (Nisa, 4/77) âyeti ile insanlara dünyaya karşı zâhid olmayı tavsiye etmiştir.¹³⁶

Zühdün ne olduğu hakkında demişlerdir ki: Zâhidler sadece kendilerini (ve yüksek zevklerini düşünerek) dünyayı terk ederler. Zira bunlar edebî nimet için fânî nimeti terk eden kimselerdir. Ve yine: Zühdünde sâdık olana dünya boyun eğerek gelir. Bunun için "Gökten bir taç düşse, mutlaka onu istemeyenin kafasına isabet ederdi." demişlerdir. Bazı sûfiler de derler ki: Kul, malını ibâdet ve taat olan yerlere harcar, harcadıktan sonra da hâline sabreder ve eli darda olduğu zaman şariat tarafından menedilen şeyleri yapmaya teşebbüs etmeyi terk ederse, o zaman helâl mala karşı Zâhid olmak daha mükemmel ve daha iyi bir hâl olur. Ve yine "Kul için uygun olan, kısmetini gözeterek zoraki bir şekilde helâlî terk etmeyi tercih ve muhtaç olmadığı fuzulî şeyleri talep etmemesidir." Bu anlayışta bulunan bir insana şayet Hakk Taâlâ ve Takaddes Hazretleri helâl mal verirse şükreder, şayet Allah Taâlâ, o kimseyi zarurî ihtiyacını karşılayacak kadar rızık temin etme sınırında durdurursa, kul zoraki (kulfetli) bir şekilde daha fazla mal talep etmez. Fakir için en güzel hareket tarzı, sabretmek; helâl mal sahibi için en iyi davranış şekli şükretmektir. Bişr Hâfî, "Zühd bir melektir (veya meliktir, padişahdır, kötü ve çirkin huylardan) tahliye edilmeyen kalpte ikâmet etmez." (padişah gelmez, hâne ma'mûr olmadan) demiştir.¹³⁷

Adamın biri Yahya b. Muâz'a: Ne zaman tevekkül dükkânına girip zühd elbisesini giyer ve Zâhidlerle oturabilirim? diye sordu ve şu cevabı aldı: "Nefsine karşı sırren yürüttüğün Riyâzet bahsinde: Allah üç gün rızkını kesse kendinde bir za'f hissetmeyeceğin bir dereceye ulaştığın zaman. Bu dereceye ulaşmadığın müddetçe Zâhidler meclisinde oturman cehalettir, ayrıca Zâhidler arasında rezil olmaktan da emin olamam." demiştir.¹³⁸

Sonuç olarak, nefsi doyurmak mümkün olmadığı için, onun beslenmesine yarayan emellerin de sonu yoktur. "Dünyada olan şeyi, dünyada bulunan kimselere terk etmektir." görüşünü benimseyen sûfilerin yapmış oldukları tanımlardan da

¹³⁶ Kuşeyrî, *a.y.*, s.209

¹³⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.211.

¹³⁸ Kuşeyrî, *a.y.*

anlaşılacağı üzere içinde buldukları makamlara ve gerçekleştirdiği manevî tecrübeye dayalı olarak değişik zühd târiflerinde bulunmuşlardır.

5. Zâhidler İçin Kullanılan Diğer Sıfatlar

Sûfi ve tasavvuf kelimeleri Kur'ân ve hadislerde zikredilmediği gibi, sahâbe ve tâbiîn devrinde bilinen kavramlar da değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrine yetişen ve onu görme bahtiyarlığına eren kimselere "*sahâbî*" adı verildiğinden, o dönemde zühd ve takvâ ile temayüz eden şahsiyetlere bir başka ad verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Sahâbîlere yetişen ikinci nesle de "*tabiîn*" dendiğinden bu isimle anılmak onlara şeref olarak kâfiydi. "*Tebe-i tabiîn*" döneminde iyice genişleyen İslâm dünyasında refah seviyesi yükseldikçe, halkın ibâdet ve zühd konularına yönelenlerine yeni bir takım adlar verilmeye başlandı. Bu adlar arasında en yaygın olanları şunlardır:

5.1. Fukarâ: Sûfiler, fakir yaşamayı şeref biliyorlardı. Mülkün Allah'a ait olduğu düşüncesinden hareketle Allah'tan başka herkese karşı müstağni davrandıkları için fukarâ adıyla anıldılar. Bazıları, hükümdarlığa kadar varan maddesel üstünlüklerini, İlâhî huzura erebilmek için yere sermeyi mutlulukların en yücesi sayıyorlardı. Bunu görenler onlara, fukara (fakirler) diyordu.¹³⁹

Fukara, bizim bildiğimiz anlamdaki yoksullar anlamında değildir. Manevî ihtiyaçlılık hissedenlerdir. "Ey insanlar, sizler fakirsiniz, Allah'a muhtaçsınız"¹⁴⁰ âyetinin sırrı gereği, Zâhidler kendilerine nisbet edilen varlıkların, aslında Hakk'a ait olduğunu düşünmekte ve kendilerini her an Allah (r.a.)'a muhtaç bilmekteydiler.

Kibir ifade eden "ben" sözü yerine tevazu gösterip kendilerine "fakir" denilmesinden hoşlanmaktaydılar.

5.2. Seyyâhîn: Zevkine erdikleri, sözlerle ifade edilmez o âlem onları çileli dünyadan koparıyor; dağ, şehir ve yollara atıyor, diyar diyar dolaştırıyordu. Bazen bütün bir ömür, bu mestlik içinde, dolaşarak geçiyordu. Durmak, dinlenmek, bağlı kalmak bilmiyorlardı. Bu hallerini görenler onlara Seyyâhîn (gezginler) diyorlardı.¹⁴¹

¹³⁹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴⁰ Fatır, 35/15.

¹⁴¹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 27.

Gezginci Zâhidlerin bu seyahatleri, kimi zaman Hakk dostlarını görmek, kimi zaman ilâhî kudretin tezahürlerinden ibret almak içindi. Zâhidlerin yeryüzünde bu tür seyahatleri yanında, kalbin de melekût âleminde seyahat ettiği düşünülmekteydi. Bu hali yaşayan ve gaybı müşâhede eden salikin üzerine feyz gelmekte, gönül âlemi itminana ermekteydi.

5.3. Guraba: Her şey onlara mahrem olmakla gariplikten kurtulurken, onlar her şeyin ve her yerin garibi olarak yaşadılar. Vatanlarını terk ettiler. Seyrine daldıkları ölümsüzlük ufku onları, solmaya mahkûm dünyada garip olmaya çağırıyordu. Bu yüzden onlara Guraba (garipler) da deniyordu.¹⁴²

5.4. Cûiyye: Açlık ve az yemeye dikkat ederek dünyaya önem vermedikleri, sadece yaşayabilmek için yediklerinden Şamlılarca Cûiyye (aç duranlar) diye adlandırıldılar.¹⁴³ Yahya b. Muâz der ki: “Çok tevbe edenlere (tevvâbîn) aç kalmaları, bir tecrübedir. Zâhidlerin aç kalmaları, nefislerine tatbik ettikleri bir siyasettir. Siddîk olanların aç kalmaları (kendilerine ikram ve ziyafet) dır”¹⁴⁴ Riyâzetleri gereği aç kalan sûfiler, ruhî gücü artırmaya çalışırlardı. Asgarî miktarda gıda alarak bedeni beslemekten vazgeçerlerdi.

5.5. Nûriyye: Kalplerini nurlandırmaya çalışmaları sebebiyle nûriyye adını aldılar.¹⁴⁵ Dünyayı terk edip ondan yüz çevirenlerin kalbini Allah'ın nurlandıracağına, sırrını ve ruhunu saf kılacağına kani olmaktaydılar. Kalplerini bayağı arzulardan arındıranların ferasetlerinin açık olacağını düşünmekteydiler.

5.6. Şikeftiyye: Sahralarda dolaşarak zaman zaman mağaralarda yaşadıkları, çoğu zaman, yemek için yaşayanlardan kaçıp, yalnızlığa, inzivaya daldıkları için Horasanlılarca Şikeftiyye adı verilmiştir.¹⁴⁶

5.7. Sûfi: Tasavvuf ehline verilen isim ve sıfatlar arasında en çok tutulanıdır. Sühreverdî, mukarrebûnu sûfiye, ebrârı mutasavvıfe anlamında kullanmaktadır. Sûfinin, Cenab-ı Allah'a kurbiyetten, ruh makamına yükselen kişi olduğunu, mutasavvifenin ise zühd hayatına özenen kimse olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷

¹⁴² Kelâbâzî, a.y.

¹⁴³ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 414.

¹⁴⁵ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁴⁶ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 27; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴⁷ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 68.

6. Zühdün Boyutları

Zühd makamlarını ilk sınıflandıran kişinin İbrahim b. Ethem olduğu söylenir, Ona göre zühd üç makamlıdır: Önce **dünyadan uzaklaşmak**, daha sonra **dünyadan uzaklaşmanın vereceği mutluluktan uzaklaşmak**, en son da **zâhidin dünyayı bakılmayacak kadar önemsiz göreceği makama erişmesidir**. İbrahim b. Edhem (r.a.) yine zühdü, *farz olan zühd, fazilet gayesiyle olan zühd ve kurtuluş için olan zühd* olmak üzere üç kısma ayırır. Farz olan zühd, haramlarda söz konusu olur. Fazilet icabı zühd, helallerde söz konusudur. Kurtuluş için zühd de, şüpheli hususlarda gösterilen zühddür.¹⁴⁸ diyerek o da üç kısma ayırmıştır.

1- Haramı terk ettikten sonra azarlanma korkusuyla şüpheli şeyleri bile terk etmek, küçük düşmekten çekinmek 2- İhtiyaç fazlası olan şeyleri terk etmek 3- Zühdde zühd yapmaktır. Yani zühd yaptığı şeyi küçümsemektir.¹⁴⁹

Zahirî (bedeni) uzaklaşma Bâtını (kalbî) uzaklaşma yönüyle ise zühd yine üç derecedir.

Birinci Derece: Haramı terk ettikten sonra azarlanma korkusuyla şüpheli şeyleri bile terk etmek, küçük düşmekten çekinmek ve fasıklarla işbirliği yapmaktan nefret etmektir."

"Şüpheli şeylerde zühd": Kulun helal olup olmadığını bilemediği şeyleri terk etmesidir. Nitekim Numan b. Beşir (r.a.), Nebi (s.a.v.)'den şu hadisi nakletmiştir "Helal de bellidir haram da. Fakat bu ikisi arasında insanların çoğunun bilemediği şüpheli şeyler vardır. Kim bu şüpheli şeylerden korunursa haramdan korunur. Kim de bu şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur. Tıpkı koruluğun etrafında sürüyü otlatıp da oraya düşmekten korkan çoban gibi. Dikkat edin. Her melikin bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu da O'nun haramlarıdır. Vücutta bir et parçası vardır, o iyi olursa vücudun tümü iyi olur, o kötü olursa vücudun tümü kötü olur. İşte bu, kalbdır."¹⁵⁰

Şüpheli şeyler helalle haram arasında bir sınırdır. Allah Teâlâ, her iki zıddın arasına bir sınır koymuştur. Mesela, ölüm ve kabir hayatını dünya ile ahiret arasında,

¹⁴⁸ Mekkî, *a.g.e.*, c. III, s. 9.

¹⁴⁹ Zehebî, *a.g.e.*, c. VII, s. 390.

¹⁵⁰ İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, c.2, s.16.

günahları imanla küfür arasında, Araf'ı, cennetle cehennem arasında bir sınır yapmıştır. Ayrıca hac vazifesinin yerine getirildiği yerlerden her ikisinin arasına ikisine de dâhil olmayan bir sınır koymuştur. Muhassır, Müzdelife ile Mina arasında ikisine de dâhil olmayan bir sınır bölgesidir. Batn-ı Urane, Araf'la haram bölgesi arasında bir sınırdır. Bu, ne Arafat'a ne de Haram bölgesine dâhildir. Fecrin doğuşu ile güneşin doğuşu arasındaki vakti gece ile gündüzü ayıran bir sınır yapmıştır. Çünkü bu vakit gece fecrin doğuşu ile sona erdiği için geceye dâhil değildir. Gündüz de güneşin doğuşuyla başladığı için, bu vakit gündüze de dâhil değildir.¹⁵¹

"*Haramları terk ettikten sonra*" yani şüpheleri terk etmek ancak haramları terk ettikten sonra olur. Ahmed b. Hanbel de der ki: "Zühdün üç şekli vardır: Birincisi, haramı terk etmek: Avamın zühdü budur. İkincisi, helâlin lüzumlu olmayan kısmını terk etmek: Havasın zühdü budur. Üçüncüsü, Allah Taâlâ ile meşgul olmaya engel olan her şeyi terk etmek: Âriflerin zühdü budur."¹⁵²

"*Azarlanma korkusuyla.*" Yani Allah'ın kendisini azarlamasından korkması, kulun şüpheleri terk etmesine sebep olur.

"*Küçük düşmekten çekinmek*" İnsanların yanında noksanları ortaya çıkıp onların gözünden düşmek değil Allah katında noksanların ortaya çıkıp onun gözünden düşmekten çekinir. İnsanların gözünden düşmekten çekinmek yerilecek bir şey değildir, hatta güzeldir. Asıl yerilecek davranış, kulun, sadece insanlardan çekinip Allah'tan çekinmemesidir.¹⁵³

"*Fasıklarla işbirliği yapmaktan nefret etmek.*" Fasıklar, dünyanın çekici noktalarına üşüşürler. Bu yerler ağızına kadar dolup taşar. Fakat Zâhid, üşüşenlerin adiliğinden dolayı buralara tenezzül etmez. Fasıklarla beraber olmaktan da nefret eder. Nitekim sufilerden birisine "Seni dünyadan uzaklaştıran şey nedir?" diye soruldu. Şöyle cevap verdi: "Dünyanın az vefalı, çok cefalı ve ortaklarının adı olması."¹⁵⁴

¹⁵¹ İbnü'l Cevzî, a.y.

¹⁵² Kuşeyri, a.g.e., s. 211.

¹⁵³ Zehebî, a.g.e., c. VII, s. 390.

¹⁵⁴ İbnü'l Cevzî, a.g.e., c.2, s. 17.

İkinci Derece: Boş vakit elde edip ihtiyaç fazlası olan şeyleri terk etmek, kalbin istikrarsızlığını yok etmek ve peygamber ve sıddıkların zinetiyle zinetlenmektir.

"*Fazlalıklar*", ihtiyaç fazlası olan şeylerdir. "İhtiyaç" ise nefsin gerektiğinde kullanmak üzere elinde bulundurduğu yiyecek, içecek, elbise, ev ve evlenmektir. Misafir konaklarda bunlardan ihtiyacı kadarıyla yetinir, vaktini değerlendirmek ve hedefine bir an önce ulaşabilmek için ihtiyacın fazlasını terk eder. Zühdün birinci derecesinde olanlar azarlanma ve Allah'ın gözünden düşme korkusuyla dünyaya değer vermiyorlardı. İkinci derecede olanların zühdü ise daha yücedir. Bunların zühdü dünyayla ihtiyaç miktarı meşgul olup vakitlerini Allah'la değerlendirmek için boş vakit elde etmeye çalışmaktır. Çünkü kul dünyayla ihtiyacından fazla meşgul olursa boş vakti ganimet bilmemiş, gereği gibi değerlendirmemiş olur. Hâlbuki vakit kılıç gibidir. Sen onu kesmezsen o seni keser.¹⁵⁵

Vakti değerlendirmek, bütün vakitlerde ya Allah'a yaklaştıracak ya da yaklaştırmaya yardımcı olacak yeme, içme, uyuma, evlenme ve istirahat etme gibi işlerle meşgul olmaktır. Çünkü kul mubahları Allah'ın hoşnut olacağı amelleri yapmaya ve hoşnut olmayacağı işlerden kaçınmaya yardımcı olsun niyetiyle yaparsa bu mubahlardan tam bir lezzet alsın bile boş vakitlerini değerlendirmiş olur. Vaktin güzel nimetler ve lezzetlerin terk edilmesiyle değerlendirileceğini zannetme.¹⁵⁶

"*Peygamber ve sıddıkların zinetiyle zinetlenmek.*" Peygamber ve sıddıklar dünyaya değer vermeyen gerçek Zâhidlerdir. Her ne kadar dünya ile içice olsalar bile gayeleri dünya değildir. Onlar, daha yüce bir gayeye yönelmişler ve dünyaya değer vermemişlerdir.

Üçüncü Derece: Zühdde zühd yapmaktır. Bu da şu üç şeyle gerçekleşir.

a) *Zühd yapılan şeyi küçümsemek:* Çünkü kalbi Allah'ın sevgi ve azametiyle dolan kimse, zühd için terk ettiği dünyalık bir şeyi Allah'a yaklaştıracak bir vasıta olarak görmez. Zira dünya, içindekilerle beraber topyekûn Allah katında sivrisineğin tek bir kanadına bile denk değildir. Ârif olan kimse dünyadan uzaklaşmasını kayda

¹⁵⁵ İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 16.

¹⁵⁶ İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 18.

değer büyük bir iş kabul etmez. Gerçek zühd sahibi, Allah için terk ettiği şeylere değer vermekten utanır. Diliyle anmaktan kalbiyle düşünmekten hayâ eder.¹⁵⁷

b) Zühddeki hallerin senin nezdinde eşit olması: Zühd yapılan şeyi terk etmenin de elde etmenin de müridin nezdinde eşit olmasıdır. Çünkü müridin yanında onun hiçbir değeri yoktur. Bu, zühdü anlamanın inceliklerindedir. Bu seviyeye ulaşan mürid dünyayı terk ettiğinde zâhid olduğu gibi, dünyayı elde ettiğinde de zâhid olur.

c) Hakikat vadisine bakarak bir iş yaptım düşüncesinden uzaklaşmak: Bunun manası şudur: Dünyayı küçük gören ve nezdinde onu elde etmek ve terk etmedeki halleri eşit olan kimse dünyayı terk etmede Allah katında bir derece kazandım düşüncesine kapılmaz. Çünkü dünya onun gözünde terk etmekle derece kazandıracak kadar büyük değildir.¹⁵⁸ Müellifin bu sözünden şöyle bir mana da anlaşılabilir: Kulun hem verenin hem de menedenin yalnızca Allah olduğunu müşahede etmesidir. Kul, her şeyi terk ettim veya elde ettim düşüncesine kapılmaz. Veren de men eden de yalnız Allah'tır. Nasıl ki, su nehir yatağında akıp gidiyor ve bu akışta nehrin hiçbir rolü yoksa kulun elde ettiği şeyler de Allah'ın vergisidir. Kulun bunda hiçbir rolü yoktur. Allah için terk ettiği şeyleri de yine kendisi terk etmemiş, onu Allah menetmiştir. Böylece kul bütün işleri yapan Allah'ı müşahede etmek suretiyle kendim kazandım, kendim terk ettim düşüncesinden uzaklaşır. Eşyaya bu nazarla bakıp hakikat vadisine giren kul artık bir iş yaptım düşüncesinden tamamen uzaklaşır. Müellifin "hakikat vadisine bakarak" sözünden anlaşılman budur. İkinci mana müellifin sözünü daha güzel açıklamaktadır.¹⁵⁹

Zâhidin Allah dışındaki her şeye karşı zühdü elde etmek için şu merhalelerden geçmesi gerekir.

- 1- İnsanların elindekilere karşı zühd.
- 2- Dünyaya karşı zühd.
- 3- Hal, söz ve fiillerde zühd.

¹⁵⁷ Zehebî, *a.g.e.*, c. VII, s. 391.

¹⁵⁸ İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 18.

¹⁵⁹ İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 19.

4- Makamlar, ilhamlar ve tasarruflarda zühd. ¹⁶⁰

Zühd, ruhun gerçek menşesini (bezm-i elest) hatırlamasını, gönlün Allah sevgisiyle dolmasını temin eden mânevî bir eğitimidir. Zühd, nefisle birlikte insana hükmeden maddeyi, ruhun tasarrufuna geçirme ameliyesidir. ¹⁶¹

Kısaca, zühdün birinci derecesinde azarlanma ve Allah'ın gözünden düşme korkusuyla dünyaya değer vermeme, ikinci derecede ise dünyayla ihtiyaç nisbetince meşgul olup vakitlerini Allah ile değerlendirmek üçüncü derecede de Allah için terk ettiği şeylere değer vermekten utanır, şeklinde sınıflandırılmaktadır.

7. Zühdü Elde Etme Yolları

Müslüman, hoşnutluk içerisinde, sabırla, gururunu hiçe sayarak, ne yiyip içtiğini, neyi nereden nasıl kazandığını ince eleyip sık dokuyup hayatını kontrol altında tutarak yedi kapıdan başarıyla giden kişi zühd yolunun yolcusu olmuş, bunu başarabildiği takdirde de zühde ulaşmış sayılmaktadır. Zühd yolcularının girdiği yedi kapı ise şunlardır:

- 1) Açlığa sabretmek, fakat huysuzca ve sıkıntılı bir biçimde değil, neşe ve gönül hoşluğuyla,
- 2) Elbisesizlik ve çıplaklığa hüznle değil sevinçle sabredebilmek,
- 3) Uzun oruçlara söylene söylene değil ferahlık ve sükûnet içinde sabredebilmek, öyle ki insan oruç anında yiyen ve yediren biri gibi mutlu ve huzurlu olabilmelidir,
- 4) Gururunu hiç okşamaksızın nefsinin kırabilme konusunda sabırlı olmak.
- 5) Fakirlik ve sefaletle dayanabilmek, fakat buğzederek, kin tutarak değil, gönül hoşluğuyla!
- 6) Karnını neyle doyurduğunu, ne içtiğini, nereden kazandığını, nasıl kazandığını ve ne giyindiğini uzun uzun düşünebilmek,
- 7) Bu hususlarda ince eleyip sık dokuyabilmek.

¹⁶⁰ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997, 5. Baskı, s.104.

¹⁶¹ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü.İ.F. Yay. İstanbul 1997, 5. Baskı, s. 173.

Bu yedi kapıdan başarıyla geçerse, o kimse zühd yolunun yolcusu olmaya hak kazanmıştır. Bu da çok büyük bir nimettir." ¹⁶²

Fakirin zühdü, olmayan şeye üzülmemesi, yokluğa râzı olmasıdır. Bir insanın sahip olduğu malı mülkü kendi isteğiyle elinden çıkarabilmesi ve nefsinin de bunu uygun bulması, onun mücâhedeyle kazandığı zühd makamıdır. Aksi takdirde bir şeyi isteyerek ve arzu ederek nefsi için biriktiren kişi zâhid olamaz. ¹⁶³ Önemli olan sahip olduğu dünyalığa gönlünü vermeden onu İslam toplumunun hizmetleri için kullanmaktır.

Zühd hakkında yapılan tariflerin en güzeli Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadis-i şerifinde ifade edilmiştir. "Dünyada Zâhidlik, ne helali haram etmek, ne de malı mülkü terk etmektir. Dünyada Zâhidlik ancak Allah'ın elinde olana, kendi elindekinden daha fazla güvenmen; başına bir musibet geldiği ve yakını bırakmadığı müddetçe, onun ecir ve mükâfatından son derece ümitli olmandır." ¹⁶⁴

İslamın dinen zengin sayılan mü'minlere farz kılmış olduğu zekât ibâdetinin hikmetleri arasında bu husus önemli yer tutmaktadır. Zekât ibâdetinin fakire yardımdan ziyade, zenginin kalbinin dünya malına aşırı bir şekilde bağlanma tehlikesine karşı gönlünü ve kalbini özgürleştirmeye yönelik olması en önemli özelliklerindedir. Nitekim fazladan mübah şeylerle meşgul olmak, zühdün zıddıdır. Şayet, kul o fazladan mübah şeylerle meşgul olurken, vacip bir şeyi işlemekten geri kalırsa, ya da bir harama riayeti ihmal ederse, asi olur. Bu duruma düşmese bile fazladan mübah şeylerle meşgul olduğundan dolayı, derecesi mukarrabûn derecesinden orta yolu takip eden muktesitlerin derecesine indirilir. ¹⁶⁵

Dünyadan ve dünya varlığından yüz çevirmeyi zühdün temel şartı sayan mutasavvıfların amacı, malı reddetmek değil, mal ve mevki sevgisini, daha genel bir ifadeyle, Allah'tan başka her şeyin sevgisini gönülden çıkarmak, kalpte yalnız Allah sevgisini bırakmaktır. Mal sevgisini gönle sokmadıktan sonra mal sahibi olmanın bir

¹⁶² Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, Dâru kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, ts., c. VIII, s. 58.

¹⁶³ Mekki, *a.g.e.*, c. II, s. 441.

¹⁶⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, c. IV, zühd 29, s. 580. İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul.

¹⁶⁵ İbni Teymiyye, Ahmet b. Abdilhalim, *Takva Yolu*, (trc. Muzaffer Yıldız), Pınar Yay. İstanbul 2002, III. Baskı, s. 34.

zararı yoktur, bilakis yararı vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Ashâbının arasında sahip oldukları mala değer vermeyip, sahip olduğu bu malı İslam yolunda son kuruşuna kadar gözünü kırpmadan harcayan sahabe örnekleri mevcuttur.

8. Zühdle Anlam Yakınlığı Olan Terimler

Zühd kelimesi, başta anlam yakınlığı olan Tebettül olmak üzere, Takvâ, Vera' olmak üzere, Tevbe, Havf, Reca', Fakr, Riyâzet, Melâmet, Rıza ve Muhabbet gibi zühdün unsurları itibariyle ilgili ve bağlantılı kelimelerdir. Şimdi de bunları mevzumuzla ilgisi noktasında kısaca ele alalım.

8.1. Tebettül

Zühd'ün yakın anlam ilişkisi içerisinde bulunduğu kavramlardan birisi tebettüldür. "Kesilmek, kesip ayırmak, koparıp atmak, kopmak, boşaltmak" anlamına gelen tebettül mastarı, el-betl'in daha güçlü halde yapılmasını ifade eder. Mutâvaat kipi olduğu göz önüne alınırsa, tebettül'den şu ince anlam çıkar: Dış dünyadan kesilip tüm benliğini Allah'a yöneltme hususunda öyle bir irade sergile ki, benliğin bu iradeyle dış dünyadan tamamıyla soyutlanıp Hakka yönelmiş olsun. Tebtül, iyice ve tamamen kesmek; tebettül ise çalışarak kesilip çekilmektir. Tebettül, lügatte, kesmek demektir yani âbid kişi için, dünyada kendisini Allâh-ü Teâlâ'dan alıkoyacak her şeyden ilgiyi kesip, ibâdet ve tâat için Allâh'a yönelmesi demektir.¹⁶⁶ Bir kişinin halktan ayrılarak kendini dünyadan çekip tamamen Allah'a vermesine, Hakikati müşahede etmek üzere, isteklerden ve hazlardan tam anlamıyla sıyrılmasına, ihlâs ile ibâdet etmek için hakka yönelmesine tebettül denir. Nitekim her şeyle ilgisini kesip Allah'a ibâdet ettiği için Hz. Meryem'e "betül" denilmiştir. Erkeklere karşı istek ve arzu duymayan kadına da betül denir. Hz. Fatıma'nın lâkabı, Betül idi ki, dindar, iffetli anlamındadır. Ayrıca hiç evlenmemiş kadınlar için, "betül" tâbiri kullanılır.¹⁶⁷ Kur'ân-ı Kerim'de de bu ifade, dünyadan ilgi ve alakayı kesip tam anlamıyla Allâh'a yönelme manasında kullanılmıştır. "Rabbinin adını an, her şeyden kesilerek tam

¹⁶⁶ Cevherî, *a.g.e.*, c. IV, s. 230.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. II, s. 42 vd.; Büreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheratü'l- Lüga*, Dâru-Sâdir, Beyrût, ts, c. I, s. 197.

anlamıyla Allâh'a yönel."¹⁶⁸ “*Ve tebettel ileyhi tebtîla*” bir kalıp ifadedir. Bu kalıp Kur'ân'da çok geçer. Mesela “*nezzelna tenzilâ*” (Güçlü ve kesintisiz bir indirişle indirdik) gibi. Arap dilinde çokça kullanılan bu ifade tarzı cümledeki fiili güçlendirmeyi, onu teyit, tahkim ve tesdidi ifade eder. Bu tür kalıplar parçalanmadan anlaşılmalıdır. Onun için bu tür kalıp ifadeleri birimlerine ayırmaya kalkmak doğru değildir. Burada da emir “güçlü ve kesintisiz bir biçimde dış dünya ile ilişkini tamamen keserek O'na yönel” anlamındadır.¹⁶⁹ Kur'ân'da tasavvuf anlayışının önemli dayanaklarından biri olan tebettül yani, her şeyden alakayı kesip Allah'a yönelme hakkında Bursevî'nin söyledikleri konuya açıklık getirmektedir. İki türlü tebettül söz konusudur:

1-Zâhiren alakayı kesme ki böylesi hoş görülmemiştir. Zâhiren yoksulluğunu gösterip, içlerinde dünyevî hırs ve arzular bulunanların hali böyledir.

2- İçten alakayı kesme ki nebilerin ve velîlerin çoğunun hali budur.¹⁷⁰ Râzi, tebettül kelimesinin kullanılmasının ince bir manayı ifade ettiğini söyleyerek şöyle der: Birinci kelimenin “*bettîl*” veya ikinci kelimenin “*tebettül*” buyurulmaması ince bir mânâyı ifade eder. Kelimenin “*tebettül*” şeklinde gelmesinden asıl maksat, her şeyden kesilip Allah'a dönmektir. “*Tebtîl*” de ise, Allah'a yönelmek için bir iş yapma mânâsı vardır. Bir işle meşgul olan kendini tamamen Allah'a vermiş olamaz. Zira Allah'tan başkasıyla meşgul olan, Allah için her şeyden ilgisini kesmiş olmaz. Fakat “*tebettül*” ün yani Allah'a çekilmenin meydana gelebilmesi için de önce “*tebtîl*” yani kendini her şeyden çekmek gerekir.¹⁷¹ Nitekim bir âyette, “*Uğrumuzda cihat edenlere gelince, elbette biz onları yollarımıza hidayet ederiz.*”¹⁷² buyurulmuştur. Onun için, yüce Allah önce asıl gaye olan “Allah'a yönelme”yi, sonra da onun şartı olan “bu iş için çalışma”yı zikretmiştir.¹⁷³ Her şeyden ilgiyi keserek sırf Allah'a yönelmek bazen zahiren olur. Âbidlerin ve zâhidlerin kalplerini Allah'a

¹⁶⁸ Müzzemmil, 73/8.

¹⁶⁹ Yazır, Elmalılı M.Hamdi, *Hak dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren: Karaçam, İsmail, ve diğerleri), Azim Dağıtım, İstanbul, ts., c. VIII, s. 400.

¹⁷⁰ Bursevî, *a.g.e.*, c. IX, s. 346.

¹⁷¹ Râzi, *a.g.e.*, c. XXII, s. 218–219.

¹⁷² Ankebût 29/69.

¹⁷³ Yazır, *a.g.e.*, c. VIII, s. 400.

yönlendirmek için dağ başlarına çekilmeleri bu kabildendir. Kendini Allah'a vermenin bâtinî şekli ise, Peygamberlerin ve irşad ehlinin yaptığı tebliğ görevidir.¹⁷⁴

Kur'an'ın "tebettül" yani Allah'a varmak için her şeyden kesilmeden bahseden ayeti indiğinde¹⁷⁵ bazı sahabiler kendilerini iğdiş ettirmeye, eşleriyle bir daha yatmamaya niyet ettiler. Bunu duyan Allah Resûlü (s.a.v.), derhal müdahale ederek Kur'ân'ın böyle bir şeye asla izin vermeyeceğini, tebettülü anlamada kendi hayatının örnek alınması gerektiğini belirtti. Eğer cevaz verseydi birçok sahabinin kendisini iğdiş ettireceğini kaynaklar haber vermektedir.¹⁷⁶ Kaldı ki zâhidane düşünceler içinde dahi olsa "tebettül" yani izdivaç ve aile hayatından kasti olarak uzaklaşmaya asla müsaade edilmemiştir. Evet, niyetler ulvî dahi olsa, gayri tabiî yollarla beşerî istekleri önlemeye çalışmak, fitratla çatışma ve ilahî hikmete aykırıdır. Hele bu mücerret kalşın zayıf karakterlerde kötü neticelere sebebiyet vermesi, birçok olumsuzluğa ve kısmî cinnetlere, fitrata aykırı durumlara sebep olacağı düşünülecek olursa, evlilik; yapıcı, kurtarıcı ve ferdin hayatını düzenleyici en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkar.

"Tebettül" kavramının ihtiva ettiği manalar da, sâlikin dünyadan ve içinde olan şeylerden ilgiyi kesip, kalbi mâsivâdan çevirip, Allâh Teâlânın sevgisine, muhabbetine yöneltmektir. "Rabbinin ismini zikret ve ona yönel"¹⁷⁷ denilmek suretiyle zikrin ve yönelmenin Rab ismine bağlanması önce, yaratılanlardan ve kullardan ilgiyi kesip yüce Allah'ın ilâhlık hükümlerini, kendi içimizdeki ve dışımızdaki idare şeklini ve tasarrufundaki sırları düşünmeye dalmak; ikinci olarak da nefsi Allâh'a teslim etmek mânâsına işaretir.

8.2. Takvâ

Kelime olarak korkma, endişelenme, kaygılanma, sakınma ve koruma manalarına gelmektedir. Hududu muhafaza, masivadan sakınma ve dinin bütün hususlarını eksiksiz yerine getirmektir.¹⁷⁸ İmanda yakîne ulaşmayı, amellerde ihlâsı

¹⁷⁴ Bursevî, *a.g.e.*, c. IX, s. 346

¹⁷⁵ Müzzemmil, 73/8.

¹⁷⁶ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, II. Baskı, Nikâh 3, c. II, s. 455, H. No: 2173.

¹⁷⁷ Müzzemmil, 73/8.

¹⁷⁸ Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1997, 4. Baskı, s. 508.

gözetmeyi, ahlakta istikamet üzere olmayı zorunlu kılan bir ölçüdür. Takvâ kalp müftüsünün verdiği fetvaya riayettir. Bu özelliğiyle takvâ, mahalli kalp olan bir feyiz kaynağıdır. Takvânın zâhiri, hududu muhafaza, bâtını ise ihlâs ve niyettir. Takvâ dinin bütün hükümlerini eksiksiz ve sürekli olarak titiz bir şekilde uygulamaktır. Müftilerin fetvâsına, kadıların hükmüne göre caiz olan bazı hususlar takvâ esasına göre câiz olmaz. Fetvânın evet dediğine takvâ bazen hayır diyebilir.¹⁷⁹ Kur'an-ı Kerim'de takvâ üç manada kullanılmıştır.

a) Haşyet ve heybet manasına: “Yalnız benden korkun!”¹⁸⁰

b) Taat ve ibâdet manasına: “Ey inananlar! Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öyle korkun. Ancak Müslüman olarak can verin.”¹⁸¹

c) Kalbi günahlardan temizleme anlamına: “Her kim Allah'a ve Peygamberine itaat eder, Allahtan korkar, O'nun azabından sakınırsa, işte böyleleri muradlarına erecek olanlardır.”¹⁸²

Tasavvufî manada Takvâ, son ayette geçtiği gibi, kalbi günahlardan temizlemek demektir. Ehl-i hakikata göre takvâ kişinin Allah'a itaatla ilahi cezadan sakınmasıdır. Hatta takvâdan murad; terk ve sakınmasıdır. Müslümanlar nezdinde kuru kuru ibâdet Zâhidliğe hiçbir menfaat sağlamaz. İlim ile haşyet veya takvâ birbirine bağlıdır. Nitekim: “Allah'tan kulları içinde sadece âlimler korkar.”¹⁸³ buyrulmuştur.¹⁸⁴

Kur'ân, Takvâyâ sarılanlara, bizzat Allah tarafından hikmet bilgisi öğretileceğini söyler: “Allah karşısında takvâyâ sarılın ki Allah size öğretsin.”¹⁸⁵ Allah'ın öğretmesiyle elde edilen bilgiler, yine Kur'ân âyetinden alınan bir deyimle, ledünnî bilgi,¹⁸⁶ Allah katından verilen bilgi olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Yetik, Erhan, *Hiz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühhd ve Takvâsı*, O.M.Ü.İ.F.D. Sayı. 7, 1993, s.s. 127–135.

¹⁸⁰ Bakara 2/41.

¹⁸¹ Ali İmran 3/102.

¹⁸² Nur, 24/52.

¹⁸³ Fatır, 35/28.

¹⁸⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s.157.

¹⁸⁵ Bakara 2/282. Ayrıca bkz. Bakara 2/269.

¹⁸⁶ Kehf, 18/65.

¹⁸⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar*, s. 43.

Sonuç olarak, kalbte, incelik, merhamet, sevgi, şefkat uyandırmayan, ahlakı düzeltmeyen ibâdetler; Kur'ân'ın övüp değer verdiği haberler değildir. Çünkü ibâdet ve amelden maksat, şuuruna varmadan bazı hareket ve sözleri tekrarlamak değil, takvâdır.

8.3. Vera'

Kelime olarak, takvâ, öte manalarına gelmekte olup dinde haram ve mekruh olan şeyleri terk ettikten sonra haram ve mekruh oluşu şüpheli olan hususları, helal ve mübahların fazlasını da terk etmektir. Vera', zerre kadar da olsa kimsenin hakkını üzerine geçirmemektir.¹⁸⁸ Zühdün yakın anlam ilişkisi içerisinde bulunduğu kavramlardan birisi de vera'dır. Ancak zühd, vera'dan daha hususi bir manada kullanılmaktadır.¹⁸⁹

Vera', şüpheli şeylerin terk edilmesi ile olur ki, bu âriflerin ve vera' ehlinin zühdü olarak kabul edilir. Bundan daha üstünü ise mukarabûnun zühdüdür. Bu ise ister dünya isterse cennet olsun Allah'dan başka her şeyden yüz çevirmekle elde edilir.¹⁹⁰

Vera' zühdün başlangıcı olarak ifade edilmiştir. Çünkü vera' şüpheliyi, zühd ise ihtiyaçtan fazlasını terktir. Mahzurlu olan şeyleri terk edip şüphelilerden kaçmak, insanı nefis muhasebesine hazırlar. Zühd ile vera' arasındaki fark: Vera' şüpheli olanı terk, zühd ise ihtiyaçtan fazlasını terktir.¹⁹¹

Kişinin korkusunun en alt derecesi tesirini amelde göstermesi ve kendini şüpheli şeylerden çekmesidir. Bu gibi şüpheli şeylerden çekilmeye vera' denir. Korkusu daha da arttığı vakit en şüpheli olan şeyden de çekinir. Demek ki korkuyu doğuran şeye baktığımız vakit onun ilim, korkunun neticesine baktığımız vakit de onun vera' ve takvâ olduğunu görürüz.¹⁹² Yani vera' takvânın bir ileri derecesidir. Vera en kısa tarifle, takvânın tabii ve insiyaki (refleks) bir uygulama haline gelmiş şeklidir. Takvâyı tercih ederken insan, çok defa düşünür ve Allah'ın rızasının takvâlı

¹⁸⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 488.

¹⁸⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁹⁰ Tehânevî, Muhammet Ali, *Mevsuatü Keşafî İstilahati'l Funun ve'l Ulum*, Mektebi Lübnan, Beyrut 1996. c. II, s. 1778.

¹⁹¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.157. Eraydın, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁹² Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s. 288.

harekette olduğunu içine sindirdikten sonra tatbikata girer. Davranmam haram değil ama ben yine de şöyle şöyle hareket edersem, takvâyı tercih etmiş olurum, diyerek amel eder.¹⁹³

Vera' sahibi ise; "Haram değil ama mademki şüpheli öyleyse terk edeyim" diye düşünüp muhasebe yapmaksızın, alışkanlık haline gelmiş bir davranışla, şüpheli şeyi refleks olarak terk eder. Onun için şüpheli şeylerden kaçınmak otomatik bir hareket ve davranış haline gelmiş olur. Geline bu noktada; isyanı, masiyeti şüpheli şeyleri terk bir yana, terki de terk mertebesine ulaşıp, terk konusu gündeme gelmeksizin, fitrî bir davranışla vera' uygulaması devam eder.¹⁹⁴ Vera', Kur'ân ayetlerinde geçmez. Fakat hadis-i şeriflerde, gerek mastar ve fiil, gerekse isim olarak pek çok defa geçmektedir. Hadislerde bu kavram, genellikle haram ve şüpheli şeylerden kaçınmak anlamına kullanılmıştır. "*Vera' ehli ol insanların en efendisi olursun.*"¹⁹⁵ "*Vera'dan daha kolay ve daha sağlam bir yol görmedim.*"¹⁹⁶ gibi hadis-i şerifler bu anlamdaki vera'ı anlatmaktadır. "*Helal bellidir, haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli olan şeyler vardır. Bu şüpheli şeyler Allah-u Teâlâ'nın koruluğudur. Çünkü koruluk etrafında koyun otlatanın sürüleri koruluğa dalabilir.*"¹⁹⁷ hadisi gereği şüpheli olan şeylerden sakınmak emredilmektedir. Tasavvuf ehli bu Hadis-i Şerif'ten hareketle, şüphelilerin dışında helal ve mubah olan şeylerin de zaruret ölçüsünden fazla olmasını uygun görmemişlerdir. Vera' "dünyadan yüz çevirmek" anlamına gelen "zühdün" ilk basamağı ve takvânın ilk adımıdır. Çünkü dînî ölçülere hassasiyetle riayet takvânın gereğidir. Şüphelilerle ve mubahların fazlalarıyla uğraşmaktan sakınmak vera' nın icabıdır. Mâsivâyı bütünüyle kalpten çıkarmak ise zühdün gereğidir.¹⁹⁸ Vera' avâm için zühd makamının en son basamağı, mürid için ise ilk basamağıdır. Yani korku ve saygıdan dolayı Allah'ın yasaklarından sakınmak, şüpheli şeylerden kaçınmak, avâmın zühdde ulaşacağı en son basamak, müridin ise zühdde ulaşacağı ilk basamaktır. Çünkü vera' zühd basamağının ilk konağı ve temelidir. Müridin zühdü sıradan halkın (avâmın) zühdünden daha üst

¹⁹³ Öztürk, Osman, *Tasavvufta İslami Hassasiyet*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, II. Baskı, s. 22.

¹⁹⁴ Öztürk, Osman, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁹⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*. Zühd, 24, c. II, s. 1410.

¹⁹⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979, Büyü', 3, c. III, s. 4.

¹⁹⁷ Müslim, *es-Sahih*. Müsâkât, 20, c. II, s. 1219.

¹⁹⁸ Yılmaz, *a.g.e.* s. 158.

seviyededir. Çünkü avâmın zühd makamının bittiği yerde müridin zühde makamı bağlamaktadır. Öyleyse avâm vera' konağına ulaşınca zühd makamını elde etmiş olur. Ama mürid için vera' konağı zühd makamının ilk basamağıdır.¹⁹⁹

Luma da ehl-i vera'nın üç tabaka olduğundan bahsedilmektedir.

1-Açık surette haram ve helâl oluşu belli olan şeyler arasında kalan ve kesin olarak haram ve helâl denilemeyen şüphelilerden sakınanların veraı. Nitekim İbn Sîrîn der ki: "Bana vera'dan daha kolay gelen bir şey yoktur. Bir şey gönlüme şüphe veriyorsa hemen onu terkederim."

2-Eli bir şeye uzandığında kalbiyle duruma vâkîf olarak göğsü daralan kimselerin veraı. Bu tür veraı ancak erbâb-ı kulûb (gönül ehli uyanık kişiler) ve tahkik ehlinden olan kimseler anlayabilir. Nitekim Nebî (s.a.v.) "*Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir*"²⁰⁰ buyurmaktadır.

3- Âriflerin ve vecd ehlinin mertebesi. Nitekim Ebû Süleyman Darani şöyle der: "Seni Allahtan alıkoyan her şey, senin için uğursuzdur." buyurmuştur. Vera' nın birinci derecesi avâmın, ikinci derecesi havassın, üçüncü derecesi havassu'l-havassın veraıdır.²⁰¹

8.4. Tevbe

Tevbe, lügatte: Dönmek, vazgeçmek, terk etmek, ayrılmak, rücu'etmek. İstilahta: Günahı terk ederek iyi amele, isyanı bırakarak itaate dönmek, eskiden işlenmiş günahlardan ötürü nedamet ve pişmanlık duymaktır. Günahlarından ve kötülüklerinden tevbe, gafletinden tevbe, hasenat ve tâatı görmekten tevbe ve onlara takılıp kalmaktan tevbe gibi tanımlarda bulunanlar da olmuşlardır. Allah Teâlâ: "Ey iman edenler, hepiniz toptan Allah'a tevbe ediniz, umulur ki, felah bulursunuz."²⁰² buyurmaktadır.

Zühd, dünya ve içindekilerden yüz çevirmek, onlardan, ebedi olana rücu' etmek, sırt dönmek olduğu gibi tevbe de, mü'mini gayesinden ayıran günahlara sırt

¹⁹⁹ İbnü'l Cevzi, *a.g.e.*, c. II, s. 24.

²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, c. IV, s.228.

²⁰¹ Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsi (ö. 378/988), *el-Luma*, (trc. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul 1995, s. 45.

²⁰² Nur, 24/31.

dönmesi ve Allah'ına yönelmesini sağlamaktadır. Manen temizlenmektir. Yani fâni olanı terkle fâni olanın sebep olduğu manevi kir ve pasları terk etmek konusunda yakınlık arz etmektedir.

Hız. Enes (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'tan şu hadisi rivayet etmiştir: "Günahtan tevbe eden, günahsız gibidir. Allah bir kulunu sevdi mi, günah ona zarar vermez (çünkü tevbe etmesini nasip eylesin)." Bundan sonra Rasûlullah "şüphesiz ki Allah tevbe edenleri sever, tertemiz olanları sever."²⁰³ mealindeki ayeti okudu. Ya Rasûlullah, tevbenin alameti nedir? diye sorulunca: "Pişmanlık" (nedamet) buyurdu.²⁰⁴

Tevbe, Tasavvufi vahdet hayatının kapısıdır. Ruhun selameti için günahın zararlı olduğunu idraktan doğmuştur. Zira günah mü'mini gayesinden, yani Allah'ından ayırır. Allah'la insan arasındaki hicabların kalkmasına vesile olan ilk makam tevbedir. Tevbe, rücu' manasına gelir. Yani mü'minin, kötü huylardan İslamın ruhuna zıt davranışlardan sıyrılmasına, samimiyetle güzel huylara rücu' etmesine tevbe denilmiştir.²⁰⁵

Tevbe'nin ne olduğu sorulduğunda birtakım sûfilerin yaklaşımı ise şöyledir. Ebû Ya'kub Hamdan Sûsî der ki: "Allah yoluna giren kimselerin ilk makamı tevbedir." Sûsî'ye "tevbenin ne olduğu" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Tevbe ilmin yerdiklerinden övdüğü şeylere dönmektir."

Sehl b. Abdullah'a tevbenin ne olduğu sorulduğunda: "Tevbe günahını unutmamandır." Cüneyd ise: "Tevbe günahını unutmandır." diye karşılık verdi. Sûsî'nin ta'rif ettiği tevbe, müridlerin Hakk yoluna yeni yönelmiş, bazan öyle, bazan böyle olan kimselerin tevbesidir. Sehl b. Abdullah'ın ta'rifi de müridlerin tevbesidir. Cüneyd'in ta'rifi ise günahını hatırlamayan tahkik erbabının tevbesidir. Çünkü azamet-i ilâhiyye ve zikre devam hâli kalpleri üzerine etki ettiğinden onlar günahlarını hatırlamazlar bile. Ruveyem b. Ahmed'in tevbe konusundaki "Tevbe, tevbeden bile tevbedir" sözü buna benzer.²⁰⁶

²⁰³ Bakara, 2/222.

²⁰⁴ İbn Mace, Zühd, s. 30; Alcûnî 1, s. 296.

²⁰⁵ Eraydın, a.g.e., s. 156.

²⁰⁶ Serrâc, a.g.e., s. 45.

Zünnûn da: "Avamın tevbesi günahlardan, havassın tevbesi gafletten olur." der. Ma'rifet ehli vecd sahibi ahassu'l-havâssın tevbe konusundaki sözleri ise Ebû 'l-Hüseyn Nuri'nin kendisine tevbeden sorulduğunda verdiği şu cevap gibidir: "Allah'ın dışında her şeyden tevbe etmemdir." [Görülüyor ki Allah'ın dışında her şeyden tevbe etmekle yine Allah'ın dışında her şeyden yüz çevirmek zühd ile tevbe arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir.] "Mukarreb kulların günahları ebrârın iyilikleri gibidir" sözü bu anlamdadır. Bu ma'nâda Zünnûn da şöyle söylemiştir: "Âriflerin riyası mürîdlerin ihlâsı gibidir." Çünkü ârifin başlangıç halinde kendisini Hakk ile yakınlığa erdiren tâatları onda yerleşip tahkik derecesine erer, hidayet nuru onu kaplayıp kalbiyle azamet-i ilâhiyye nurlarını temaşa ederek Yüce san'atkârın san'at ve kadim ihsanını düşünmeye başlar. Daha önceki ibâdet ve taatlarının azlığına, amellerinin kusuruna yanıp tevbe eder.²⁰⁷

8.5. Havf

"Korku" anlamına gelen havf Tasavvufta ise, Allah gazabı veya azabı ve cehennem korkusu, başa gelmesinden endişe edilen kötü bir şeyden ileri gelen korkudur. Allah korkusuna *Havfullah* veya *Haşyetullah* denir. Cehennem korkusu ve cennete girememe endişesi de bu korku nevîne dâhildir.²⁰⁸ Yüce Allah: "Korkarak ve ümit ederek Rabblerine ibâdet ederler." buyurmuştur.²⁰⁹ Ve yine, havf salikin Kur'an'daki: "Allah'tan gerçek anlamda korkanlar ancak âlimlerdir."²¹⁰ ayetinin anlamını anlama sonucu elde ettiği bir duygudur.

Rasûlullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Süt, çıktığı memeye girmediği gibi, Allah korkusundan ağlayan kimse cehenneme girmez. Allah yolunda cihad edenlerin tozu ile insanın burun deliklerine dolan cehennem dumanı asla bir arada bulunmaz."²¹¹

Zühd, sabır ve tevbe havftan kaynaklanır. Zühd ve tevbe insanda sıdk ve ihlâs duygularını inşa eder, zikir ve tefekküre yöneltir. Zikir ve tevekküle devam ise muhabbeti hazırlar.²¹²

²⁰⁷ Serrâc, *a.g.e.*, s. 43; Eraydın, *a.g.e.*, s. 158.

²⁰⁸ Serrâc, *a.g.e.*, s. 60; Uludağ, *a.g.e.*, s.229.

²⁰⁹ Secde, 32/16.

²¹⁰ Fatır, 35/28.

²¹¹ Tirmizî, *Zühd*, s. 8; Nesâî, *Cihad*, s. 8; İbn Hanbel, II, s. 505.

Ebû Hafs, "Havf Allah'ın kamçısıdır. Onunla kapısından kaçan serkeşleri yola getirir." demiştir. Yahya b. Muâz, "İnsanoğlu ne kadar zavallıdır! Fakirlikten korktuğu kadar cehennemden korksaydı, cennete girebilirdi." demiştir. Vâsîfî, "Korku, kul ile Allah Taâlâ arasında bulunan bir *hicap*, bir perdedir." demiştir. Hâtemu'l-Asamm, "Her şeyin bir ziyneti vardır, ibâdetin süsü korkudur, korkunun alâmeti kasr-ı emel, yani tamahkâr olmamaktır." demiştir.²¹³

Allah'tan başkasından korkanların durumunu, Hüseyin b. Mansur Hallaç şöyle ifade etmiştir: "Azîz ve Celîl olan Allah müstesna, başka bir şeyden korkan veya bir şeyi ümit eden kimsenin yüzüne Allah bütün kapıları kapatır, ona adî korkuyu (Allah korkusunun dışında kalan korkuları) musallat kılar, kendisi ile onun arasına yetmiş perde çeker, bu perdelerin en az kalın olanı *şüphe* olur. Akîbetleri üzerinde düşünmeleri ve hâllerinin değişmesinden endişe etmeleri, kulların şiddetle korkmalarını gerektiren sebeplerdendir."²¹⁴

Havf hakkında Kuşeyri ise demiştir ki: Havf gelecekteki bir şeyle ilgili bir mânadır. Çünkü insan ya başına hoşlanmadığı bir şeyin gelmesinden veya arzu ettiği bir şeyi elde edememekten korkar. Bu ise istikbalde, ileride husule gelecek olan bir husustan başka bir şey değildir, hâlde mevcut olan bir şeyle korkunun ilgisi bulunmaz. Allah Taâlâ'dan olan korku, kulun; Allah Taâlâ beni ya dünyada veya âhirette cezalandıracak, diye korkması şeklinde olur. Şüphe yok ki, Allah'ü taala, kulların kendisinden korkmalarını farz kılmış ve: "Eğer iman sahibi iseniz benden korkunuz." (Ali İmran, 3/175) buyurmuştur. Ve yine Hakk Taâlâ: "Sadece benden korkunuz." (Nahl, 16/51) buyurmuş ve: "Üstte bulunan Rabblerinden korkarlar." (Nahl, 16/50) sözü ile korku sahibi olan müminleri meth etmiştir.²¹⁵

Ebû 'l-Kasım Hakîm der ki: "Havf, haşyet ve rehbet olmak üzere iki kısımdır. Rehbet sahibi korktuğu zaman (Allah'a doğru) kaçır ve çareyi kaçmada arar. Haşyet sahibi ise Rabbine sığınır." (Birincisi kaçmaya, ikincisi Mevlâ'ya iltica eder).²¹⁶

²¹² Eraydın, *a.g.e.*, s. 210.

²¹³ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 217.

²¹⁴ Kuşeyri, *a.y.*

²¹⁵ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 216.

²¹⁶ Serrâc, *a.g.e.*, s. 60; *Taarruf*, s. 97; *Kûtu'l-Kulûb*, c. I, s. 457; *İhya*, c. IV, s. 152.

8.6. Reca

Recâ; emel, ümit, Allah'ın fazlına, ata'sına, ihsanına, keremine, rahmetine ve lütfuna bel bağlamak manâsına gelirken terim olarak da, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duymasıdır. Yeis hâlinin zıddıdır. Havfullah ile birlikte bulunması arzu edilen bir duygudur. Cehennemden korkar, cennete girmeyi ümit eder. Kimi sevabı, kimi ilahi didarı ve cemali temaşa etmeyi ümit (reca) eder.²¹⁷

Reca, Allah'ü Teâlâ'nın kuluna lütuf ile muamele ettiğini kalbin gözlemesi, ahirette güzel muamele göreceğini ümit ederek bu dünyanın varlığına, nimetlerine aldırış etmemeye kişiyi meylettirmesi ile zühdle yakınlık arz etmektedir.

Resûlullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Allah Taâlâ kıyamet günü şöyle diyecektir: Arpa tanesi ağırlığı kadar kalbinde iman olanları cehennemden çıkarınız. Sonra şöyle buyurur: Kalbinde hardal tohumu ağırlığınca iman bulunanları cehennemden çıkarınız. En nihayet şöyle buyuracaktır: İzzetime ve Celâlime yemin ederek diyorum ki: Bana iman edenleri gecenin ve gündüzün bir ânında bile bana iman etmeyenlerle aynı muameleye tâbi tutmam."²¹⁸

Recâ ileride husule gelecek olan, arzu edilen bir şeye karşı kalbin duyduğu ilgidir. Korku (havf) zamanın gelecek parçası ile ilgili olduğu gibi, recâ da müstakbelde vukuu umulan bir hususla ilgilidir. Kalbin hayatı recâ ve recâ sayesinde (âhirette nail olacağı) nimetler iledir. (Gönül ümit ile yaşar). Recâ ile temenni arasındaki fark şudur: Temenni insanı atalete ve tembelliğe sürükler, cehd ve gayret sarf etme yoluna sevk etmez. Recâ sahibinin durumu ise tam bunun aksinedir. O hâlde recâ iyi ve güzeldir, fakat temenni fena ve çirkindir.²¹⁹

İbn Hubeyk, "Reca'nın üç nevi olduğundan bahsetmiştir: Bir adam güzel bir amel işler ve bu amelin kabulünü Allah'tan ümit eder. Bir adam kötü amel yapar, sonra tevbe eder, affa nail olacağını ümit eder. Üçüncüsü yalancı adamdır, günaha devam eder ve ben affa nail olacağımdan ümitvarım der." demiştir.²²⁰

²¹⁷ Serrâc, *a.g.e.*, s. 59.; Uludağ, *a.g.e.*, s. 430.

²¹⁸ Buhari, *Tevhîd*, s. 19,36; İman, s. 33; Müslim, İman, s. 84; Tirmizî, *Cehennem*, s. 9; İbn Mâce, *Zühd*, s. 37; Ahmet İbn Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 296.

²¹⁹ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 222.

²²⁰ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 223.

8.7. Fakr

Arapça'da fakirlik, yoksulluk ve ihtiyaçlık gibi manaları ifade eden fakr,²²¹ tasavvufta, kulun kendinde bir varlık görmemesi, her şeyi Hakk'a irca etmesi, şahsının, amelinin, halinin ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir. İhtiyaç duyulan şeyin yokluğu demektir. Her şeyin gerçek sahibi Allah'tır. Bu yüzden de bütün varlıklar ona muhtaçtır.²²² Nitekim Kur'an- Kerim'deki "*Ey İnsanlar! Siz Allah 'a karşı fakirsiniz. Allah ise zengindir ve övgüye layıktır*"(Fâtır, 35/14.) ayetiyle, "*Allah ganîdir, siz ise fakirsinizdir.* (Muhammed, 47/38.) ayeti bu anlamdadır ve tasavvuftaki suret fakirliğinin karşılığıdır. Bu manada şu ayet de tasavvufta önemlidir: "Dünya hayatının zinetlerini isteyerek, gözlerini o (fakir) kimselerden ayırma. Bizi hatırlamasını kendisine unutturduğumuz ve kalbi zikrimizden gafil olan (zengin) kimselere de tamah etme."(Kehf, 18/28) Hz. Peygamber de bu dünya hayatında fakrı tercih etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Allah 'ım! Beni miskin (fakir) olarak yaşat, miskin olarak öldür ve miskinler zümresiyle haşret."²²³

Tasavvufta fakr; suret ve mana fakirliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tasavvufta esas olan manevi fakirliktir.²²⁴ Tasavvufi olarak fakir; Allah'tan başka hiçbir şeyi olmayan, nesi var nesi yoksa her şeyini Allah'ın bilen, hakiki manada kendisini hiçbir şeyin sahibi görmeyendir.²²⁵ Bazı kimseler fakrı yokluktan, yani kişinin kendini yok farzetmesinden ibaret olarak tarif etmişlerdir.²²⁶

Fakr anlayışında her şeyin gerçek sahibi Allah'tır. Bu yüzden de bütün varlıklar ona muhtaçtır, düşüncesiyle bakıldığından ve Ömer b. Abdülaziz (r.a.)'in "Allah'ü Teâlâ bir kuluna verdiği ni'meti alıp ta karşılığında sabrı ona nasip ederse, nimete karşılık olarak verdiği sabır o nimetten daha efdaldir."²²⁷ buyurması üzere ihtiyaç duyulan şeyin yokluğuyla sabır arzulandığından Zâhidane yaşamı ön plana çıkarmaktadır. Bu da fakr'ın zühd ile bağlantısını ifade etmektedir.

²²¹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 204.

²²² Yılmaz, a.g.e., s. 177.

²²³ Münâvî, Abdurraûf, *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, Kahire 1938, c. 1, s. 102.

²²⁴ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İstanbul 1994, s.182.

²²⁵ Gürer, Dilaver, *Abdulkadir Geylâni*, İnsan Yay., İstanbul 2006, s. 234.

²²⁶ Tahanevi, a.g.e., s. 1119.

²²⁷ Gazâli, a.g.e., c. IV, s. 138.

Fukara, Allah'ın kulları arasından seçtiği ve süzdüğü safderun insanlardır. Hakk, halkı bunlar vasıtasıyla korur. Bunların hürmetine ve bereketine insanların rızkını bollatırır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.v.)'tan şu hadis rivayet edilmiştir: “Her şeyin bir anahtarı vardır, cennetin anahtarı fakirleri ve miskinleri sevmektir. Sabırlı fakirler Allah Teâlâ ile bulunacaklardır.”²²⁸

Fakr'ın faziletini ifade eden şu rivayete göre naklederler ki: Adamın biri İbrahim b. Ethem'e onbin dirhem para vermek istedi, fakat o, bunu kabul etmekten kaçındı ve: “onbin dirhemle ismimi fakara defterinden silmek mi istiyorsun? Hayır! Ben bunu yapamam.”, (fakrı ucuza satamam) dedi.²²⁹

Fakrı yaşamının ferde sağladığı faydalar çoktur. Bu vasıf cemiyet hayatında arzu duyulan sevgi ve kardeşliğin devamını te'min eder. İnsanlar arasında meydana gelen huzursuzlukların kaynağını, masivaya karşı duyulan aşırı rağbet teşkil eder. Hakikat yolu karanlık ve aynı zamanda tehlikelerle doludur. İnsanların büyük bir kısmı gerçeğe ulaşmadan, masiva tuzaklarına yakalanırlar. Bu tuzakların insan ruhunda meydana getirdiği huzursuzluk cemiyete akseder. Bu suretle fertler arasındaki birlik ve kardeşlik duygusu, kısa zamanda basit çekişmelerle düşmanlığa dönebilir. Yaratılanı, yaratandan ötürü hoşgörebilmek fakr sayesinde gerçekleşir. Gerçek fakr, kişinin nefsi için değil, Allah için olmasıdır.²³⁰

Gazâli, ihyada fakr, zühd, istiğna, kanaat ve hırs kavramları arasında ilgi kurup, bunları birbirinin dereceleri sayarak fakrı beş derecede incelerken zühdü birinci derecede ilgilendirmiş ve şöyle tarif etmiştir: Muhtaç olduğu mal kendisine verilse de bundan hoşlanmayan, kendisini meşgul edeceği düşüncesiyle mal biriktirmekten kaçınan kişinin hali.” olarak tanımlamıştır.²³¹

8.8. Riyâzet

Mezara gelmeyecek ve orada bulunmayacak şeylerden ancak zaruret miktarı faydalanmaktır. İnsanın nefsinin arzularına, kötü isteklerine ve şeytanın askerlerine karşı direnip savaşmasıdır. Riyâzet nefsin isteklerini kesmek, asgariye indirmek ve

²²⁸ İbn Arrak, *Tenzih*, 2, s. 286.

²²⁹ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 359.

²³⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 178.

²³¹ Yılmaz, *a.y.*

ona zor gelen şeyleri yaptırmaktır.²³² (Bu yönüyle de zühdle anlam yakınlığı görülmektedir.) Zaruri ihtiyacını teskin edecek kadar yemek, içmek, giymek, evlenmek gibi muhtaç olduğu diğer hususlardan istifade eder, fazlasına bakmaz ve yaklaşmaz. Zira bunlardan fazla miktarda faydalanırsa, onlarla ünsiyet peyda eder ve ölüm anında geri dönmek ister. Hâlbuki dünyaya dönüşünü ancak ahiretten nasibi olmayanlar ister. Bundan kurtuluş ise, kalbin Allahü Teâlâ'yı bilmesi ve sevmesi ile mümkündür.²³³

Kalp, Allah'ı tefekkür eder, her şeyden kesilerek O'na bağlanırsa, o zaman dünyaya dönme isteğinden kurtulmuş olur ki, bu hususta yardım ancak Allah'tandır. Bunun gibi dünyalıktan zikir ve fikre mâni olacak şeyleri izale edecek miktar ile iktifa etmeli ve fazlasına gitmemelidir. Riyâzetin sırrına varamayıp" bu hakikate eremeyenler, hiç olmazsa buna doğru yaklaşmalıdır. İnsanlar bu hususta dörde ayrılır:

a-) Birincisi: Bir adam ki, kalbi Allah'ı zikir ile dolmuştur. Zaruri geçimden fazlası için dünyaya iltifat etmez ve ona asla kıymet vermez. Bu adam, siddîklardandır. Bu mertebeye ancak uzun Riyâzet ve devamlı şehvetlere sabır sayesinde erişilebilir.

b-) İkincisi: Dünya ve dünyalık kalbini istilâ etmiş, kaplamıştır. Kalbinde Allah'ı anacak yer ve boşluk kalmamıştır. Onun Allah'ı zikretmesi hadisi nefis bakımındandır. O, yalnız dili ile zikreder, bu zikir kalbine inmez. Bu adam helâktedir.

c-) Üçüncüsü: Hem dünya, hem de din işleri ile uğraşan, fakat kalbinde umumiyetle din tarafı galip olan kimsedir. Bu adam, cehennem'e uğrayacak fakat kalbindeki Zikrullah'ın galebesi nisbetinde cehennemden çabuk kurtulacaktır.

d-) Dördüncüsü: Her ikisiyle uğraşan, fakat dünyalık tarafı kalbinde galib olan kimsedir. Bu da er geç cehennemden çıkar. Çünkü kalbinde zikrullah vardır. Fakat uzun zaman cehennemde kalır. "Allah'ım, perişanlıktan sana sığınırız, zira sığınılacak ancak sensin." Bu izahat karşısında adamın biri kalkıp da, mübâh olan

²³² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 191.

²³³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 439.

nimetlerden istifade mubahtır, bunlardan istifade Allah'tan uzaklaşmağa nasıl sebep olur? derse, bunun zayıf bir hayal olduğunu bilmelidir. Çünkü dünya sevgisi, bütün hataların başı ve iyiliklerin mahvolmasının sebebidir. İhtiyaçtan fazla olun mubahlar da Allah'tan uzaklaşmanın sebeplerindendir.²³⁴

Kısaca Riyâzet, salikin az yeme, az uyuma, az konuşma, nefsi sürekli teffekkür ettirmeye nefsini alıştırmayı, nefsinin istediğini yapmayıp onunla zıtlaması, zihni ve düşünceyi masivadan uzaklaştırıp Allah (c.c.) üzerine yoğunlaştırması manalarına gelmektedir. Dolayısıyla nefsin arzu ettiği varlığın tersini istemekle zühd yaşamı hedeflenmektedir.

8.9. Melâmet

Kınama, kötüleme, ayıplama gibi manalara gelmekte olan melâmet Tasavvufta ise, selameti terk etmek, kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir. Peygamberler, veliler hep kınanmışlardır. Bu yüzden hak yolda yürüyen hak erlerinin kınanmayı her zaman göze almaları ve buna hiç aldırış etmemeleri lazımdır. Özellikle âşıklar, aşları uğruna her türlü kınanmayı, hatta aşağılanmayı göze almışlardır. Melâmet neşesi olana da melâmetî denir.²³⁵

Allah (c.c.), mü'minlerin sıfatından bahsederken, “Onlar, kınayanların kınamalarından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lütfudur ki, onu dilediğine verir. Allah her şeyi kuşatandır, bilendir.”²³⁶ buyurmuştur. Allah onları, kendi kendilerini görmekten himaye eder, ta ki kendi güzelliklerini görüp kendilerini beğenmesinler. Kibirlenme ve kendini beğenme ucubesine düşmesinler. İşte onun için Allah (c.c.), halka nefsi levvame (kınayan nefis) vermiştir.²³⁷

Melâmetin üç şekli vardır: Biri *istikamet* üzere olmak, diğeri *kast*, üçüncüsü *terk* etmektir.

a-) *İstikamet* üzere olma manasındaki melâmet şöyle olur: bir kimse ameli iyi bir şekilde ifa eder, dini hükümlere riayetkâr olur, muamelelerinde dürüstlükten

²³⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 191.

²³⁵ Uludağ, a.g.e., s. 356.

²³⁶ Maide, 5/54.

²³⁷ Kuşeyri, a.g.e., s. 312.

ayrılmaz. Fakat böyle olduğu için halk onu kınar, halkın onun hakkındaki tutumu budur ama o, bunlardan hiç birine aldırılmaz, yoluna devam eder.

b-) *Kast* şeklindeki melâmet şöyle olur: Bir kimse halk arasında büyük bir makam ve itibar kazanmış olur. Halk arasında parmakla gösterilen bir şahsiyet haline gelir. Bu durumda kalbi makama ve itibara meyleder, tabiatı halk ile alaka kurmaya heves eder. Fakat o kalbini halkın itibar etmesi arzusundan tahliye ederek Hakk ile meşgul olur. Bunun için melâmet yoluna girmeye kendini zorlar, şeraitçe zararlı ve sakıncalı bulunmayan bazı davranışlara teşebbüs etmek suretiyle halkın kendisinden nefret etmelerine sebep olan işleri yapacak kadar işleri ileri götürür. Halka karşı takındığı tavır bu olur. Bu suretle artık halk onunla ilgilenmez hale gelir.

c-) *Terk* suretiyle melâmet şöyle olur: küfür ve delalet, şeriatı terk etmeyi ve ona uymamayı söyleyecek kadar tabii bir şekilde bir şahsı hâkimiyeti altına alır. Ve bu şahıs yaptığı bu şeyin melâmet olduğunu söyler. Melâmette onun tuttuğu yol bu olur. (Yani şer'i hükümleri terk eder ama bunun melâmet olduğunu söyler, dini hükümlere uymamak için melâmeti yol ve vasıta olarak kullanır.)²³⁸

Ahiret şerefine ermeyi melâmette gören Kâ'bü'l-Ahbâr, rivayete göre şunları söylemiştir: "*Medih ve senayi çirkin görmedikçe ve Allah için kendilerini levmetme (melâmet) anlayışına ermedikçe insanlar âhiret şerefine eremezler.*" Yine Kâ'b der ki: "*Kul eziyetlerine sabretmedikçe hac ve cihâdın ecrini tam alamaz.*"²³⁹ buyurmuştur.

Netice itibariyle melâmet de zühd gibi terkle ilgili olduğundan yani şan, şöhrat, makam, benlik ve her türlü dünyevi varlıktan rahatsızlık duyması hasebiyle terki amaçlamaktadır ki bu da zühdle mana yakınlığına delalet etmektedir.

8.10. Rıza

Sızlanmama, yakınmama, hoşnut ve memnun olma hali, beğenmek, boyun kesmek manalarına gelirken, istilahi olarak da hükm'ü ilahi karşısında kulun itirazsız olarak boyun eğmesidir.²⁴⁰ İslama göre insanın yaratılış sebebi "Rabbine ibâdet

²³⁸ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 314.

²³⁹ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, X, s. 273.

²⁴⁰ Yılmaz, *a.g.e.* s.175.

etmek” yani ona kul olmaktır. Kulluğun bir neticesi olan “ubudiyet”, Allah Teâlâ’nın kazasına boyun kesmek, ondan razı olmaktır.²⁴¹ İki boyutlu olarak nitelendirilen rıza;

a-) Kulun Allah’tan razı olması,

b-) Allah (c.c.)’ın kuldan razı olması. Allah Teâlâ kitabında şöyle anlatır: "*Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldular.*" (Beyyine, 96/8), "*Allah'ın onlardan razı olması her şeyden büyüktür.*" (Tevbe, 9/72) Allah Teâlâ kendisinin kullarından razı olmasını, kulların kendisinden razı olmasından daha büyük görmüş ve kendi rızâsını onların rızâsından önce zikretmiştir. Allah'a açılan en büyük kapı ve dünya cenneti demek olan rızâ, kulun kalbinin hükm-i ilâhî altında sükûnet bulması, ızdırıp ve inhiraf duymamasıdır.²⁴²

Rıza ehli üç derecedir: 1- Sabırsızlık ve telaşı bırakarak Allah’ü Teâlâ’nın her türlü hükm’i ilahisini eşit gören kimseler.

2- Rıza’nın önce Allah’tan olduğunu görerek kendi rızalarını görmeyen kimseler.

3- Cenab-ı Hakkın kullarına olan rızasının, kullarinkinden önce olması sebebiyle rızanın kuldan olanından da, Allah’tan geleninden de geçmiş bulunanlar. Allah bir topluluktan razı olunca onlara rıza ehlinin amellerini yaptırır. Bir kavme de kızınca onlara kızdığı kimselerin amelini yaptırır.²⁴³

*Hız. Peygamber (s.a.v.), “Her kim insanların en kuvvetlisi olmak istiyorsa Allah'a tevekkül etsin. Her kim insanların en şerefliisi olmak istiyorsa Allah'a tevekkül etsin. Her kim insanların en şerefliisi olmak istiyorsa Allah'tan korksun. Her kim insanların en zengini olmak istiyorsa Allah (c.c.)'ın verdiği rızıkla iktifa etsin.*²⁴⁴ buyurarak Allah (c.c.)’a her yönüyle rıza göstermenin gerekliliğini vurgulamıştır.

Cüneyd’e göre rıza, kulun iradesini terk etmesidir. Külli iradeye teslim olması kar ve zarar peşinde koşup, masivaya bağlanmamasıdır. Dolayısıyla rıza, masivaya bağlanmayıp teslimiyet-i tam ile rıza-i ilahiye’ye bağlanıp o’nun ni’metlerini değil

²⁴¹ Eraydın, a.g.e., s. 180.

²⁴² Tûsî, a.g.e., s.51.

²⁴³ Tûsî, a.g.e., s.52.

²⁴⁴ Ahmet b. Hanbel, a.g.e., c.I, s. 413.

de rızasını talep için Zâhidane bir yaşamı tercih sözkonusudur. Çünkü zühdden murad Allah rızasıdır. Zühdün icrası ancak rızaya nailiyet arzusu ile olur.²⁴⁵

8.11. Muhabbet

Allah Teâlâ muhabbeti kitabında muhtelif yerlerde zikretmektedir: "Allah yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da O'nu severler."²⁴⁶ "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi' olun, Allah da sizi sevsin."²⁴⁷ Allah Teâlâ bir başka ayette de şöyle buyurmaktadır: "İnsanlardan kimileri Allah'a ortak koştuklarını Allah'ı sever gibi severler. Mü'minler ise Allah'ı her şeyden daha çok severler."²⁴⁸ Allah Teala ilk ayette kulların sevgisinden önce kendi sevgisini, ikinci ayette kulların O'na, O'nun da kullara olan sevgisini, üçüncü ayette ise kulların O'na karşı olan sevgisini anlatmaktadır.

Sehl b. Abdullah muhabbet sorulduğunda o da şu karşılığı vermişti: "Muhabbet, kalplerin Allah'a muvafakati ve bu muvafakate iyi sarılmasıdır. Allah 'ın zikrine devam ve münacaattan tat alarak aşırı sevgi ile Allah Rasulü'ne uymasındır." Cüneyd ise muhabbeti şöyle tanımlar: "Sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir." Bu sözün ma'nası kudsi hadiste anlatılan "Ben onu sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum."²⁴⁹ gerçeğidir.

Muhabbet ehli üç derecedir:

1- Avamm'ın Muhabbeti: Bu sevgi Allah'ın kullarına olan in'am ve ihsanından meydana gelir. Nitekim rivayet olunduğuna göre Cenab-ı Peygamber (s.a.v.) "Kalplerin, kendisine iyilik yapanı sevme, kötülük yapanı sevmeme özelliği vardır."²⁵⁰ buyurmaktadır. Muhabbetin bu derecesinin şartı Semnun'un şu sözünde açıklandığı gibidir. Semnun kendisinden muhabbet sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Muhabbet, devamlı hatırlayarak (unutmadan) arı ve duru bir sevgidir. Çünkü kim bir şeyi severse onu çokça hatırlar ve anar." Hasan b. Ali (r.a.) de

²⁴⁵ Eraydn, *a.g.e.*, s. 181.

²⁴⁶ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.I, s. 413.

²⁴⁷ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

²⁴⁸ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

²⁴⁹ Buhari, Rikak, 38.

²⁵⁰ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. IV, s. 121.

muhabbeti şöyle tanımlamıştı: "Muhabbet, Sevgili ne yaparsa yapsın, her şeyini O'nun yoluna vermektir."²⁵¹

2- Sadıkların ve Tahkik Erbabının Muhabbeti: Muhabbetin bu türü, kalbin Allah'ın celaline, gani oluşuna, ilmine ve kudretine nazar etmesinden doğar. İbrahim Havvas: "Muhabbet, iradelerin yok olması, ihtiyaçların ve bütün beşeri sıfatların yanmasıdır." der.

3- Âriflerin ve Sıddıkların Muhabbeti: Muhabbetin bu türü, onların, Sıddık ve âriflerin Allah'a olan sevgisinin bir illeti yoktur. Bu tür sevginin özelliğini Zünnun Mısrî kendisine "Saf sevgi nedir?" diye sorulduğunda şöyle açıklamıştır: "İçinde herhangi bir bulanıklık bulunmayan saf sevgi, sevginin kalpten ve organlardan sükut ederek orada muhabbetten eser kalmaması ve her şeyin Allah ile ve Allah için olduğu bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Böyle biri Allah için seven, Hakk aşığıdır."²⁵²

²⁵¹ Serrâc, *a.g.e.*, s. 44.

²⁵² Serrâc, *a.g.e.*, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHABE-İ KİRÂM DÖNEMİNDE (H.I. ASIR) ZÜHD

1. Sahabe ve Zühd

H. Peygamber (s.a.v.)' in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnetinin sonraki nesillere ulaştırılmasında en büyük hizmeti gören; Kur'ân-ı Kerim'in, Allah'a iman, iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve insanlar arasından seçilmiş en hayırlı ümmet olma gibi vasıflarını zikrederek övdüğü; Rasûlullah (s.a.v.)'in da: “Ashâbıma sövmeyin. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan birinin verdiği bir ölçek, hatta yarım ölçek derecesine ulaşamaz.”²⁵³ diye methettiği ilk nesil olan eshab, her konuda kendilerine H. Peygamber (s.a.v.)'i örnek almışlardır.

Ashâb-ı Kirâm, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) gibi, kılık kıyafete, yeme-içmeye önem vermemekte, ibâdet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmekte, tam bir teslimiyet ve tevekkül yaşantısı sürmekteydi. H. Peygamber (s.a.v.)'in sohbet meclislerinde o konuşurken, başlarını önlerine eğmekte, derin bir huşu' ve sükûta dalmakta, kendilerinden geçmekte, gözleri yaşarmakta, kalpleri titremekteydi. H. Peygamber (s.a.v.)'in huzurundan ayrıldıkları zaman, aynı ruhî hâli sürdüremedikleri için üzülme, bundan dolayı kendilerinin münafık olduğunu zanneden sahâbeler bulunmaktaydı.²⁵⁴ Kısaca, onun sahabeleri de kendisi gibi zühd ve takvâ yolunu seçmişlerdi ve zühd onların döneminde cemiyet halinde yaşanan bir haldi.²⁵⁵

Ashâbın zühd yaşamında Ona ne derece tabi olduklarını Zübeyr'in rivayet etmiş olduğu şu kısaca göstermektedir. Bir gün Peygamber bir grup insanla otururken Mus'ab b. Umeyr çıkageldi. Sırtındaki hırka avret mahallini bile örtmediğinden, cemaat başlarını öne eğdiler. Mus'ab selam verdi. Selamını aldılar. Allah Rasulü Mus'ab'ı hayırla yâd edip övdü ve : “Ben bunun Mekke'de ana ve babasının yanında gördüğüm durumunu hatırlıyorum. Kendisine çok iyi bakarlar, nimet içinde yüzdürürlerdi. Kureyş delikanlıları arasında onun gibi (yakışıklı ve güzel giyinen)

²⁵³ Buhârî, *es-Sahîh*, Fezâilü Ashâbı'n-Nebi 5, c. IV, s. 198.; Müslim, *es-Sahîh*, Fezâilü's-Sahabe 54, c. II, s. 1967, H. No: 2540, 2541.; Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 58, c. V, s. 695, H. No: 3861.

²⁵⁴ Müslim, *Tevbe* 12–13.

²⁵⁵ Özköse, *a.g.m.*, s. 178.

yoktu. Sonra O, Allah'ın rızasını kazanmak, Peygamberine yardım etmek gayesiyle Mekke'den çıktı. Dikkat ediniz! İleride şöyle şöyle hadiselerle karşılaşacaksınız. Allah size İran ve Rum ülkelerinin fethini bahşeyecek. Öyle nimetlere kavuşacaksınız ki sabahleyin bir elbise, akşamleyin başka bir elbise giyeceksiniz. Sizlere o gün iki öğün, sabah ve akşam çanaklarla yemek sunulacak” buyurdu. Sordular : “Ya Rasulallah (s.a.v.), bizler bu günümüzde mi hayırlıyız, yoksa o günümüzde mi? —Muhakkak ki bu günkü siz, o günkü sizden daha hayırlısınız. Eğer dünya hakkında benim bildiklerimi bilseydiniz, nefisleriniz ondan yüz çevirirdi.” buyurdu.²⁵⁶ Ümmetinin geleceğinin kaygısını taşıyan Rasulallah (s.a.v.), ilerisi için dikkat edilmesi gereken hususları da bildirmiştir.

Kur’ân’ın, insanlık için en güzel örnek olarak sunduğu ²⁵⁷ Allah elçisinin, insanlığın önüne koyduğu hayat, gerçeği ve hikmeti arayan her insan için örnek alınacak bir hayattır. Özellikle O'nunla birlikte olma bahtiyarlığına eren sahabelerin onu örnek alma ve ondan etkilenme dereceleri, karakter ve yetenekleri ölçüsünde farklılıklar göstermiştir. Bununla birlikte Ashâb-ı Kirâm arasında hem zühd anlayışı, hem de zühdi farklılıklar bulunduğu da gerçektir. Günlük yaşantısını zühd yaşantısına uygun sürdürme hususunda, sahabeler arasında belli kişiler örnek gösterilse de, sahabelerin genelinin bu anlayışla yaşadıklarını söylemek fazla abartılı olmayacaktır. Zühd ve tasavvufla ilgilenenlerin, ilk örnekleri olarak Hz. Peygamber ve Ashâbı olduğu hususunda ısrarcı bir tavır sergiledikleri göz önünde bulundurulması gerekir. ²⁵⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında çeşitli eğilimlere sahip olan sahabeler vardı. Sahabenin bir kısmı, hem din hem dünya ilişkileriyle meşgul olmuştur. Dünya ve nimetlerine karşı müsbet tavır alıp servet edinmeyi sakıncalı görmeyen ve onu İslam için kullanmayı benimseyen, bununla birlikte kalplerinde dünyaya yer vermeyenler. Dört halife, Abdurrahman b. Avf (ö. 31/651), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/701), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/7001), vb. sahâbeler bu grubu oluşturmaktadır. Zenginlik içerisinde bulunan bu sahâbeler de, mallarını hayır ve iyilik işlerinde, ordunun savaşa hazırlanmasında, fakir ve ihtiyaç sahiplerine tasaddukta harcadılar.

²⁵⁶ Özköse, *a.g.m.* s. 178.

²⁵⁷ Ahzâb, 33/21.

²⁵⁸ Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., Konya 2001, s. 30.

Şahsi ve aile hayatlarında ise zenginlerin yaşadığı gibi nimetleri saçıp savurarak yaşamadılar. Gayet sade, gösterişten uzak bir hayat yaşadılar.²⁵⁹ Yukarıdaki özelliklere sahip sahâbenin yanında bir kısmı da bütün mesailerini din yoluna hasretmişlerdi. Bununla beraber bir kısmı ilim öğrenmeye, bir kısmı dini tebliğe, bir kısmı cihada, bir kısmı yöneticiliğe daha fazla ilgi duyuyor, bir kısmı da ibâdete daha fazla önem veriyor, uhrevî kurtuluş üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Ebû Zerr el-Gıfârî (ö. 32/653), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) ve Ebû Hureyre (ö. 58/678) gibi dünyaya kalplerinde yer vermeyen, aza kanaat eden, daha ziyade kendilerini ilim ve ibâdete adayan, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ilim meclisini kaçırmak istemeyen fakir sahâbeler ikinci kısma dâhil olanlardandır. Bunların dışında bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, zühdde aşırılığa kaçmak istemeleri sebebiyle Resul-i Ekrem tarafından uyarılan birkaç sahâbi vardır. Ancak sahabenin hayatına bakıldığında, dünyaya karşı zâhidane bir hayat sürdükleri dikkat çekmektedir. İster zengin veya fakir, isterse güçlü veya zayıf olsun, sahâbelerin kendi anlayış ve temayüllerine göre dünya ve nimetlerine karşı az çok farklı tavır sergiledikleri, çoğunlukla da zühd ve takvâ yolunu tercih ettikleri görülmektedir.²⁶⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.), Ashâb-ı Kirâm arasında bütün dikkatini zühdde ya da ibâdet hayatına veren sahâbeleri uyarmıştır. Kur'ân ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dünyaya karşı zühdde işaret etmelerine rağmen, Resûlullâh'ın ashâbı uyarması, onları mesihi ve budist anlamda sosyal hayatın içerisinden çeken zühd anlayışıdır. Çünkü İslam her şeyden önce, sosyal ve ameli bir dindir. Ancak ehl-i sünnet ve basit zühd anlayışını teşvik etmiştir.²⁶¹ Ashâbın içinde zâhidane bir hayat yaşamasına rağmen fazla dünya malından rahatsızlık duymayanlarında varlığı bilinmektedir. Nitekim Abdullah İbn Ömer (ö.73/692) “*Uhud dağı kadar altınım olsa ve zekâtını versem buna aldırmam.*”²⁶² dediği nakledilmektedir. Ticaretle geçimini sağlayan İbn. Ömer (r.a.) elinde bulunanları bekletmekten hoşlanmaz, onu Allah için dağıtmayı severdi. Bir defasında bir mecliste otururken kendisine on iki bin dinar para gelmiş, hepsini dağıtmadan ayağa kalkmamıştı.²⁶³

²⁵⁹ Medkûr, *a.g.m.* s. 282–283.

²⁶⁰ Tath, *a.g.e.*, s. 112-113.

²⁶¹ Affî, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, s. 61-67.

²⁶² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. II, s. 287.

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. II, s. 283.

Rasûlullâh ve Ashâbı Kirâm'ın zühdünün temelini, Allah sevgisi, ibâdetlerle meşgul olma, Allah'a yönelme, dünyanın süslerinden yüz çevirme, mal-makam arzusu taşımama oluşturmaktadır. Bir kısım sahâbinin dünyaya karşı zâhidane bir hayat sürmeleri ön plana çıkmış olmasına rağmen, ister zengin veya fakir olsun, ister güçlü yahut zayıf olsun, sahâbilerin kendi anlayış ve temayüllerine göre dünya ve nimetlerine karşı mesafeli bir tutum içerisinde olmuşlardır.²⁶⁴

Sahâbe-i Kiram, Hz. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte olmanın ve O'nun manevî havasını teneffüs etmenin rûh coşkuluğu içerisinde dünyaya iltifat etmiyorlar, ahiret ve Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Şimdi ise bu sahabinin önde gelenlerinden bazılarının hayatlarını bu noktada ele almaya çalışacağız.

2. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Zühd Hayatı

Ebû Bekr Abdullah b. Ebi Kuhafe Osman b. Amir El Kureşi et Temimi (ö. 13/634), fil vak'asından üç yıl sonra Mekke'de doğdu. Annesi, Selma binti Sahr, Babası, Ebû Kuhafe, mekkenin fethi sonrası oğlunun aracılığı ile islamiyeti kabul etti. Teym kabilesinin soyu Mürre b. Ka'b'da Hz. Peygamberin nesebiyle birleşir. Rasûlü Erkemden iki veya üç yaş küçük olan Ebû Bekr (r.a.), kaynaklarda önceki "Atik" lakabıyla anılmıştır. Güzelliği, soy temizliği yanında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, "Sen Allah'ın cehennemden azad ettiği kimsesin."²⁶⁵ İltifatı sonrası da bu lakabla anılmaya başlandığı söylenmektedir. Servetini Allah yolunda harcayıp mütevazı elbiseler giydiği için "Zü'l-Hilâl," çok şefkatli ve merhametli olduğu için "Evvâh" lakaplarıyla anılmıştır. Ancak onun en meşhur lakabı "Sıddîk"tır. Çok samimi çok sadık anlamına gelen bu lakap, kendisine, mi'raç olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından verilmiş ve İslam tarihinde bununla meşhur olmuştur.²⁶⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir, Kureyş'in en büyük tüccar ve servet sahiplerinden biri olmasına rağmen oldukça sade ve mütevazı

²⁶⁴ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Hadramî, *Mukaddime*, (trc. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., Ankara 2004, c. II, s. 25.

²⁶⁵ Tirmizi, Menakıb, 16.

²⁶⁶ Fayda, Mustafa, "Hz.Ebubekir"*D.İ.A.*, İstanbul 1994, c. X, s. 103.

bir hayat sürmüştür. Sünni tasavvuf telakkisinde o, zühd ve vera'ı ile zühd hayatının ashâb içerisindeki önderlerinden sayılır. Son derece yufka yürekli olan ve Kur'ân-ı Kerim okunduğu zaman gözyaşlarını tutamayan Hz. Ebû Bekir, savaş anında bütün varlığını orduya bağışlayacak kadar zâhid bir kimse idi.²⁶⁷ Ahirette azaba uğrama korkusu ruhunu kaplamıştı. Bu yüzden "Keşke hayvanların yiyeceği bir ot olaydım da bu azab korkusunu, hesap gününün şiddetli kaygısını çekmeyeydim!" demiştir.

Hz. Ebû Bekir, zühd ve vera'ı ile tasavvufi hayatın ashâb içindeki öncülerinden sayılır. Nitekim Ebû Bekir Vâsitî: "Bu ümmet içinde sûfiyâne sözler ilk defa Hz. Ebû Bekir'in dilinden dökülmüş" diyerek O'nun Allah ve Rasûlüne malının tamamını getirdiğinde: "Çoluk çocuğuna ne bıraktın?" sorusuna: "Allah'ı ve Rasûlünü" cevabına işaret etmektedir.²⁶⁸ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Ebû Bekir'in bütün malını sadaka olarak vermesi Hz Peygamber'in onu bundan men etmemesi istisnâî bir durumdur. Ya da Hz. Ebû Bekir ve ailesinin sabırlı ve kuvvetli bir tevekkül sahibi olmasındandır. Onun bu özel hali ümmet için bağlayıcı bir örnek değildir. Zira Allah Rasûlü ifade ettiği gibi "sadakanın iyisi ihtiyaç fazlası maldan verilir."²⁶⁹

Şüphelilerden sakınma konusunda gösterdiği titizlik O'ndaki vera duygusunun tezahürü olduğu gibi, tasavvuftaki "helal lokma" inceliğinin de esasıdır.²⁷⁰ Nitekim bir gün şüpheli bir yemek yemiş ve bunu anlayınca ağızına parmağını sokup kusmuş ve şunları söylemiştir: "Eğer bu lokma canım çıkmadan çıkmayacak olursa yine de zorlardım. Çünkü ben Allah Rasûlü'nü şöyle buyururken işittim: "Haramla beslenen vücuda yakışan cehennemdir."²⁷¹

Cömertliği takvâda, zenginliği tam inançta, şerefi alçak gönüllülükte bulduğunu söylerdi. Selmân-ı Fârisî'ye: Ya Selmân! Allah'ın emirlerini tut, ileride büyük fetihler olacak, senin payına ne düşecek bilemem ama yiyip içecek ve sırtına giyecekten fazla olmasın" diye nasihat ettiği gibi, Abdurrahman b. Avf'a da: "Gelecekte dünyanın genişleyeceğini, bolluğa kavuşacağını görüyorum. Bolluk

²⁶⁷ Türer, *a.g.e.*, s. 70.

²⁶⁸ Serrâc, *a.g.e.*, s. 129.

²⁶⁹ Serrâc, *a.g.e.*, s. 130–132.

²⁷⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 90.

²⁷¹ Serrâc, *a.y.*

zamanında ipek perdeler, atlas yastıklar kullananlar çıkacak. Sizden birinizin boynunun vurulmasını, dünyaya dalmasından iyidir" diye öğüt verirdi.²⁷²

Ebû's- Sefer'den rivayet edildiğine göre: “Ebû Bekir (r.a.) hastalanmış, bunun üzerine ziyaretine gelenler olmuştur. Kendisine 'Senin için bir hekim çağırırsak, nasıl olur?' demişler. O da: 'Hekim beni gördü' demiştir: 'Sana ne dedi?' diye sormuşlar. O da: 'Ben, dilediğimi yaparım' dedi.”²⁷³

Serveti onun zâhidane bir hayat yaşamasına engel olmamış, aksine o dünya malını en verimli bir şekilde kullanarak bütün varını yokunu Allah Resûlü (s.a.v.)'nün önüne sermiştir. Çünkü o, dünyanın ve dünyaya ait şeylerin, kendisiyle meşgul olacak kadar değeri olmadığını, insan fâni ile meşgul olduğu zaman ebedî olanın kendisine perdelenmiş olacağını biliyor, hayatını ona göre tanzim ediyordu.²⁷⁴ Aşağıdaki rivayetlerde de bunun örneklerini açıkça görmekteyiz.

Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ebû Bekir (r.a.) hariç, her kimin iyiliği dokunmuşsa mutlaka kendisine karşılığını vermişizdir. Ancak, bizim nezdimizde onun öyle bir iyiliği var ki, bu iyiliğin karşılığını, ona, kıyamet günü Allah-ü Teâlâ verecektir. Hiç kimsenin malı, Ebû Bekir'in malı kadar beni faydalandırmamıştır. Birisini dost edinecek olsaydım, mutlaka Ebû Bekir'i edinirdim.”²⁷⁵ demiştir.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) ölüm döşeginde, Selman (r.a.) yanına girmiş ve ona “Ey Rasûlullah'ın halîfesi! Bana tavsiyede bulunur musun?” demişti. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a.) de; “Aziz ve Celîl olan Allah, dünyayı (nimetlerini) önünüze serecek; ondan yalnızca nasibinizi alın. Kim sabah namazını kılarsa, o Azîz ve Celîl olan Allah'ın zimmetindedir. Allah Azze ve Celle'nin zimmetinde iken Onun ahdini bozma, (aksi takdirde) Allah seni yüz üstü ateşe fırlatıp atar” demiştir.²⁷⁶

Hz. Ebû Bekir (r.a.) halîfe seçildiği vakit, bütün parasını pulunu, müslümanların beytül-mâl'ine koymuş ve: “Bunlarla ticaret yapıyor, kazanç elde ediyordum. Velayeti üzerime aldığım vakit beni ticaretten ve onu talep etmekten

²⁷² Yılmaz, a.y.

²⁷³ Ahmet b. Hanbel, a.g.e., c.1, s.165.

²⁷⁴ Huevirî, Ali Osman b. Cüllâbi, *Keşfu'l-Mahcûb*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 156.

²⁷⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 15, c. V, s. 607.

²⁷⁶ Ahmet b. Hanbel, a.g.e., c.1, s. 166.

alikoydular.” Devlet idaresiyle ilgilenmekten ticaret yapmaya vakit bulamamıştır, buyurmuştur.²⁷⁷

Yine Ebû Damre'nin rivayetine göre, Hz. Ebû Bekir (r.a.) bir gün insanlara hutbe irâd etmiş; Allah'a hamd ve senadan sonra 'Şüphesiz, Şam'ı fethedeceksiniz, size yüksek yerler gelecek, öyle ki oraların ekmek ve yağından istifâde edeceksiniz, oralara sizin için mescidler inşa edilecek. Allah'ın sizin oralara boş şeyler için gittiğinizi bilmesinden sakının; oralar, ancak zikir için bina edilmiştir' demiştir.²⁷⁸

Hz. Ebû Bekir sünni tasavvuf telakkisinde zühd, vera' ve takvâsı ile zâhidliğin ve tasavvufî hayatın ashâb içindeki en önde gelenlerinden sayılır. Yaşamının her safhasında dünyanın fâni olduğunu göz önünde bulundurarak hayatını devam ettirmiş, sahip olduğu malı mülkü Allah yolunda harcama hususunda kesinlikle tereddüt göstermemiştir. Hz. Ebû Bekir de bütün zenginliğine rağmen Hz. Peygamber gibi, ihtiyâri fakirliği tercih etmiştir.

3. Hz. Ömer (r.a.) ve Zühd Hayatı

Ebû Hafs Ömer b. El Hattab b.Nüfeyl b. Abdilzza el Kureşi el Adevi (ö. 43/642). Fil vak'asından on üç yıl sonra Mekke'de doğdu. Soyu, cahiliye döneminde Kureyş kabilesinin sefaret işlerine bakan Adi' b. Ka'b kabilesinde Rasûlullah (s.a.v.) Efendimizle birleşir. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Babasının develerini güttüğü, iyi ata bindiği, iyi silah kullandığı, pehlivan yapılı olduğu, şiire meraklı olduğu, güzel konuştuğu, okuma yazma bildiği, ensab bilgisine sahip olduğu, ticaret yaptığı, kureyş kabilesi adına Suriye, Mısır gibi yerlere elçilik görevinde bulunduğu bilinmektedir. Bi'setin altıncı yılında (616) müslüman oldu. Onun müslüman olmasından sonra müslümanlar ilk defa Kabe'de namaz kıldılar.²⁷⁹

Hz. Ömer (r.a.) 'in, dünyaya ve dünyalığa önem vermediği, son derece zâhidane bir hayata sahip olduğu bilinmektedir. O, dünya ile ahiretten birisinin tercihi söz konusu olduğu zaman, hiç tereddüt etmeden âhireti tercih etmiştir.²⁸⁰ O, dünya hiçbir zaman Hakk dostları için zevk ve safa yeri olamaz, diyor, bela ve

²⁷⁷ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

²⁷⁸ Ahmet b.Hanbel, *a.g.e.*, c.I, s.166.

²⁷⁹ Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer" *DİA.*, İstanbul 2007., c. XXXIV, s. 46.

²⁸⁰ Ateş, *a.g.e.*, 26.; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 91.

musibet temeli üzerine kurulmuş olan bir evin içinde bela ve musibetin eksik olmayacağını ifade ederek dünyaya karşı bel bağlamamayı ve daima tedbirli olmayı öğütüyordu.²⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hakkında “Her ümmetin ilhama mazhar (mukaddes) kişileri vardır. Bu ümmetin mukaddesi Ömer'dir”²⁸² buyurarak övdüğü ve: “Hakk Ömer'in dilinden konuşuyor.”²⁸³ hadisiyle yücelttiği, hayatı boyunca asla dünyaya değer vermeyen Hz. Ömer (r.a.), dünya'ya meylederek yüksek ve süslü evler yapanları uyarılmış, Dünya'yı bir çöplük gibi görmüştür.²⁸⁴

Hz. Ömer (r.a.)'e has, hakikat ehli için örnek özelliklerden bazıları şunlardır: Kendi isteği ile yamalı ve sert giysiler giymesi, şehvetlere uymayı terk etmesi, şüphelilerden sakınması, hakkı yerine getirirken halkın emellerine uygun düşüp düşmediğine pek aldırmmaması, bâtılı ortadan kaldırması, hak konusunda akraba ve yabancıları eşit tutması, itaatların zor olanına yapışması ve zor olan yasaklardan şiddetle sakınması gibi. Halifelik yıllarında üzerinde on iki yama bulunan bir gömlekle halka hutbe okuduğu rivayet edilen Hz. Ömer (r.a.)'ın, bir cuma günü mescide gecikerek geldiği için cemaatten özür dilemesi ve: “Beni ancak şu elbisenin yıkanması alıkoymuştur. O yıkanıyordu ve benim ondan başka giyecek hiç elbisem yoktu.”²⁸⁵ demesinden lüks ve ihtişamlı bir hayat yerine sade bir hayatı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Onun böyle basit ve sade bir hayatı tercih etmesi, Resûlullâh (s.a.v.)'i ve Hz. Ebû Bekir (r.a.)'i örnek almayı arzu etmesindedir.²⁸⁶

Kızı Hafsa'nın ona: “Allah'ın bol rızık ve hayır ihsan etmesi sebebiyle daha yumuşak elbiseler giymesini, daha güzel yemekler yemesini” teklif etmesi üzerine Hz. Ömer (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'in çektiği geçim sıkıntısından bahsetmiş ve: “Allah'a yemin olsun ki şayet başarabilirsem Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.)'e bu konuda ortak olup onların yaşadığı gibi yaşayacağım. Belki bu sayede, o ikisinin âhirette elde ettikleri güzel hayata ulaşabilirim.”²⁸⁷ demiştir.

²⁸¹ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 158-159

²⁸² Buhârî, *Fedâil*, 16.

²⁸³ Tirmizî, *Menâkıb*, 17.

²⁸⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 91.

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 182.

²⁸⁶ Duman, Mustafa, “*Ömer b. Abdü'l-Aziz ve Zühd Anlayışı*”, b.y.l.t., Konya 2003, s. 23.

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 183.

Hz. Ömer (r.a.)'in, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zühd yaşantısını örnek alarak bir yaşam ve halifelik sürdüğü ve hatta imkânların bolladığı zamanlarda bile Zâhidane yaşamayı tercih ettiğini, kızıyla arasında geçen şu konuşma göstermektedir. Rivayete göre; İslâm fütuhâtı genişleyip, islamiyet etrafa yayıldığı ve hazine ganimet malları ile dolup taşıdığı vakit, Halife Hz. Ömer (r.a.)'in kızı Hafsa, babasına: “Böyle, etraftan ziyaretçilerin geldiği vakit, güzel ve ince kumaşlar giy, emret de nefis yemekler yaptır; sen de ye, misafirlerine de yedir.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): “Kızım, insanlar arasında kişinin hâlini en iyi bilen, yine kendisi olduğunu bilmez misin? Sana Allah aşkına yemin verdiriyorum, söyle bakalım; Resûl-i Ekrem bu kadar yıl kavmi arasında bulundu, hiç bir vakit hem akşam, hem sabah karnı doydu mu? Akşam buldu ise sabah bulamadı, sabah buldu ise akşam bulamadı, öyle değil mi? Yine Allah aşkına soruyorum, Hayber fethedilinceye kadar Resûl-i Ekrem ve onun Ehl-i Beyti hurma yiyip doydular mı? Yine Allah adına and vererek sana sorarım, hatırlar mısınız? Resûl-i Ekrem'e yüksek bir sofraya getirdiğiniz vakit, ağrına gitmiş rengi değişmişti. Sonra sofranın kaldırılmasını ve yemeğin daha alçak bir şey üzerine konmasını yahut da yer üzerine konmasını emretmemiş mi idi? Yine sana yemin verdiririm, Resûl-i Ekrem geceleri bir aba üzerinde yatarken, bir gece bu aba dört kat yapıldığı vakit sabaha kadar uyanamayınca: ‘Beni gece ibâdetimden, alıkoydunuz, bunları ikiye indirin’ demedi mi? Yine sana yeminle sorarım, Resûl-i Ekrem sırtındaki elbiseyi yıkatmak için çıkardığı sırada Bilâl gelip de ‘*Namaz*’ diye seslendiği vakit, giyecek başka elbisesi olmadığı için, kuruyuncaya kadar o elbiseyi beklediğini bilmez misin?” Buyurarak, Resûl-i Ekrem'in yaşantısını kendine örnek almadaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Zafer kabilesinden bir kadın Resûl-i Ekrem'e bir gömlek ve bir izar hazırlamıştı. Bunların biri henüz dikilmediği için yalnız birini önce gönderince, Resûl-i Ekrem sade ona bürünerek namaz kıldırıldığını ve başka giyeceği olmadığı için onu omuzlarına bağladığını bilmiyor musun, bilmiyor musun? diye böyle böyle kızını ağlatıncaya kadar sayıp döktü ve kendisi de ağlayarak yere düştü, nerde ise canı çıkacaktı.²⁸⁸ Görüldüğü gibi Rasûlullah'ın ahlâkıyla ahlaklanan o güzide sahabe

²⁸⁸ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s. 410.

bolluk zamanında bile zühd ve fakr halinde yaşamayı seçmiş, halifeliğin saltanatını sürmeyi zül addetmişlerdir.

Bir lokma bir hırka anlayışını, yaşam için asgari şartları gösteren ve kanaatkâr olmamızı belirten durum olarak, Bir adam geldi ve Hz. Ömer (r.a.)'e fakirliğinden şikâyet etti. Hz. Ömer (r.a.): "Akşama yiyeceğin var mı?" diye sordu. "Evet" cevabını alınca: "Sen fakir değilsin" dedi. Bu da gösteriyor ki onlar fakirliğin sınırını ve kanaatkâr olmanın güzelliğini ifade ediyorlardı.

Hz. Ömer (r.a.) önce nefsimizi hesaba çekmemiz hususunda Sabit b. el-Haccâc'dan rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: "Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekin. Tartılmadan önce, nefsinizi tartın. Zira sizin hiç bir gizli tarafınızın kalmayacağı, hesap için arz olunacağınız gün size hesap bakımından en kolay gelen şey, nefislerinizi en büyük arz olunuş için hesaba çekmeniz ve onun için tartmanızdır." ²⁸⁹

Hilafeti zamanında halkının yaşamından bir fazlasını istememiş, onlar bulana kadar kendisi de nefsini ondan mahrum bırakmıştır. Bu hususta Zeyd b. Eslem, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanlar kıtlığa dâçar olmuştu. (Bu nedenle) yağ fiyatları hayli yükselmişti. Ömer (r.a.) yağ yiyordu. Bu nedenle de karnı guruldardı. O da 'İstediğin kadar gurulda. Allah'a yemin olsun ki, insanlar yağ yemedikçe sen de yemeyeceksin.' Sonra 'zeyt'i benim için hazırla' der, ben de pişirirdim, sonra da onu yerdi." ²⁹⁰

Allah'ın ayetleriyle hayatlarına yön verip fazlasına yönelmediklerini dile getirilen rivayette, şöyle buyruluyordu: "Allah'ım, 'Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan ve sağlam hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağılılık insanlar için bezenip süslendi.' buyurdun." dedi. Hz. Ömer (r.a.), âyeti sonuna kadar okudu ve 'Böylece elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız.' Buyurdun" dedi. Arkasından da: Biz ancak bizim için süslendiğinle sevinmeye güç

²⁸⁹ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 171.

²⁹⁰ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

yetirebiliyoruz. Allah'ım! Onu hak yolunda infak ederim ve onun şerrinden de sana sığmırım' dedi." ²⁹¹

Ömer b. el-Hattâb (r.a.)'ın zühd yaşantısını ifade eden rivayetlere göz attığımızda onun ahiret nimetlerine nail olmada zühdden daha üstün bir şey olmadığını, canının çektiği gibi yaşama yerine onun zühd yaşamını dile getiren, Allah Rasûlünün yolunu hüvesi hüvesine yaşadığını gösteren rivayetleri görmekteyiz. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

Şüphelilerden sakınma konusunda Abdullah (yani) İbn Yezîd b. es-Sâib'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ömer b. el-Hattâb (r.a.), bir hayvana binmiş, bakmış ki dışkısında arpa var. Şöyle demiş: 'Müslümanlar zayıflıktan ölürlerken, sen bunu yiyorsun (ha)! İnsanlar iyi güne kavuşuncaya kadar asla sana binmeyeceğim" ²⁹² ve yine o, şüphelilerden kaçınma konusunda: "Şu duruma bir baktım da, dünyayı istesem âhirete zarar veriyorum, âhireti istesem bu sefer de dünyaya zarar veriyorum. Durum böyle olduğu zaman ise, fâniye zarar veriyorlar." ²⁹³

Allah'ın ni'metini takdir ve ona hürmet konusunda ise Haneş İbnu'l-Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ömer b. el-Hattâb (r.a.) asla hiçbir yemeği kınamazdı. Bir gün kölelerinden Yerfâ veya Eşlem; 'Ona öyle bir yemek yapacağım ki, bu sefer kınayacak' dedi. Ve ekşi bir süt hazırlayıp kendisine ikram etti. Ömer (r.a.) ondan biraz aldı ve yüzünü buruşturduktan sonra 'Allah Azze ve Celle'nin şu rızkı ne kadar da güzel' dedi."

Nefsini terbiye ve ona taviz vermeme hususunda da Hafs b. Gıyas, "A'meş'in bazı arkadaşlarından şöyle bir rivayette bulunmuştur: Câbir b. Abdullah (r.a.) bir miktar et ile Ömer'e (r.a.) uğramış, o da 'Bu ne, ey Câbir?' diye sormuş. Câbir de: 'Bu et, canım çekti de satın aldım' cevabını vermiş; Ömer (r.a.), 'Sen her canının çektiği şeyi satın alır mısın? Şu âyette sözü edilenlerden olmaktan hiç korkmaz mısın? Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeyleri harcadınız, onların zevkini sürdünüz...' ²⁹⁴ buyurmuştur.

²⁹¹ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 172.

²⁹² Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 184.

²⁹³ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 174.

²⁹⁴ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 181.

Nefsini üstün görmeme ve ona pay çıkarmama yönünde ise, İbn Abbâs diyor ki: “Ömer b. el-Hattâb'a: 'Allah senin elinle pek çok yerleri şehir yaptı. Senin elinle pek çok yerleri fethetti: şunu, şunu yaptı. dedim.’ Ömer (r.a.): 'Ne bir günahım ve ne de bir sevabım olmadan kurtulmayı istiyorum, (o kadar)' dedi.”

O'nun zühd ve fakrı seçmede ve bunu beyandan çekinmemesi de onun mütevazı bir yaşam sergilediğine işaret etmektedir. Katâde'den rivayet edildiğine göre, bir cuma günü Hz. Ömer (r.a.) gecikmiş, bilâhare gelerek, geç kalmasından dolayı onlara özür beyan ederek şöyle demiştir: "Beni ancak şu elbisenin yıkanması alıkoymuştur. O yıkaniyordu ve benim ondan başka hiçbir elbisem yoktu." ²⁹⁵

Humus Emîri Umeyr b. Saîd, dönüşünde Hz. Ömer (r.a.)'e uğradı. Hz. Ömer (r.a.): “Dünyalıktan neyin var?” diye sordu. Umeyr de: “Bir değneğim var; yürürken ona dayanırım, bir yılanla karşılaşırsam onu öldürürüm. Ayrıca azığımı taşıyacak bir dağarcığım; yiyeceğim ve içinde elbisemi ve başımı yıkayacağım bir kabım, içip temizlik etmem için bir mataram vardır. Bundan fazlası lüzumsuzdur” dedi. Hz. Ömer (r.a.) de: “Doğru söylüyorsun, Allah senden razı olsun.” dedi. ²⁹⁶

Halifeliği zamanında pek çok köleleri bulunmasına rağmen, sırtına yüklediği odun destesini taşır ve bunu "niye adamlarına taşıtmıyorsun?" diyenlere, "nefsimi denemek ve onu ıslah etmek istiyorum" cevabını verir, nefsinin mal ve mevkiye güvenmesine fırsat vermezdi. Onun bu sözleri mutasavvıfların nefis mücahedesine örneklik edebilecek özelliktedir. ²⁹⁷

Ebû Musa el-Eşâri'ye yazdığı bir mektupta da "Dünya hayatında âhireti kazandıracak amellere nail olabilmek için, zühdden daha faziletli bir şeyin olmadığını" ifade etmiştir. ²⁹⁸ Ancak şunu da ifade edelim ki, bütün bunlar onun dünya ve nimetlerinden yüz çevirip onlardan istifade etmediği anlamına gelmemelidir. Bilakis o, sahip olunan nimetlerin âhîret hayatına fayda sağlayacak şekilde kullanılmasını öğütlemektedir. Nitekim bir gün adamın birinin fitneden Allah'a sığındığını duydu. Bunun üzerine ona “Ben senin duandan rabbime sığınıyorum. Sen Allah Teâlâ'ya sana mal ve çoluk çocuk vermemesi için mi dua

²⁹⁵ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 182.

²⁹⁶ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s. 434.

²⁹⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 92.

²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 180.

ediyorsun? Fitneden Allah'a sığınmak istediğinizde, onun insanı sapıklığa ve kötü yola sevk edenlerinden sığınınız.”²⁹⁹ diyerek, evladın ve sahip olunan malın bizzat kötü değil, sahip olunan şeylerin kullanılma biçiminin önemli olduğuna işaret etmiştir.

4. Hz. Osman (r.a.) ve Zühd Hayatı

Ebi Abdullah (Ebû Amr) Zün-Nureyn Osman b. Affan b. Ebi'l As b. Ümeyye el Kureşî el Ümevi (ö. 35/656). Fil vak'asından altı yıl sonra Taif'te doğdu. Kureyşin en zengin tüccarlarından olan babası Affan, cahiliye devrinde öldü. Annesi Erva binti Küreyz, Rasûlullah'ın halası Beyza'nın kızıdır. Mensup olduğu Emevi (ümeyye) kabilesinin soyu Abdumenaf b. Kusay'da Rasûlullah (s.a.v.) nesebiyle birleşir. Rasûlü Ekrem'den altı yaş küçüktür. Gençliğinde babasının yanında ticaretle uğraşan Hz. Osman (r.a.) Mekke'nin önemli tüccarları arasına girdi. İslami davetin ilk yıllarında Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in delaletiyle Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanına gelerek Müslüman oldu. İslamı kabul edişi Kureyş içinde yankı yaptı. Amcası ve annesi onu dininden döndürmek için çok uğraştı. Ancak onu döndüremediler. Kısa bir süre sonra Rasûlü Ekrem'in kızı Rukiye ile evlendi. Bedir dönüşü Rukiye vefat edince diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirdi. 630 yılında onun da vefatı üzerine evlenecek başka kızı olsaydı onu da vereceğini söyledi. 644–656 yılları arası halifelik yaptı.³⁰⁰

Hz. Osman (r.a.), Kur'ân okumaya düşkünlüğü, ağlaması, sehâveti, gece ibâdeti, hayâsı ve sabrı nedeniyle sûfilerin örnek aldığı sahabedir. Hz. Osman (r.a.) da Hz. Ebû Bekir gibi servet sahibi olduğu halde zühd ve takvâ içinde nasıl yaşanılması gerektiğini gösteren sahâbilerdendir. Hz. Ali (r.a.), (ö. 40/661) onun: "Onlar ki iman ettiler, sâlih ameller işlediler, sonra ittikâ ettiler. İnandılar ve ihsan ettiler. Şüphesiz Allah ihsan edenleri sever."³⁰¹ zümresinden olduğunu söyler.³⁰² Abdullah İbn Ömer (r.a.) de onun: "Yoksa o kimse mi ki gece saatlerinde secde etmekte ve ayakta ibâdet etmektedir. Âhiretten korkar ve Rabbinin rahmetini umar." (Zümer, 39/9), diye âyet-i kerime'nin bahsettiği özelliklere sahip zümreden olduğunu

²⁹⁹ Kandehevî, M. Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, (trc: Ali Arslan), Akçağ Yay., Ankara 1995, c. IV, s. 74.

³⁰⁰ Yiğit, İsmail, "Hz. Osman" *D.İ.A.*, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 438-442.

³⁰¹ Maide, 5/93.

³⁰² Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 56.

söyler.³⁰³ Halka imarettten yemek dağıttığı halde evine gidip sirke ile zeytinyağı yediği rivayet edilen Hz. Osman (r.a.)'ın,³⁰⁴ malıyla ve canıyla Allah yolunda cihad ettiği, dünyaya karşı zühd ve takvâ sahibi olarak yaşadığı görülmektedir.³⁰⁵ Bunun alameti, malı dağıtmayı elinde tutmaktan daha çok sevmesiydi. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.), müslümanların zorluk ordusuna (Ceysü'l-Üsre/Tebük ordusu) bağıştta bulunmalarını isteyince Hz. Osman (r.a.), Allah yolunda tam techizatlı üç yüz deve vermeyi üzerine almıştı.

Zühdü, takvâsı, ince kalpliliği ve ihsanı ile meşhur olan Hz. Osman (r.a.)'ın bu özellikleriyle ulaştığı manevî makamı ise şu hadise ortaya koymaktadır. Hz. Enes'ten gelen rivayete göre, Enes (r.a.) bir gün Hz. Osman (r.a.)'a giderken yolda bir kadın gördü. Kadının güzelliği aklına takıldı. Bu düşünce ile Hz Osman'ın yanına girdi. Hz. Osman (r.a.): “Bana gözünüzde zina izleri ile geliyorsunuz!” dedi. Şaşkına dönen Hz. Enes: "Allah Rasûlünden sonra vahiy mi geliyor?" dedi. Hz. Osman (r.a.). “Hayır, bu bir tebsıra, burhan ve doğru bir firâsettir” cevabını verdi.³⁰⁶

Hz. Osman (r.a.)'ın en önemli özelliklerinden biri de biriktirmiş olduğu malı, serveti kendi nefsi için değil de İslam için veya ihtiyacı olan Müslümanlar için harcamasıdır. İbnü'l Cellâ'ya "fakir-i sadık" sorulduğunda demiştir ki: “O'nun eşyaya dâhil olması nefsi için değil, başkaları içindir.” İşte bu durum Hz. Osman (r.a.)'ın özelliğidir. Çünkü o şöyle derdi: “İslam'da açılan bir gediği kendisiyle kapamaya yarayacağını bilmesem bu malı biriktirmezdim.” Bunun alameti, O'nun halinin infakı, imsaktan, malı dağıtmayı tutmaktan daha çok sevmesiydi.³⁰⁷ Rûme kuyusunu satın alıp mü'minlerin istifadesine sunduğu zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bundan sonra işledikleri Osman'a zarar vermez.”³⁰⁸

Rivayete göre Hz. Osman (r.a.), Ebû Zer'e içinde 1000 dirhem bulunan bir kâse gönderdi. Ebû Zer onu bir köleye verdi ve "Bunu kabul edersen Allah için hürsün" dedi. Bu da gösteriyor ki, Hz. Osman (r.a.)'ın malı böyle yerlere sarf edilmeye hazırdı. Böyle hal, ancak tam bir marifete sahip kullara yakışır.

³⁰³ Ebû Nuaym, *a.y.*

³⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 188.

³⁰⁵ Tath, *a.g.e.*, s. 121.

³⁰⁶ Serrâc, *a.g.e.*, s. 136.

³⁰⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 128.

³⁰⁸ Tirmizî, Menakıb. 18.

Hız. Osman (r.a.)'ın pek çok kölesi ve hizmetçisi olduğu halde bahçelerinden birinden odun destesini sırtında taşıdığını görenler kendisine: “Niye bu işi kölelerine yaptırmıyorsun?” diye sormuşlar. Demiş ki: “Evet bunu onlara yaptırabilirim, fakat nefsim acaba bundan acizlenecek mi diye sınamak istedim.” Bu olay O'nun aynı zamanda nefsinin yokluk ve hiçliğini elden bırakmadığını, topladığı mala aldanıp kalmasını diye nefsini riyâzatla eğittiğini gösterir.³⁰⁹ Yine müslümanların susuzluk çektiği dönemde Rûme kuyusunu satın alıp vakfetmişti. Bu olaylar üzerine Hız. Peygamber: “Bu bağışlarından sonra ne yapsa Osman'a zarar vermez.”³¹⁰ buyurarak onun bu fedakârlığı karşısında çok memnun olduğunu ifade etmiştir.³¹¹

Zübeyr b. Abdullah, dedesinin kendisine şöyle dediğini rivayet ediyor: “Allah ona rahmet etsin, Osman b. Affân, geceleyin hâne halkından hiç kimseyi uyandırmazdı. Ancak, uyanık olarak görmesi halinde çağırır ve abdest suyunu döktürürdü. Bütün günlerini ise oruçlu geçirirdi.” Yine, El-Hemedânî (r.a.), Hız. Osman (r.a.)'ı halife olduğu halde arkasına kölesini de bindirdiği bir halde katır üzerinde iken gördüğünü haber vermiştir. Ve yine buyurmuştur ki: “Mü'minlerin emîri olduğu halde, Osman b. Affân (r.a.)'ı bir yaygı içerisinde, yanında hiç kimse bulunmadan, uyurken gördüm.”³¹²

Hız. Osman (r.a.)'ın temkin, sebat ve istikamet özelliklerinden biri de şu olayda ortaya çıkmaktadır: Katil olunup şehit düştüğü gün hiç yerinden ayrılmamış ve ümmetin fitnesine sebep olmamak için kimsenin savaşa girmesine izin vermediği gibi, odasında öldürülünceye kadar Kur'ân'ı elinden düşürmemiştir.³¹³

Hayâ, rıza, Allah sevgisi ön planda olan ve Allah'ın emrine tabi olan Hız. Osman (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben hayrı dört şeyde buldum:

- 1- Nafilelerle çok meşgul olup Allah'ın sevgisine ermeye çalışmak,
- 2- Allah'ın emrettiklerinin yerine getirilmesinde, yasakladıklarından kaçınılması hususunda sabır,

³⁰⁹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 135.

³¹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 18, c. V, s. 625.

³¹¹ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 159.

³¹² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s.188.

³¹³ Tûsî, *a.g.e.*, s.137.

3- Allah'ın takdirine rıza,

4- Nazar-ı ilahîden hayâ.”³¹⁴

Sahabi arasında zühdü, takvâsı, yumuşak huyluluğu, hayâ³¹⁵ ve edebiyile önde gelen sahabelerden olan Hz. Osman (r.a.), müslüman olduğu zaman Mekke'nin hatırı sayılır zenginlerinden biri olmasına rağmen, İslam'a girdikten sonra bu malı müslümanların hizmetinde kullanmış, kendisi de gayet sade bir hayat sürmüştür.

Hz. Osman (r.a.) hakkında, Hz. Ali (r.a.) O'nun: “Onlar ki iman ettiler, salih ameller işlediler, sonra ittika ettiler. İnandılar, sonra ittika ettiler ve ihsan ettiler. Şüphesiz Allah, ihsan edenleri sever.”³¹⁶ zümresinden olduğunu söylüyor.³¹⁷

Ebû Nuaym naklediyor: Hasan Basrî (r.a.)'ye mescidde öğle uykusuna yatanların durumu sorulunca şu cevabı verdi:

"Osman (r.a.)'ın halife iken mescidde öğle uykusuna yattığını gördüm, kalktığında yattığı yanı üzerinde çakıl taşlarının izleri görüldü. Halk: “İşte mü'minlerin emiri, işte mü'minlerin emiri” derlerdi. Ve yine, Şurahbil b. Müslim diyor ki: “Osman (r.a.) halka hilafet yemeği (iyi ve güzel yemekler) yedirir, kendisi ise evine girer, sirke ve zeytinyağı yerdi.”³¹⁸

Kur'ân okumaya düşkünlüğü, ağlaması, sehâveti, gece ibâdeti, hayâsı ve sabrı nedeniyle sûfilerin örnek aldığı sahabilerin önderlerinden olan Hz. Osman (r.a.), servet sahibi olduğu halde zühd ve takvâ içinde nasıl yaşanılması gerektiğini göstermiş, mütevazı yaşamı, oruç ibâdetine düşkünlüğü, azimetle amel edişi, canı pahasına da olsa Allah'a sığınışı, rifkat ehli oluşu ve Allah korkusu gibi birçok hususlarda, hakkında yapılan rivayetlere bir göz atalım.

Hz. Osman (r.a.)'ın mevlası Hâni'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Osman (r.a.), herhangi bir kabrin başında durduğu zaman, sakalları ıslanıncaya kadar ağlardı. 'Kendisine cenneti hatırlıyorsun ağlamıyorsun da, bundan niye ağlıyorsun?' denilirdi. O da Rasûlullah (s.a.v.): 'Kabir âhîret duraklarından birincisidir. Onda kurtuluşa

³¹⁴ Tûsî, *a.g.e.*, s. 136.

³¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. "*Hayâ konusunda ümmetimin en şiddetlisi Osman b. Affândır.* Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 56.

³¹⁶ Maide 5/93.

³¹⁷ Ateş, Süleyman, *a.g.e.*, 29.

³¹⁸ Kandehlevî, *a.g.e.*, c.II, s. 327.

erene sonrası çok daha kolay olacaktır. Ama onda kurtuluşa eremeyene daha sonrası çok daha ağır olacaktır.'³¹⁹ buyurmuştur” cevabını verirdi.

Ebû Osman'dan rivayet edildiğine göre, Muğire b. Şu'be'nin oğlu, düğününde Emîru'l-mü'minîn Osman'ı (yemek ziyafetine) davet etmiş. O da gittiği vakit, "Ben oruçluyum, fakat davete icabet etmek ve hayır duada bulunmak için geldim" demiştir.³²⁰

Ebû Hûreyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Osman (r.a.) evinde kırk gün muhasara altında tutuldu. Bana kendisini sahur vakti uyandırmamı söyledi. Seher vakti olunca geldim ve 'Ey Mü'minlerin emîri, Allah sana rahmet etsin, sahur oldu" dedim. Bunun üzerine yüzünü meshederek şöyle dedi: 'Sübhânallah! Yâ Ebâ Hureyre! rüyamı kestir. Allahın Peygamberini görüyordum. O bana "Yarın bizimle iftar edeceksin" dedi ve (ertesesi gün) öldürüldü." Süfyân b. Uyeyne'den (r.a.) Osman'ın (r.a.) "Şayet kâhinleriniz temizlenmiş olsaydı, Allah (cc)'ın kelâmına doymazdınız" dediği rivayet edilmiştir.

Evinin muhasara edilişi sırasındaki vera'sı, ümmetinin bekasını isteyişi Abdullah b. Zübeyr(r.a.)'den şu şekilde rivayet edilmiştir: "Hz. Osman (r.a.)'a evi muhasara edildiği gün, 'Allah'a yemin olsun ki, Cenâb-ı Hak sana onlarla savaşmayı helal kılmıştır' dedim. Bunun üzerine o, 'Hayır, vallahi onlarla ebediyen savaşmam' dedi. Evi bastılar ve oruçlu bir haldeyken onu öldürdüler. Osman (r.a.), Abdullah b. Zübeyr'i emîr tayin etti ve 'Kim bana itaat ediyorsa, Abdullah b. Zübeyr'e de itaat etsin' dedi."

Hz. Osman (r.a.) diyor ki: "Rasûlullah (s.a.v.), '(Âhiret duraklarından) gördüğüm en çetin durak kabirdir' derdi. Allah Resulü bir cenazeyi defnettikten sonra, başında durur ve kardeşiniz için mağfîret dileyin, sebat talep edin; zira o, şimdi sorguya çekiliyor'³²¹ derdi."

Abdullah er-Rûmî'den Hz. Osman (r.a.)'ın şöyle dediğini duyduğu rivayet edilmiştir: "Şayet ben cennetle cehennem arasında olsam ve benim hangisine

³¹⁹ Müsned-i Ahmed 1/63 Müstedrek 4/331; *et-Tergîb ve't-terhîb* 4/361; *Târîhu'l-Buhârî* 8/229; *Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l-ilbâs*, c.2, s. 136.

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

³²¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 188,

götürülmemin emredileceğini bilmesem, hangisine gideceğimi öğrenmeden küll olmayı yeğlerdim.” Hâlid er-Rib'îy de şöyle demiştir: “Ben kitaplarda Osman b. Affân'ın kıyamet gününde: ‘Yâ Rabbi! Beni selâmette kıl, zira beni mü'min kulların öldürdüler’ diyeceğini görüyorum.” Amra binti Kays el-Adeviyye'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: “Hz. Osman (r.a.)'ın öldürüldüğü sene, Hz. Aişe ile beraber Mekke'ye gittik. Medine'ye uğradığımızda Osman'ın (r.a.) öldürüldüğü sırada okuduğu mushafı gördük. Kanının ilk damlası şu âyet-i kerimenin üzerine akmıştır: ‘Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilendir.’³²² Amr'a “(Onu öldürenlerden) hiçbiri doğru dürüst ölmedi diyor.”³²³

5. Hz. Ali (r.a.) ve Zühd Hayatı

Ebû'l Hasen Ali b. Ebi Talib el Kureşî el Haşimi (ö. 40/661). Hicretten yaklaşık yirmiiki yıl önce (m.600) Mekke'de doğduğu rivayet edilir. Babası Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcası Ebû Talib, Annesi, Fatıma binti Esed b. Haşim'dir. Mekke'de baş gösteren kıtlık üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) amcası Ebû Talib'in yükünü hafifletmek için onu himayesine almış, beş yaşından hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hz. Ali (r.a.) peygamber zamanında hemen hemen bütün seriye ve gazvelere katılmış büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vahiy kâtipliği yapmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in damadı, Hulefa-i Raşidinin dördüncüsüdür.³²⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “İlim şehrinin kapısı”³²⁵ diye tanıttığı Hz. Ali (r.a.), Ashâb-ı Kirâm arasında Kur'ân, Hadis ve özellikle Fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Hz. Peygamber'e ilk inananlardan biri olması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evinde ve himayesi altında büyüüp yetişmesi, en sıkıntılı günlerinde yanı başında bulunması, ayrıca hem amcazadesi hem de damadı olması gibi sebeplerle ilim sahasında derin bir bilgiye sahipti. Âyetlerin nerede ve ne zaman nazil olduğunu çok iyi bilir ve bu konuda bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik ederdi.³²⁶ Cüneyd-i Bağdâdî, Hz. Ali (r.a.) hakkında şöyle demiştir: “Hz. Ali eğer harplerle meşgul olmasaydı

³²² Bakara, 2/137.

³²³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

³²⁴ Fığlalı, “Hz. Ali” *D.İ.A.*, İstanbul 1989, c.II, s. 377.

³²⁵ Tirmizî, es-Sünen, Menâkıb 20, c. V, s. 637, H. No: 3723.

³²⁶ Fığlalı, *a.g.m.*, *D.İ.A.*, c. II, s. 375.

tasavvuf ilmiyle ilgili pek çok hususu bizlere öğrettirdi. Çünkü o, Allah'ın kendisine ledünni ilim verdiği kâmil bir insandı.”³²⁷ Bu özellikleriyle o, Allah Resûlü'nün ashâbı içerisinde ma'na, işâret, lâfzî tevhid, marifet ve iman gibi hususlarda özel bir yeri vardır.³²⁸

Hz. Ali (r.a.) zühd ve takvâ sahibiydi. Kaynakların bildirdiğine göre o, fazla servet sahibi olmamasına rağmen, son derece cömert olup devamlı muhtaçlara yardım ederdi. Hz. Ali (r.a.)'ye ait olduğu rivayet edilen şu söz onun zühd anlayışını ortaya koymaktadır. “Sizin için en korktuğum iki şeyden birisi tûl-i emel, diğeri ise hevâyâ tabi olmaktır. Tûl-i emel (dünyaya ait tükenmek bilmeyen arzu ve istekler) size âhireti unuttururken, hevâyâ tabi olmanız da sizi Allah'tan uzaklaştırır. İyi bilin ki dünya geçip gitmekte, âhiret ise size doğru yönelip gelmektedir...”³²⁹ Görüldüğü üzere Hz. Ali (r.a.)'ye göre tûl-i emel ve hevâyâ tabi olmak, insanın zâhid olmasını engelleyen iki kötü sıfattır. Yine kendisine "en temiz kazanç nedir?" diye soran kişiye; Hz. Ali (r.a.)'nin cevabı “Kalbinin Allah sevgisiyle zengin olması (yani gönül zenginliği)”dır.³³⁰ Gönlüne Allah'ı yerleştirip onunla zengin olan kalp, dünyanın maddi olan şeylerinin elinde bulunmaması sebebiyle fakir hale gelmez. Dünya malının eline geçmesi de kendisinde o mal dolayısıyla gereksiz bir güvene sebep olmaz. Çünkü o, kalbindeki Allah (c.c.) sevgisiyle asıl zenginliği tatmıştır. Hz. Ali (r.a.)'ye "zühd nedir?" diye sorulduğunda o şu cevabı verir: “Dünyayı ister müslüman, ister kâfir yesin buna aldırılmamandır.”³³¹

Namaz vakti geldiği zaman sarsılır, rengi değişirdi. Niçin böyle olduğunu soranlara: “Allah'ın, göklere, yere ve dağlara arz edip onların kabul etmekten çekindikleri, insanın yüklenmiş olduğu emaneti³³² ödemenin zamanı geldi. Bilmem ki üzerime aldığım emaneti güzelce eda edebilecek miyim, edemeyecek miyim?”³³³ diyor. ve ekliyordu: “Bütün hayır şu dört şeyde toplanmıştır: Susmak, konuşmak, bakmak ve hareket etmek. Her konuşma ki Allah'ı anmıyor, o boş konuşma demektir.

³²⁷ Tûsî, *a.g.e.*, s. 137.

³²⁸ Tûsî, *a.y.*

³²⁹ Tûsî, *a.y.*

³³⁰ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 161.

³³¹ Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (trc. S. Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1979, s. 142.

³³² Ahzab, 33/72.

³³³ Tûsî, *a.g.e.*, s. 181.

Her susma ki tefekkürle değildir, o unutma (sehv) dır. Her bakma ki ibretli değildir, o bakma gaflettir. Her hareket ki Allah'a ibâdet değildir, fetrettir. Allah bir kulun hayrını murat ettiği zaman; konuşmasını zikir, susmasını fikir, nazarını ibret, hareketini ibâdet yapar.³³⁴ buyurmuşlardır.

İman hususundaki sözü Tasavvufî bir mana taşır: “İman, kalpte beyaz bir nokta peyda eder. İman arttıkça kalbin beyazlığı da artar. İman kâmil olunca kalp tam beyazlanır. Nifakta kalpte siyah bir nokta peyda eder. Nifak arttıkça kalbin siyahlığı da artar. Nifak tamamlanınca kalp de tamamen kararır.”³³⁵

Hız. Peygamber'e olan yakınlığı, ilimde derin bir anlayışa sahip olması, hem Hız. Peygamber zamanında hem de O'nun vefatından sonra, ihlâs ve takvâ üzere yaşaması, mutasavvıfların onu baş olarak görmelerine neden olmuştur. Allah Resulü ve Hulefâ-i Râşidinin hayatında zühd, takvâ, sabır, tevekkül, cömertlik, feragat şeklinde yaşandığını gördüğümüz ruhanî hayatın diğer sahabelerce de benimsendiğini ve en güzel örneklerin onlar tarafından yaşandığını görüyoruz.

Dünyayı toptan terk edip sahip olduğu dünyalıklardan soyutlanarak elinde avucunda bulunan her şeyi Allah yolunda infak ile fakr-ı tâmmi seçenlerin imamı, Hız. Ebû Bekir'dir. Dünyanın birazından geçip birazını çoluk-çocuğuna, akraba ve hak sahiplerine ayıranların imamı Hız. Ömer (r.a.)'dir. Allah için mal biriktiren, verdiğinde de vermediğinde de infak ettiğinde de Allah için hareket edenlerin imamı Hız. Osman (r.a.)'dir. Dünya malını talep etmeyen ve istemeden gelen dünyalığı reddedip ondan kaçanların önderi ise Ali b. Ebi Talib'dir.³³⁶

Hız. Ali (r.a.)'nin, zühd yaşamındaki inceliğini şu rivayetler özetlemektedir. Ebû Matar (Amr b. Abdullah el-Cühenî)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ali'yi bir izâr ve bir ridâyâ bürünmüş olduğu halde elinde bir kamçıyla gördüm. Sanki bedevi bir A'râbî idi. Karâbîs çarşısına kadar geldi. Üç dirhemlik bir gömleğe (sahib çıktı) (satıcı) onu tanıyınca vazgeçti. Ondan bir şey almadı. Başka birisine geldi, O da kendisini tanıyınca ondan da hiçbir şey satın almadı. Daha sonra genç bir delikanlıya geldi. Ondan üç dirheme bir gömlek satın aldı. Bilâhare çocuğun babası

³³⁴ Tûsî, *a.g.e.*, s. 182.

³³⁵ Tûsî, *a.g.e.*, s. 180.

³³⁶ Serrâc, *a.g.e.*, s. 143.

geldi. Oğlu durumu haber verince, babası hemen bir dirhem alarak Hz. Ali (r.a.)'nin yanına geldi ve 'Bu dirhem senindir ey mü'minlerin emîri!' dedi. Hz. Ali (r.a.) 'Niçin?' dediğinde 'Gömleğin fiyatı iki dirhemdi de onun için' cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) 'Benim rızâmı bana sattı, kendi rızâsını aldı' dedi.”³³⁷

Evfâ b. Delheme el-Adevî'den, o da Ali'den (r.a.) şöyle duyduğu rivayet edilmiştir: “İlmi öğrenin, onunla ma'ruf olursunuz. Öğrendiğiniz ilimle amel edin. O ilmin ehli olursunuz. Zira sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki, o zamanda (halkın) onda dokuzu hakkı inkâr edecektir. O zamanda yalnızca hareket sahipleri, ilim elde edebilmek için yolculuk yapanlar kurtulabilecektir. İşte onlar hidayet öncüleri, ilim kandilleridir.”

Amr b. Kays' tan rivayet edildiğine göre, Hz. Ali (r.a.)'ye “Niçin gömleğine yama yapıyorsun?” diye sorulunca: kalbim huşu içinde olsun, mü'minlerde örnek alsınlar diye” karşılığını vermiştir. Yezîd b. Mihcen'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rahibe (denilen yerde) Hz. Ali (r.a.) ile birlikteydik. Bir kılıç istedi ve onu kınından çıkartarak, 'Bunu kim satın alır?' dedi. Sonra da 'Vallahi, yanımda bir izar alabilecek param olsaydı, onu satmazdım' dedi.”³³⁸

Hz. Ali (r.a.)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ben Resulullah ile birlikte karnıma taş bağladığımı biliyorum. Bugünkü sadakam ise kırk bin dinardır.”³³⁹ Şerik oğlu Abdullah dedesinden naklen şunları anlatıyor: Bir defasında Ali (r.a.)'a 'Faluzeç' denilen bir tatlı ikram edildi. O'nu önüne koydu ve “Kokun hoş, rengin güzel, tadın nefis! Ama ben nefsimi yemeye alışmadığı bir şeyi yemeye alıştırmak istemem! dedi.”³⁴⁰

Hz. Ali (k.v.), şehid edildiği zaman Hz. Hasan Küfe minberine çıkıp halka şunları söyledi: “Ey Kûfeliler! Aranızda bulunan Emîru'l-mü'minîn öldürüldü. And olsun ki, O'nun dünyalık olarak ardından bıraktığı, kendisine hizmet eden bir kölenin hürriyet bedeli olan dört yüz dirhemden ibarettir.”³⁴¹

³³⁷ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1 s.195.

³³⁸ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

³³⁹ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

³⁴⁰ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1 s. 195.

³⁴¹ Serrâc, *a.g.e.*, s.143.

6. Ashâb-ı Suffe ve Zühd Hayatı

Suffe, sözlükte ev ve konaklarda bulunan eyvan, sedd, seki türü yüksekçe oturma mekânları için kullanılan bir tabirdir.³⁴² Ashâb-ı Suffe ise, vakitlerinin tamamını Hz. Peygamber'in mescidinde ilim öğrenmekle geçiren ve orada barınan Ashâba verilen isimdir. Bunlar çiftçilik, hayvancılık, ya da ticaret gibi bir işle meşgul olmazlar, Mescid-i Nebevî'de yiyip içer, orada yatıp kalkarlardı. Bunların genellikle muhacir ve ensarın fakirlerinden oluşan, sayıları 70 ilâ 300 arasında değişen sahâbilerden meydana geldiği bilinmektedir. Bu sahâbiler hem hadis ve sünnet hem de tasavvuf ve İslam medeniyeti açısından özel bir önem taşımaktadır.³⁴³ Onların dünya hayatına bakışları, Allah'a tevekkül ederek O'na sonsuz bir güven duymak, Allah için dünya nimetlerinden yüz çevirerek ibâdet ve tâata devam etmek, Allah yolunda nefsi kontrol etmek, duaya ve Resûlullâh'ın sünneti seniyyesine yapışmak³⁴⁴ şeklinde özetlenebilir.

Sahâbe nesli içerisinde Hulefâ-i Raşidin, Aşere-i Mübeşşere ve Ashâb-ı Bedir'den sonra Ashâb-ı Suffa'nın özel bir yeri vardır. Aslında sahabe nesli bir kadro hareketi, suffadaki sahâbeler ise bu kadronun ilmî, mânevi ve askeri konulardaki hazır kıtası konumundaydı.³⁴⁵ Bu özellikleri dolayısıyla suffa İslam'ın ilk üniversitesi olarak adlandırılmıştır.³⁴⁶ Çünkü onlar dinin kaynağına en yakın, Hz. Peygamber'in meclisinin müdavimi durumundaydılar. Bunun neticesi olarak ilmi bakımdan daha hızlı yetişiyorlar ve ilimleri de daha kalıcı oluyordu. Nitekim ashâb arasında en çok hadis rivayet etmekle tanınan sahabeler (muksirûn) genellikle bu toplumun içinden çıkmıştır. Bunların başında gelen Ebû Hureyre şunları söyler: “Benim çok fazla hadis rivayet etmiş olmam fazla abartılmasın. Çünkü muhâcir kardeşlerimiz çarşıda, pazarda ticaretle; ensâr tarlada, bahçede ziraat ve hayvancılıkla meşgulken ben boğaz tokluğuna Allah Resûlü'nün nasihatlarını dinliyor, ezberliyor ve onların şahit olmadığı olaylara şahit olma imkânını elde

³⁴² Asım Efendi, *a.g.e.*, Suffa md. c. III, s. 644.

³⁴³ Yılmaz, H. Kamil, "Tasavvufî Açısından Ashâb-ı Suffa", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 7, Eylül-Aralık 2001, Ankara, s. 11.

³⁴⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 30.

³⁴⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 13.

³⁴⁶ Hamîdullah, *a.g.e.*, c. II, s. 768.

ediyordum.”³⁴⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yakın olma özelliği sebebiyle sadece fakirler değil, Abdullah b. Ömer³⁴⁸ gibi ilme düşkün olan sahabelerden de suffada kalmayı baba evinde kalmaya tercih edenler de çıkmıştır.

Suffa ashâbının öğrendiklerinin başında okuma yazma, Kur'ân okuma, hadis ezberleme ve diğer dini bilgiler gelir. Ahlâki konularda ise onlar, Allah Resûlü'yle aynîleşecek bir ortamdaydılar. Müslümanlar arasında ilk tasavvuf yoluna düşenler onlar arasından çıkmıştır.³⁴⁹ Suffa ehlinin dünyalık bir şeye sahip olmamaları, hayatlarını mescidde geçirmeleri, dünya meşgalesini tamamen terk edip ilim ve ibâdetle meşgul olmaları, daha sonra tasavvuf döneminde ribat ve tekkelerde yaşayan sûfilerin örnek alması bakımından önemlidir.³⁵⁰ Suffa ehli dünyayı tamamen terk ettikleri için, ekip dikecek tarlaları, bakıp sağlayacak sürüleri ve ticaret yapacak ticarethaneleri yoktu. Bu sebeple içlerindeki kin ve düşmanlık zail olmuştur. Tekke ve ribatlarda yaşayan sûfilerin durumu suffa ashâbına benzetilmiştir. Çünkü onlar da aynı dava, aynı gaye ve aynı hal için bir araya gelmişlerdir. Ebû Hureyre, Ebû Zerr, Selman Farisî, Ebû Musa el- Eş'âri, Abdullah b. Mesûd, İbn Ömer ve Süheyb Rûmi gibi ârif ve zâhid sahabeler onlardandır.³⁵¹

Allahü Teâlâ'nın, Kuran'da muhtelif yerlerde kendilerini Allah yoluna adanmış, dünya hayatına dair özel bir mücadele içinde olmayan, Rablerinin rızasını isteyen, sabah akşam ona yalvaranlar, candan sebat edenler gibi vasıflarla onları şu şekilde anmıştır: “(yapacağınız hayırlar) Kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun”³⁵² Başka bir ayette; “Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona yalvaranları kovma!”³⁵³ Yine, “Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et!”³⁵⁴

³⁴⁷ Buhârî, İlim 42.

³⁴⁸ Tûsî, *a.g.e.*, s. 144.

³⁴⁹ Hamîdullah, *a.g.e.*, c. II, s. 770.

³⁵⁰ Sühreverdî, Şihâbuddîn, *Avârifü'l-Meârif*, (trc. Dilaver Selvi), Umran yay., İstanbul 1995, II. Baskı, s.136.

³⁵¹ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 23.

³⁵² Bakara 2/273.

³⁵³ Enam 6/52.

³⁵⁴ Kehf 18/28.

Ebû Hureyre'nin Ashâb-ı Suffa ile ilgili şu sözleri, onların hallerini en güzel şekilde ifade etmektedir. “Suffa Ashâbından yetmiş kadarını gördüm, giydikleri elbise namaz kılariken diz kapaklarına ulaşmıyordu. Bu yüzden rukûa vardıklarında avret yerleri açılmasın diye elbisenin eteğini çekiştiriyorlardı. Ehli Suffe'den yetmiş kişinin hiç birisinin doğru dürüst bir giyeceği yoktu.” buyurmuştur.³⁵⁵

Ehli Suffe, Allah (c.c.)'in onları her türlü dünya kirinden temizlediği ve fitnelerden kurtardığı, fakirlere önder kıldığı, hikmet ehline dost eylediği, aileye ve dünya malına bağlanmayan hiçbir alışverişin Allah (c.c.)'ı anmaktan alıkoyamadığı, az bulunur aziz insanlardan oluşan bir topluluktur. Onlar, âriflerin önderleridir. Dünya sevgisine kapılanlar için ibrettirler. Onlar, dünyada kaçırdıkları fırsatlara üzülmediler. Aksine, Ukba'da kazanacakları mükafatları düşünerek sevindiler. Onlar Allah sevgisiyle sevinirler, ibâdetlerini yapamayınca üzülürlerdi. Allah Teala, onları dünya ile kirlenmekten korumuş ve onlara gösterişten uzak, mütevazı bir hayat bahşetmişti.

Ashâb-ı Suffa'nın fakir, yoksul, saffet ve doğruluğu tercih eden, Dünyaya meyiletmeden, yalnızca Allah'a yönelerek hayat süren, tevazu ve riyazat yoluyla islam'ın özüne vakıf olmuş, her türlü dünyevi gamdan, telaştan ve gecici zevklerden uzak bir yaşam sürdüklerini ifade eden rivayetler şöyledir:

EbûRafi'den naklediliyor: “Fatıma (r.a.) anamız Hüseyin (r.a.)'i doğurduğunda Peygamber (s.a.v.); ‘Saçını kes ve ağırlığınca gümüşü 'evfad'a ve fakirlere dağıt’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.), burada geçen ‘evfad’ kelimesinden Ashâbı Suffe'yi kastediyordu.

Fuddle b. Ubeyd anlatıyor: Peygamber (s.a.v.) efendimiz namaz kıldırırken cemaatten bazıları açlık ve yoksulluktan ayakta zor durabilirlerdi. Bunlar, Ashâb-ı Suffe idi. Bedeviler onlara deli derlerdi.³⁵⁶

Hişam, Hasen'den naklediyor: Peygamber (s.a.v.) Ehli Suffe'nin yanına gelerek, onlara nasıl sabahladıklarını sordu. Onlar da, hayır ve güzellikle sabaha girdiklerini söylediler. Rasûlullah (s.a.v.); “Bazılarımıza zenginlik verilecek, bir

³⁵⁵ Buhârî, *es-Sahîh*, Salât 58, c. I, s. 113.

³⁵⁶ Yılmaz, *a.g.m.*, s.12.

kısmınız sevinecek, biriniz de evini, Kabe'nin örtüsüne benzeyen örtülerle donatacak” dedi. Bunun üzerine Ehli Suffe “Ya Rasulallah! Bu olaylar biz İslam dini üzereyken mi başımıza gelecek?” dediler. Rasûlullah; “Evet!” dedi. Ehli Suffe; “O zaman biz bol bol köle azad eder ve bağışta bulunuruz.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); “Hayır! siz bugün hayırdasınız! Size zenginlik geldiğinde bir haset çukurunun içine düşecek ve birbirinize buğzedeceksiniz” dedi.³⁵⁷

Fakirlik, iffeti korumak şartıyla, her zaman övülen bir nitelik olmuştur. Dünyaya meyletmeden, yalnızca Allah'a yönelerek hayat sürmek ve bunu da, riyaya düşmeden başarabilmek kolay değildir. Ehli Suffe, saffet ve doğruluğu tercih eden bir topluluktur. Onlar her türlü dünyevi gamdan, telaştan ve gecici zevklerden kurtuldular. Onlar, *Naim Bahçeleri'nde* konaklayacak ve halis *Tesnim* şarabından yudumlayacaklardır. *Tesnim*, cennet ehline sunulan en güzel, en lezzetli içkidir.³⁵⁸

Ehli Suffe, bütün kabilelerin en şerefli ve hayırlı mensuplarından oluşuyordu. Onlar, tevazu ve riyazat yoluyla İslam'ın özüne vakıf olmuş, ‘ermiş’ kişilerdi. Melekler onları ziyaret ederdi.³⁵⁹

Onlar her zaman fakirdi. Ehli Suffe'nin en belirgin özelliği yoksulluktur. Dünyalık yönünden, onlardan hiçbirinin iki yakası biraraya gelmezdi. Hiçbirinin iki elbisesi olmaz, iki çeşit yemek yiyemezlerdi.

7. Ebû Hureyre (r.a.) ve Zühd Hayatı

Abdüş-Şems diye de anılan Abdurrahman b.Sahr Ebü Hüreyre ed-Düsi Suffe ehlinin en meşhurlarındandır. Yemende yaşayan Ezd Kabilesinin Devs koluna mensup olup ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Künyesiyle ilgili en yaygın rivayet, koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için Ebû Hüreyre dendiği şeklindedir. Anne ve babasının isimleri hakkında çeşitli rivayetler vardır. Babasına Ganm, Aiz, Amir Abdüş-Şem; Annesine, Ümeyme veya Meymune binti Suheyb dendiği rivayet olunur. Hem anne hem de baba tarafından tanınmış bir aileye mensub olan Ebû Hüreyre (r.a.)’nin 628 yılının

³⁵⁷ Yılmaz, *a.g.m.*, s.13.

³⁵⁸ Yılmaz, *a.y.*

³⁵⁹ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. 1 s. 337.

başlarında Tufel b. Amr ed Devsi vasıtasıyla kabilesinden 60 veya 70 aileyle birlikte Tufel'in başkanlığında Rasûlullah (s.a.v.) ile görüşerek müslüman olduğu bilinmektedir. Ebû Hüreyre (r.a.) Medine'ye döndüğü günden itibaren kendini tamamen dine ve ilme verdiği, ganimetlerden pay istediği sorulduğu zaman Rasûlullah (s.a.v.)'ın kendisine Allah (c.c.)'ın verdiği ilimden bir şeyler öğretmesini istedi. İslamiyeti geç benimsediği için kaybettiği yıllarını telafi etmek amacıyla açlıktan bayılacak hale gelene kadar mescid-i nebideki suffeden ayrılmazdı.³⁶⁰

Ebû Hüreyre (r.a.), dünyayı bir çöplüğe benzeten, fakr ve zühd hayatı yaşayan, kendisini hadis ilmine adanmış, Kur'an ve sünnet yolunun yolcusu olan ve kendileriyle ilgilenmekten başkasını eleştirmeye fırsat bulamayan mümtaz sahabelerdendir. Hadis ilmi rivayetleriyle de belirginleşen Ebü Hüreyre (r.a.) hakkındaki rivayetlere ve kendisinin Rasulullahtan ifade etmiş oldukları rivayetlere bir göz atalım.

H.z.Peygamber (s.a.v.)'in yaşamı boyunca suffede kalan Ebû Hüreyre (r.a.) oraya gelen yerli ve yabancı gönül dostlarını tanırdı. H.z. Peygamber (s.a.v.), Ehli suffeyi yemeğe çağırmak isteyince Ebü Hüreyre'ye haber verir, o da bunu Suffe ehline duyururdu. Çünkü o Eshabı Suffeyi çok iyi tanır ve kimin nerede olduğunu çok iyi bilirdi. Ebû Hüreyre (r.a.)'nın Suffede kaldığı yıllarda yoksullukla özdeşmiş bir şahsiyeti vardı.³⁶¹

Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (s.a.v.)'ın minberi ile H.z. Aişe'nin odası arasında saralı gibi bayılma nöbeti geçiriyordum. Etrafta birikenler, ‘bu adam delirmiş olmalı!’ diyorlardı. Oysa ben deli değildim. Açlıktan bu hale gelmiştim. Ve yine, açlıktan karnıma taş bağlamıştım. Yol üzerinde duruyor, gelene geçene birkaç ayet okuyor ve beni eve davet etmesini umuyordum. Kimse bana aldırış etmiyordu. En sonunda H.z. Peygamber (s.a.v.) geldi. Okuduğum ayetleri dinledi ve bana; ‘Benimle birlikte gel’ dedi. H.z. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte onun evine geldik. Evde bir bakraç süt vardı. Resulullah (s.a.v.) evdekilere; ‘Bu nereden geldi?’ diye sordu. Evdekiler: ‘Falancanın hediyesidir.’ dediler. Resulullah (s.a.v.) bana döndü ve: ‘Ehli Suffeyi çağır.’ dedi. Ehli Suffe İslam misafirleri idi. Bir sadaka veya hediye

³⁶⁰ Kandemir, M. Yaşar, “Ebu Hureyre”, *D.İ.A.* İstanbul 1994, c. X, s. 163.

³⁶¹ Kandemir, *a.g.e.*, c. X, s. 163.

geldiğinde Hz.Peygamber (s.a.v.) bunu hemen onlara gönderirdi.” buyurmuştur. Ve yine Ebû Hüreyre (r.a.): “Suffe ehlinde yetmiş kişi arasındaydım. Onların hiç birisinin derli toplu bir cübbesi bile yoktu. Ya yırtık bir hırkaları ya da eski bir şalları vardı.”³⁶² buyurarak Suffe ehlinin zühd yaşamını dile getirmektedir.

Salim b. Bişr anlatıyor: “Ebû Hüreyre (r.a.) hasta yatağında ağlıyordu. Ona ‘Niçin ağlıyorsun?’ diye sordular. ‘Sizin şu dünyanız için ağlamıyorum. Yolculuğum uzun ve zorlu geçeceği için ağlıyorum. Şimdi azığı çok az cennet ve cehennem kıyılarındayım. Beni hangisinin çekip alacağını bilmiyorum.’ dedi. Kendisi için; ‘Allahım şifa ver!’ diyen Seleme’ye; ‘Allahım beni geri çevirme’ diye dua ederek karşılık verirdi.” buyurarak zühd yaşamını gönülden tercih edişlerini ifade etmektedir.

Ebû Hüreyre (r.a.) bir cenaze gördüğünde; “Git bizde geliyoruz. Şu olay ne dehşetli bir öğüt ve biz ne derin bir gafletteyiz. Biri gidiyor diğerleri kalıyor. Hala akıllanan yok!” derdi. Ve yine: “Nefisleriniz size, elde edemeyeceğiniz şeyleri ümit etmenizi, yemiyeceğiniz malları yığmanızı, içerisinde oturamayacağınız binaları inşa etmenizi telkin eder.” buyurmuştur.³⁶³

Ebû Hüreyre (r.a.) ve arkadaşları oruç tuttuklarında mescidde kalırlar, hep orada otururlar ve “orucumuzu tertemiz tutuyoruz” derlerdi. Yine: “Size, şöyle serin bir ganimeti haber vereyim mi?” demiş. ‘Nedir? Ey Ebû Hüreyre!’ diye sormuşlar. ‘Kışın tutulan oruç’ demiştir.” Ebû Hüreyre ve arkadaşlarının, oruç tuttıkları zaman da, ‘Sahur vakti oturup günahlarımızı temizleyelim’ dedikleri rivayet edilmiştir. Ebû Osman en-Nehdî’den rivayet edilmiştir: Sırayla uyumak suretiyle Ebû Hüreyre (r.a.)’nin gecenin üçte birinde, hanımının diğer üçte birinde, oğlunun diğer üçte birinde (geceyi ihya için) kalktıkları rivayet edilmiştir.

Yahya b. Ebî Kesîr’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre’ye “Bir bineğe binip falanca kişiyi karşılamazsın?” denilmiş. O ise “Allah için kefil olmadığım bir işte bineğe binmeyi hoş görmem” demiştir.³⁶⁴

³⁶² Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 260.

³⁶³ Ahmet b. Hanbel, *a.y.*

³⁶⁴ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 259.

Ebû'l-Mütevekkil'den rivayet edildiğine göre, Ebû Hureyre (r.a.)'nin zenci bir cariyesi varmış. Yaptıklarıyla onların canına tak demiş. Bu yüzden, bir gün onu kırbaçlamış ve "Eğer kısas olmamış olsaydı, bu kırbaçla seni bayılıncaya kadar döverdim. Fakat seni ücretini verecek olan birisine satacağım, haydi git, sen Allah'a aitsin" demiştir.

Ebû Hureyre (r.a.)'den şöyle rivayet edilmiştir: "Allah Azze ve Celle kıyamet gününde, 'Kulum senden yiyecek istedi sen onu doyurmadın. Şayet onu doyurmuş olsaydın bugün ben de seni doyururdum. Kulum, senden içecek istedi, sen ona su vermedin. Şayet sen ona su vermiş olsaydın, bugün ben de sana su verirdim' diyecektir."³⁶⁵ buyurmaktadır.

8. Hz. Ebû'd-Derdâ (r.a.) ve Zühd Hayatı

Ebû'd-Derdâ (r.a.), marifet ehli, mütefekkir, âlim, sürekli Allah'ı anan, nimet verenin ve nimetlerin kadrini bilen, Allah'ın yarattıkları hakkında tevekkül eden yaratmış olduğu her şeye iman nazarıyla bakan bir sahabedir. Tamamen ibâdete yönelmiş, ticareti terk etmiştir. Ebû Derda (r.a.) büyük bir abiddi ve Rabbine kavuşmaya çok istekliydi.³⁶⁶

Ebû'd-Derdâ'nın şu sözü Zâhidliğini ifade eden güzel bir örnektir: "Üç şey vardır ki, ben onları seviyorum ama insanlar onları kötü görüyor; fakirlik, hastalık ve ölüm. *Ölümü*, Rabbime duyduğum aşırı sevgiden dolayı, *fakirliği*, Rabbime duyduğum tevazudan dolayı ve *hastalığı* da hatalarım için kefarete olmasından dolayı seviyorum."³⁶⁷

Ebû'd-Derdâ'nın, dünyadan müstağni olma, Kur'an'ın muhtelif verilerini görme, takvâ sahibi olma, ölümden sonrasını düşünme, şükürünü ödeyemeyeceğin dünyalık peşinde koşmama gibi zühd yaklaşımlarına dair rivayetler ve sözleri onun, Kur'an ve sünnet yolundaki zühd yaşamını özetlemektedir. Bunlardan birkaçına göz atalım.

³⁶⁵ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1 s. 260.

³⁶⁶ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c.1, s. 208.

³⁶⁷ Ebu Nuaym, *a.y.*

Ebû Kılâbe'den, Ebû'd-Derdâ (r.a.)'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Sen Kur'ân'ın muhtelif verilerini görmedikçe hakkıyla fakîh olamazsın. Ve yine sen Allah'ın yanında, insanlara buğzetmedikçe, sonra da nefesine dönüp ona insanlara buğzundan daha fazla buğzetmedikçe gerçek fakîh olamazsın.”³⁶⁸

Avf b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre “o rüyasında deriden bir kubbe ve yeşil bir otlak görmüş. Kubbe'nin etrafında ise gürleyen davarlar meleşiyorlarmış. ‘Bu kubbe kimindir?’ diye sormuş. ‘Abdurrahman b. Avf'ındır’ denilmiş. Kendisini bekledik, bir müddet sonra nihayet çıkmış ve: ‘Ey Avf, bunlar Allah'ın bize Kur'ân sayesinde verdikleridir. Eğer bu binanın üzerine bir çıkabilseydin, gözünün hiç görmediklerini görür, kulağının hiç işitmediklerini müşahade eder, aklına daha evvel hiç gelmemiş olan şeyleri temâşâ ederdin. İşte, onların hepsini Allah, Ebû'd-Derdâ için hazırlamıştır’ demiş.”³⁶⁹

Ebû'd-Derdâ'nın: “Akıllıların uykusu ve iftarı ne de güzeldir. Nasıl da ahmakların uykusuzluğunu ve oruçlarını kınıyorlar. Yemin olsun ki, takvâ sahibi birinin zerre kadar ibâdeti kendini beğenmişlerin dağlar kadar ibâdetinden çok daha üstündür” dediği rivayet edilmiştir. Ve yine Ümmü'd-Derdâ'dan rivayet edildiğine göre o, bir gün Ebû'd-Derdâ'ya evde un kalmadığını söyleyip dert yanınca, Ebû'd-Derdâ “Önümüzde zor bir engel var. O zaman hafiflik ağırlıktan daha hayırlı olacak” demiştir. Hanımı da Ümmü'd-Derdâ'ya: “Ebû 'd-Derdâ'nın en faziletli ibâdeti nedir?” diye soruldu, o da: “Tefekkür ve dikkatle bakıp ibret almak” diye karşılık verdi.³⁷⁰

Hizam b. Hakîm, Ebû'd-Derdâ'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Şayet ölümden sonra ne göreceğinizi bir bilseydiniz, asla iştahla yiyip içmez, gölgelenip istirahat ettiğiniz evlerinize giremezsiniz. Yükseklerle çıkıp göğüslerinizi döver, kendinize ağlardınız. Vallahi ben, kopartılıp tüketilen bir ağaç olmayı ne kadar istedim.” (Râvilerden) Bürd diyor ki: “İşittiğime göre Ebû Bekir Sıddîk bir kuşa rastlamış ve ona: 'Müjdeler olsun sana ey kuş! Meyvelerden yiyorsun, ağaçlarda gölgeleniyorsun ve hesapsız olarak geri dönüyorsun' demiştir.”³⁷¹

³⁶⁸ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s.209.

³⁶⁹ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 196.

³⁷⁰ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c.I s. 208.

³⁷¹ İbnü'l Mübârek, *Kitabü'z- Zühed*, s. 81.

Furât b. Süleyman, Ebû'd-Derdâ'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Yazıklar olsun şu mal biriktiren ağız açıklara, sanki mecnuna dönmüşler. İnsanların elinde olanı görüyorlar da, kendi ellerindekini görmüyorlar. Eğer güç yetirseler, geceyi gündüze katacaklar. Yazıklar olsun ki, onlara büyük bir hesap ve şiddetli bir azab vardır. Ben ölümü seviyorum, onlarsa çirkin görüyorlar. Ben, hastalıktan memnun oluyorum, onlar nefret ediyorlar. Ben fakirlikten hoşlanıyorum, onlar kerih görüyorlar. Uzun uzun emeller kurdular, pek çok mal yığdılar, büyük büyük binalar yaptılar. Emelleri boş çıktı, malları helak oldu, evleri ise kabir oldu.”³⁷²

Dünyalık olan nimetlere bağlanmanın ve mal hırsının insana zararının olacağı, hakkı ödenen malın ise sahibine olacak olan faydasını Hasan, Ebû'd-Derdâ'nın şöyle dediğini haber veriyor: “Nefsi insanların elinde gördüğü her şeyi isteyen hüzünü uzun olur, gazabı dinmez.”³⁷³ Selman-ı Farisi de Ebû 'd-Derda'ya yazdığı bir mektupta “kardeşim sakın şükürünü ödeyemeyeceğin dünyalık peşinde koşma. Zira ben Rasulü Erkem'in: ‘Servetiyle Allah'a iteat eden ve malının hakkını ödeyen mal sahibi, kıyamet günü servetiyle gelir (sırat köprüsünden geçerken) her ne zaman sırat önüne dikilirse, malı ‘geç geç zira sen, bende olan Allahın hakkını ödedin’ der. Sonrada malındaki Allah hakkını ödemeyen gelir. Malı yanında sırat köprüsü önüne çıkınca, mal, ‘Yazık sana, neden bende olan Allah hakkını ödemedin?’ diye onunla alay eder durur. Ta ki adam, ‘Vay bana, ben ne yaptım?’ deyinceye kadar.”³⁷⁴

En faziletli ibâdeti, tefekkür ve dikkatle bakıp ibret almak olduğu rivayet edilen, ‘Dünyadan müstağni olamayanın da, dünyası yok’ buyuran, Allah'ın yaratmış olduğu her şeye iman nazarıyla bakan ve tamamen ibâdete yönelmiş, ticareti terk etmiş olan abid ve Zâhid bir sahabedir.

9. Hz. Ebû Zerr (r.a.) ve Zühd Hayatı

Mekke'de müslüman olanların dördüncüsü veya beşincisi olan Ebû Zerr Cundûp bin Cunâde b. Sufyan el-Gıfârî (ö. 32/653), künyesiyle meşhur olduğundan adı adeta unutulmuştur. Bu sebeple Berir, Büreyr, Yezid olduğu söylenmektedir.

³⁷² Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c.I, s. 208.

³⁷³ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 207.

³⁷⁴ Gazâli, *a.g.e.*, c.III, s. 518.

Haram aylarda dahi yağmacılıktan yol kesmekten çekinmeyen Gıfar kabilesine mensuptur. Müslüman olmadan önce yol kesip yağmacılık yaptığı, hatta kabilesinin en atılgan ve gözüpek yağmacılardan olduğu nakledilir. Putlara tapmaz onlardan nefret ederdi. İslam'ı kabul etmeden iki üç yıl önce Allah (c.c.)'a ibâdet etmeye başladığı, Haniflere yakın ilgisi olduğu anlaşılan Ebû Zerr (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'de bir olan Allah'a inanmaya davet ettiğini duyunca gidip Müslüman olmuştur. Rasûlullah (s.a.v.)'da Gıfar kabilesinden birinin müslüman olmasına çok hayret etmiş ve "Hz.Allah (c.c.) dilediğine hidayet nasip ettiğini söylemiştir." Hz. Peygamber, onu kabilesinin halkını İslama davet etmek üzere geri gönderdi ve çoğalcıya kadar Mekke'ye gelmemesini istedi. Gayretleri sonunda kabile halkının yarısı İslamı kabul etti. Hz. Peygamber onun hep yanında bulunmasını ister, bazı konularda görüşlerini alırdı. Rasûlü Ekrem son hastalığı sırasında Ebû Zerr (r.a.)'i çağırıp kucaklamıştır. 653'te Rebeze'de vefat etmiştir.³⁷⁵

Ebû Zerr (r.a.) zühd konusunda Ashâb-ı Suffe'nin, en önde gelen sahâbelerindendi. Ebû Zerr, hayatının sonuna kadar zühd ve takvâ'nın, kanaat ve istiğnanın temsilcisi olmuştur. O, Rasûlullah vefat edinceye kadar onunla beraber oldu. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in vefatından sonra Şam'a gitti ve Hz. Osman (r.a.)'ın hilafetine kadar orada yaşadı.³⁷⁶

Ebû Zerr (r.a.)'i yalnızlığa ve inziva hayatına sevk eden şey, Hz. Osman (r.a.) döneminde özellikle Şam'ın fethinden sonra servetin bollaşması ve müslümanların lüks içinde yaşamaya başlamalarıdır. İşte bu dönemde Hz. Peygamber, (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a.) döneminin sadeliği ve basitliği yerine aşırılık ve gösteriş hâkim olmuştu. Buna karşılık Şam'da bulunan Ebû Zerr (r.a.), Hz. Peygamber devrinin sade yaşayışını devam ettiriyordu. Mal ve servete karşı meyli yoktu. Günlük rızkını temin eden müslümanın fazla mal toplamasının caiz olmayacağı kanaatindeydi. Müslümanların mallarının zekâta tabi tutulmasını istiyor ve bu konuda o kadar ileri gidiyordu ki, bu yüzden tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştı. O ise korkmadan çekinmeden valilerin yaşayışlarına itiraz ederek lüks

³⁷⁵ Aydın, Abdullah, "Ebu Zerr el-Gıfârî", *D.İ.A.*, İstanbul 1994, c. X, s. 267.

³⁷⁶ Erkan, Arif, "*İslam'da Zühd ve Tasavvuf*", Bahar Yay., İstanbul 1972. s.138.

içinde yaşayışlarına karşı çıkıyordu.³⁷⁷ Nitekim o, fakirlerin durumunun düzeltilmesi talebiyle, Halife Hz. Osman (r.a.)'dan, zenginlerin malından zekatın dışında bir vergi olarak fakirlere dağıtmasını, fakirlerle zenginleri ekonomik açıdan eşitlemesini istemişti. Onun bu hassasiyeti Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) döneminin sadeliği ve basitliği yerine aşırılık ve gösteriş hâkim olmasından dolayıydı. Hz. Peygamber döneminde yaşanan saf ve duru hayata bir özlemdi. Ve onun bu yaklaşımı, sosyalist Araplar tarafından kendisine ilk sosyalist yakıştırmasına sebep olmuştur.³⁷⁸

Hicretin otuzuncu yılında, ihtiyaçtan fazla mal biriktirmeyi doğru bulmayan bu sahâbi ile Şam valisi Muâviye arasında sürtüşme oldu. Ebû Zerr (r.a.), Muâviye'nin bazı icraatlarını beğenmiyor, yiyeceğinden fazla mal biriktiren insanları kınıyor, zaruri ihtiyaçtan fazla olan azığın tasadduk edilmesi gerektiğini belirtiyor: “Altın ve gümüşü yığıp da, onları Allah yolunda harcamayanları, elem verici bir azap ile müjdele!”³⁷⁹ ayetini kendi görüşüne delil getiriyordu. Muâviye ise onu, bu düşüncesini yaymaktan men ediyor, fakat Ebû Zerr (r.a.), bu uyarılara aldırmıyordu. Muâviye, Hz Osman (r.a.)'a mektup yazıp Ebû Zerr (r.a.)'i şikâyet etti. Hz. Osman (r.a.)'ın, Medine'ye gelmesini bildiren mektubu üzerine Medine'ye dönen Ebû Zerr (r.a.), Halife'nin uyarısına rağmen de görüşünden dönmedi. Nitekim bu konudaki eleştiri ve ikazların ardı kesilmeyince halkı kışkırtmaması için Rebeze denilen تنها bir yerde yaşaması uygun görüldü. Fakat hicret etmiş iken bir bedevî Arap durumuna dönmemesi için ara sıra Medine'ye gidip gelmesi de kendisine emredildi.³⁸⁰

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Osman (r.a.), Ebû Zerr (r.a.)'i vaaz ve fetvadan menetmiştir; Ebû Zerr (r.a.)'e bir adam gelip: "Osman'ın tahsildarları bizden çok vergi alıyorlar. Biz de onlardan vergi kaçırabilir miyiz?" diye sordu. Ebû Zerr (r.a.): “Hayır malını vakfet, siz hakkınız olanı alın, hakkınız olmayanı bırakın. Buna mukabil yine haksızlık eder, fazla alırlarsa, aldıkları kıyamet gününde senin terazine konulur.” dedi. Orada bulunan Kureyşli bir genç: “Halife senin fetva vermeni yasaklamadı mı?” dedi. Bunun üzerine Ebû Zerr (r.a.): “Sen benim başıma

³⁷⁷ Aydınli, *a.y.*

³⁷⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 98.

³⁷⁹ Tevbe, 9/34.

³⁸⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. IV, s. 221.

bekçi misin? Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki keskin kılıcı buraya koysanız, kellemin uçurulacağını bilsem, Peygamber (s.a.v.)'den duyduğum sözü yerine getirebileceğime kanaat getirirsem, onu yaparım.” dedi.³⁸¹ Ebû Zerr (r.a.)'in Halife Osman yönetimine karşı olmasının kendince en önemli sebebi, bu yönetimin zenginleri koruduğuna inanmasıdır.³⁸² Ali ibn. Zeyd, bir adamdan Ebû Zerr (r.a.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Emeviler, beni yoksullukla öldürmekle tehdit ediyorlar. Benim için yerin altı, üstünden iyidir.” Biri ona: “Ey Ebû Zerr (r.a.), Sen bir cemaatin yanına oturunca neden onlar kalkıp gidiyorlar?” dedi. Ebû Zerr (r.a.): “Ben onları fazla mal biriktirmekten menediyorum da ondan” dedi.³⁸³

Hz. Osman (r.a.) döneminde, Hz. Peygamber, (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) döneminin sadeliği ve basitliği yerine asırlık ve gösteriş hâkim olmuştu. Buna karşılık Ebû Zerr (r.a.), Hz. Peygamber devrinin sade yaşayışını devam ettiriyordu. İnsanların mal ve servete karşı meyli onu rahatsız ediyor. Müslümanları bu konuda uyarma ihtiyacı hissediyordu. Bu hususta Ebû Zerr (r.a.)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resulullah (s.a.v.) dedi ki: Şayet siz, benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız, az güler çok ağlardınız. Yataklarınızda çok az yatar, hanımlarınıza yaklaşmazdınız. Karnınızı da tıka basa doyurmazdınız. Yükseklerle çıkar. Allah Teâlâya yalvarıp yakarırdınız.” Ebû Zerr (r.a.), bu hadisi rivayet ettiği zaman hep; “Keşke ben budanan bir ağaç olsaydım” derdi.³⁸⁴

Ebû Şu'be'den rivayet edildiğine göre, Rebeze'de Ebû Zerr (r.a.)'in yanına bir gurup kimse uğramış ve ona yiyip içecek bir şeyler vermeyi teklif etmişlerdir. Bunun üzerine o: “Yanımızda sütünü sağacağımız bir keçi, sağa sola giderken üzerine bineceğimiz bir merkep ve hizmetimizi gören birisi var, bir de fazladan bir abâyeye var ki, ben onun hesabından korkuyorum.” demiştir.³⁸⁵

Ebû Zerr (r.a.)'in ahireti dünyaya tercih edişi, gelen dünyalığı geri çeviren, ölüm ve fakirliği daha güzel gören bir zühdî hayat sürdürdüğü şu rivayet ve sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu hususta da, Abdullah b. Hıraş'tan rivayetle: Ebû Zerr

³⁸¹ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 160.

³⁸² Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, s. 32.

³⁸³ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 162.

³⁸⁴ Tirmizi zühd bab 9; İbn. Mace, zühd, bab 19; Müsned-i Ahmed, 5/173.

³⁸⁵ İbnül Cevzi, *a.g.e.*, c.1, s. 298.

(r.a.)'i, deve katranlamada kullanılan bir örtüye bürünmüş halde, siyah bir şemsiye altında, iri ve kara bir kadınla beraber gördüm. Sarıçiçekli, dikenli bitkiler üstünde oturuyordu. Birisi ona şöyle dedi: “Sen hiç çocuk bırakmayacak bir adamsın”. Ebû Zerr (r.a.); “Çocuklarımı Darı Fenâ'da (*dünyada*) alıp Dâr-ı Bekâ'da çoğaltan ve toplayan Allah'a hamdolsun” dedi. “Şu altındakinden daha yumuşak bir kilim bulamaz mıydın?” dediler. Ebû Zerr (r.a.) şöyle cevap verdi: “Allah'ım! Sen bağışla! Göze batan nimetlerini benden al.”³⁸⁶

Eb Bekir b. Münkedir anlatıyor: “Şam valisi Habîb b. Müslime, Ebû Zerr (r.a.)'e üçyüz dinar göndererek; ‘Alsın, bununla ihtiyacını gidersin’ dedi. Ebû Zerr (r.a.) parayı getirene, bu keseyi ona geri götür. Allah'a bizden daha çok güvenen ve azla yetinen birini görmüş mü o? Bizim sadece altına girdiğimiz bir çardağımız, geçimimizi sağladığımız birkaç koyunumuz ve bir azatlı cariyemiz var. O da bize sadece hizmet etmek için verildi. Ben daha fazla bir şey istemiyorum. Allah'tan korkuyorum” dedi.

Arak b. Mâlik, Ebû Zerr (r.a.)'in şöyle dediğini anlatır: “Ben kıyamet gününde Rasûlullah (s.a.v.)'a en yakın oturanıyım. Zira ondan şöyle işittim: ‘Kıyamette bana en yakın oturanınız, dünyadan ayrılırken benim bıraktığım gibi (bozulmamış ve dünya ile kirlenmemiş) olarak göçendir.’ hadis-i şerifince yaşamayı kendisine düstur edinmiş biri olarak yaşayan bir sahabyıdı. Allah'a yemin ederim ki, benim dışımda sizin her biriniz dünyaya sarıldınız.”³⁸⁷ buyurarak zühd konusunda kararlılığını ifade etmiştir.

Ebû Zerr (r.a.) anlatıyor: “Rasûlullah (s.a.v.) bana; ‘Sen iyi bir adamsın, sâlihisin, benden sonra sana çeşitli imtihan ve belâlar gelecek’ dedi. Ben; ‘Allah yolunda mı?’ diye sordum. Rasûlullah (s.a.v.); ‘Evet, Allah yolunda’ deyince ben; ‘Merhabalar. Hoş gelsin, safâlar getirsin, Allah'ın izniyle’ dedim.” Ve yine Ebû Zerr (r.a.) dedi ki: “Ümeyyeoğulları beni, fakirlik ve ölümle tehdit ediyordu. Benim için yerin altı, üstünden daha hayırlıdır. Fakirlik de zenginlikten daha iyidir.” Bunları duyan bir adam sordu; “Ey Ebû Zerr (r.a.)! Ne oldu sana? Bir topluluğun yanına oturunca, onlar seni bırakıp yanından ayrılır oldu?”. Ebû Zerr (r.a.) cevap verdi.

³⁸⁶ İbnü'l Cevzi, *a.g.e.*, c. 1. s. 299.

³⁸⁷ İbnü'l Cevzi, *a.g.e.*, c. 1. s. 299.

“Çünkü ben onlara ‘hazine yığmayın’ diye emrettim.” Peygamber (s.a.v.) bana şöyle öğüt verirdi: ‘Bir keseye atılıp ağızı bağlanan her altın ve gümüş tanesi, sahibini yakacak olan birer kordur, ta ki onu Allah yolunda harcamcaya kadar.’ buyururdu.”³⁸⁸

Ebû Zerr (r.a.) şöyle derdi: “İnsanlar ölmek için doğuyorlar, yıkılıp çürümek için inşâ ediyorlar, gelip geçici olana tutkuyla sarılıp, kalıcı (baki) olan âhireti fırlatıp atıyorlar. Ah... İnsanların hoşlanmadığı iki şey aslında ne güzeldir: Ölüm ve fakirlik...” Ve yine buyurdular ki: “Dünyada iki meclisin olsun! Âhireti arzuladığın bir meclis ve helâl rızık aradığın bir meclis. Bir üçüncü meclise yer verme dünyanda!”³⁸⁹

Ebû Zerr (r.a.) der ki: “Benim Allah için hakkı ikâme etmem, çevremde dost ve arkadaş bırakmadı. Hesap gününden korkum sebebiyle de vücûdumda et kalmadı. Allah'ın sevabına olan yakîn duygum, evimde bir şey bırakmadı. Beni henüz idrak etmediğim günün kaygısı ile yaşamak öldürecek.” “Nedir o kaygı?” diye sordular. Şu karşılığı verdi: “Emelim ecelimi aştı. Allah'ın beni, yaprakları dökülen bir ağaç olarak yaratmasını isterdim.” buyurmuştur.³⁹⁰

Ebû Zerr (r.a.) bir düğün yemeğine çağrılmıştı. Şöyle bir ses duydu ve düğün yerinden ayrıldı: “Kim bir topluluğun kalabalığını çoğaltıyor (onların arasına katılıyor) ise onlardandır. Kim bir gurubun davranışına rızâ gösteriyorsa amellerine ortaktır.”

Ebû Zerr (r.a.)'in zühd yaşamını tavsiyesi olarak; “Malın iki dirhem olsun! Birini ailen için harca, diğerini âhiretin için sadaka olarak ver! Bir üçüncü dirhem sana yarar değil zarar verir.” Sonra yüksek sesle bağırdı: “Ey İnsanlar! Ebediyen farkına varamayacağınız bir hırs sizi öldürdü.” Peygamber (s.a.v.) bana devamlı şu âyeti okurdu; ‘Allah (c.c), kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu sağlar. Ona, beklemediği yerden rızık verir’ buyurmuştur.³⁹¹

³⁸⁸ İbnü'l Cevzi, a.y.

³⁸⁹ İbnü'l Cevzi, a.g.e., c. I. s. 300.

³⁹⁰ İbnü'l Cevzi, a.y.

³⁹¹ Talak, 65/2-3

Ebû Zerr (r.a.) şöyle dedi: “Kıyamet yoluna çıkanların yolculuğu güçtür, uzundur. Onun için haccediniz. Haşr gününün uzun ve sıcak anları için, ateş gibi hararetleli bir günde oruç tutunuz. Kabirde yalnızlık çekmemek için, gecenin zifiri karanlığında iki rekât namaz kılınız. Söylediğin faydalı bir öğüt veya mahşer günü korkusuyla susup dile getirmediğin çirkin bir söz, malının sadakası olacak, belki de seni sıkıntı ve acılardan kurtaracaktır.”³⁹²

10. Veysel Karani ve Zühd Hayatı

Veysel Karânî hakkında en ayrıntılı rivayetleri Ebû Nuaym naklediyor. Asıl adı, Uveys b. Amir el Karani (v.35/ 656), Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kendisini müjdeleyerek, Ashâbına vasiyet ettiği, abitlerin efendisi, Zâhidlerin bayrağıdır. Hz. Peygamber döneminde yaşadığı ve Müslüman olduğu halde O’nunla görüşme şerefine erişmediği için sahabi sayılamamıştır. Ancak hadisçiler Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken müslüman olan, O yaşarken veya vefatından sonra sahabileriyle görüşen müslümanlar için "muhadram" diye yeni bir terim ihdas etmişlerdir. Muhadramların en meşhuru Veysel Karânî’dir.³⁹³ Annesine çok hizmet ile meşgul olduğundan, Peygamber (s.a.v.)’i görememiştir. Veysel gündüzleri çobanlık yapıyor, aldığı ücretle kendisinin ve annesinin masraflarını karşılıyordu. Yırtık elbise giydiği, Allah korkusundan çok düşündüğü, yılda ancak sayılı defalar halkın arasına çıkıp görüldüğü rivayet edilir. Peygamber (s.a.v.)’i gördüğü, hatta Uhud’da bulunduğu rivayet edilse de bu rivayetin güçlü bir dayanağı yoktur. Hayatının ayrıntıları kapalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in onu ashâptan saydığı ve Hz. Ömer (r.a.)’e onu vasiyet ettiği de rivayet edilir.³⁹⁴

Rasûlullah (s.a.v.)’in vefatından sonra Hz. Ömer (r.a.), Veysel Karânî’yi ziyaret etmiş ve Peygamber (s.a.v.)’in selamını iletikten sonra, son nefesinde kendisine hediye etmiş olduğu hırkayı takdim etmiş ve ümmet için dua etmesini talep etmiştir.³⁹⁵ Savaş ve fitne zamanında Hz. Ali (r.a.)’nin yanında bulunmuş ve Sıffin’de şehit düşene kadar onunla birlikte savaşmıştır. Veysel Karânî, fakir zâhid ve

³⁹² İbnü’l Cevzi, *a.g.e.*, c. I. s. 301.

³⁹³ Sühreverdi, *a.g.e.*, s. 79–80.

³⁹⁴ Şa’rani, Abdülvehhâb b. Ahmed, *Tabakat’ül-Kübrâ*, Kâhire 1374/1954, c. I, s. 24.

³⁹⁵ Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (trc. Süleyman Uludağ), Mavi Yay., İstanbul 2002, c. I, s. 58.

tenhalarda dolaşmayı, yalnızlığı seven, ibâdet ve riyazatla çok meşgul olan bir kişi olarak tavsif edilir. Ancak ona göre, bir kimsenin gönlü üzerinde, nefis hâkimiyet kurduğu, kalbi şeytanla sohbet ettiği, dünya ve âhiret aklından geçtiği sürece yalnızlığı tek başına yaşamakla elde edemez. Ancak kalbi Allah'la meşgul olan kimsenin halkla içli dışlı olması onun yalnızlığına zarar vermez. Zira yalnızlık (vihdet)la sohbet bir arada bulunabilir.³⁹⁶ görüşündeydi.

Useyr b. Câbir anlatıyor ve diyor ki: “Kûfe'de bir mecliste idik. Meclis dağılınca bir gurup insan orada kalıyordu. Aralarında öyle bir adam vardı ki onun gibi tatlı konuşan insan görmemiştim. Onu çok sevmiştim. Arkadaşlarıma: ‘Bizimle oturan bu insanı tanıyor musunuz?’ diye sordum. Birisi: ‘Evet, Üveys el Karanî'dir’ dedi. ‘Evini biliyor musunuz?’ dedim. ‘Evet’ dediler. Onu alıp evine gittim. Kendisine: ‘Neden aramıza hiç çıkmıyorsun?’ diye sordum. ‘Aranıza çıkacak elbisem yoktur.’ dedi. Arkadaşları bu hâlimden dolayı kendisiyle alay edip, ona eziyette bulunuyorlardı. ‘Bu kaftanımı al ve giy dedim.’ ‘Hayır, bunu yapma daha çok eziyet ederler’ dedi. Ben ısrar edince giyip topluluğun arasına çıktı. ‘Kaftanıyla aldatan adamı görüyor musunuz?’ diye laf attılar. Tekrar gelip çıkardı ve ‘Gördün mü?’ dedi.” sözlerine devamla: “Meclise gittim ve 'Bu adamdan ne istiyorsunuz? Neden eziyet ediyorsunuz? Giyiniyor alay ediyorsunuz, çıplak kalıyor yine ediyorsunuz' diyerek çok sert konuştum. Bir müddet sonra Kûfe ehli bir heyet hâlinde Hz. Ömer (r.a.)'e gittiler. Aralarında Üveys el-Karanî ile alay edenlerden birisi de vardı. Hz. Ömer (r.a.) onlara: 'Aranızda Karanî'lerden kimse var mı?' diye sordu. Üveys ile alay eden adam: 'Evet öyle birisi Kûfe'de aramızdadır' der. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) şöyle bir hâdise anlatır: 'Rasûlullah (s.a.v.): Yemen'de Uveys adında birisi size gelecek, orada annesinden başka kimse kalmayacak, kendisinde alaca hastalığı vardı. Allah'a dua etti; bir dirhem miktarı hâriç her tarafı düzeldi. Sizden her kim onunla karşılaşırsa ona söyleyin de sizin için istiğfar dilesin' buyurmuştu.³⁹⁷ Daha sonra birgün bir adam çıkageldi. Kendisine: 'Nerelisin?' dedim. 'Yemenliyim' dedi. İsmi sordum. Üveys olduğunu söyledi. Yemen'de kimsen var mı?' dedim. 'Annem var' dedi. 'Peki, sende alaca hastalığı var mıydı' diye sordum. 'Evet, daha önce vardı' diye cevap verdi. 'Öyleyse benim için istiğfar dile' dedim.

³⁹⁶ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 177.

³⁹⁷ Ebû Nuaym, *a.g.e.* c. II, s. 79.

Bana: 'Benim gibiler mü'minlerin emirine mi istiğfar dileyecek!' dedi. Sonra ben ısrar edince istiğfarda bulundu. Kendisine: 'Benden ayrılma' dedim; fakat benden gizlendi. Sonra duydum ki size, Kûfe'ye gelmiş. Bu haberi duyan adam: 'Böyle birisi aramızda yok, onu tanımıyoruz' der. Hz. Ömer (r.a.): 'Hayır aranızdadır' deyince adam: 'Aramızda Üveys adında birisi var. Sürekli onunla alay ediyoruz' deyince Hz. Ömer (r.a.): 'Ona yetiş ve [senin için istiğfar dilesin]' der. Adam, Medine'den döner dönmez henüz ailesine varmadan Üveys'in yanına gider Üveys ona: 'Bu hâlin nedir?' diye sorar. Adam Hz. Ömer (r.a.)'in anlattıklarını kendisine nakleder ve 'Benim için istiğfar dile, ya Üveys' der. Üveys, Hz. Ömer (r.a.)'in anlattıklarını kimseye anlatmamak ve bir daha da alay etmemek şartıyla olur der ve istiğfarda bulunur.”³⁹⁸

Veysel Karânî (r.a.), Üveysîlik meşrebiniin sembolü olmuştur. Üveysîlik bir mürşidden, görüşmeden mânevî yolla; rüya tarikıyla feyz almaktır. Üveysîlik; Hz. Peygamber devrine yetiştiği halde onunla görüşme şerefine eremediği için sahâbe ünvanını alamayan Veysel Karânî'ye nispetle ortaya çıkmış bir kavramdır. Çünkü o zâhiren Peygamberler Efendisini görememişti. Ama o, Peygamber tarafından terbiye ve irşad edilmiştir. Daha sonra mürşidini görmeden mânevî yolla feyz alanlara bu zatın adına nispetle "Üveysî" denmiştir.³⁹⁹

Herim b. Hayyân el-Abdî der ki: “Üveys el-Karanî'yi görmek için Basra'dan Kûfe'ye gittim. Günlerce kaldım, onu görmedim. Son derece sıcak bir günde öğle vakti Fırat'ın kenarına indim, bir de baktım. Bir adam, saçı sakalı karışmış çok garib görüntüsü vardı. Üzerinde peştemal ve ridâ olmak üzere iki parça elbise vardı. 'Acaba o mu, dedim?' yanına vardım. Başına dikildim. Baktı ve 'Rabbimizi tesbih ederiz. Onun va'di mutlaka yerine getirilir' dedikten sonra: 'Seni bana kim gönderdi?' diye sordu. Ben de 'Allah' dedim. Sonra elimi uzattım. Her nedense kendisi elini vermedi. Ben ağlamaya başladım ve hâlimi görünce: 'Ey Herim b. Hayyân, nasılsın kardeşim?' dedi. Ben: 'Allah hayrını versin, benim Herim b. Hayyân olduğumu nereden bildin? Oysa biz hiç görüşmedik' dedim. O: 'Nefsim senin nefsini tanıyor' dedi. Sonra elimden tutarak ağlamaya başladı. Ben de beraber ağladım. Sonra şöyle dedi: 'Ey Herim b. Hayyân, baban Âdem (a.s.) öldü, Nûh (a.s.), Allah'ın dostu

³⁹⁸ Ebû Nuaym, *a.y.*

³⁹⁹ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.II, s. 478.

İbrahim (a.s.), Mûsâ (a.s.), hep öldüler. Ey Herim, Muhammed (s.a.v.) de öldü. Müslümanların halifesi Ebû Bekir ve dostum olan Ömer (r.a.) de öldü.' Dedim ki: 'Allah hayrını versin Ömer daha ölmedi.' Hz. Ömer (r.a.)'in hilâfetinin sonları idi. Dedi ki: 'Eğer anlarsan ben de sen de ölüyüz. Ey Herem, baban öldü; ya ateşte ya cennettedir.' Daha sonra kendisine: 'Rasûlullah'tan (s.a.v.) işittiğin bir hadis söyle' dedim. Bana: 'Ben Rasûlullah'tan bir şeyler işitmedim, fakat ondan işitenden işittim' dedi. 'Öyleyse bu işittiklerini anlat' dedim. Bana şöyle dedi: 'Ben kendi nefsimi yeni bir kapı açmak istemiyorum. Kadı, müfti ya da muhaddis de olmak istemiyorum. Nefsimin yeteri kadar meşgalesi vardır zaten.' 'Öyleyse Kur'andan birkaç âyet oku' dedim. Şöyle dedi: 'Rabbimin sözleri en doğru sözlerdir. En faziletli kelim Onun kelimidir. Duhan suresinin ilk kırkiki ayetini okudu. Bitirir bitirmez de bir çığlık attı ve bayıldı. Ben öldü sandım. Sonra uyandı ve 'Ey kardeşim, ben zaten üzüntülüyüm. Tek başıma yaşamayı daha çok seviyorum. Bana bir şey sorma' dedi. Ben: 'Bana dua et' dedim. Şöyle dua etti: 'Allahım, bu kardeşim Senin rızan için beni ziyaret ettiğini ve beni sevdiğini söylüyor; onun işlerini düzelt ve cennetine girdir.' Sonra yola koyulduk. İkimiz de ağlıyorduk. Ayrıldık rüyada hariç bir daha da görüşemedik." dedi.⁴⁰⁰

Veysel Karânî Hakk'la ilgili görevlerini yerine getirme hususunda, fenâ derecesine ulaşan, Allah'ın muhafazası altında bulunan sâlikler arasında sayılmıştır. Çünkü o, Allah'tan korktuğu ve utandığı için başını semaya kaldırmaz, daima çenesi göğsüne bitişik olarak gezerdi.⁴⁰¹

Kısaca, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onu ashâbtan saydığı, peygamber tarafından terbiye ve irşad edilmiş, kendisine hediye etmiş olduğu hırkayı takdim etmiş ve ümmet için dua etmesini talep etmiş olduğu rivayet olunan abid ve Zâhidce yaşayan birisidir.

11. Diğer Sahâbiler ve Zühd Özellikleri

Allah ve Rasûlü'nün göstermiş olduğu doğrultuda hayat sürmüş, temiz kalpli, doğru sözlü, Rabbinin hoşlandığından hoşlanan, hoşlanmadığından da hoşlanmayan,

⁴⁰⁰ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.II, s. 478.

⁴⁰¹ Attâr, Feridüddin, *a.g.e.*, c. I, s. 60.

Allah ve Rasulü hatırlarına gelmediği zamanlar için “*münafık mı olduk yoksa*” korkusuna kapılan, sevgi dolu insanlardır sahabiler. Azab korkusundan da rüzgârın savurduğu toprak olmayı veya kuru bir ot olmayı tercih eden; olanla iktifa etmeyi seven, fakr’la yaşayıp “*veren de alan da Allah’tır*” deyip geleni geri çeviren, medh ve senayı çirkin gören, İslamın en şerefli şahsiyetleri olan Sahabe-i Kiram, genelde fakr ve zühd halinde yaşamış, gelecek nesillere de numune-i imtisal olmuşlardır. Şimdi onlardan bu hususta birkaç rivayete bakalım.

Fakr’ıyla güzelleşen sahabi hakkında Ziyâd b. Hudeyr der ki: Talha b. Ubeydullah’ı binlerce defa bir mecliste gördüm ki eliyle izârının bir yanını dikmekteydi. Haris b. Umeyre, vefatı ânında Muâz b. Cebel’in yanında bulunuyormuş. Muâz şöyle demiş: “Sen beni boğsan da ben sana, seni seveceğime dâir söz verdim”. buyurur. Ebû Mûsâ-Eş’arî de der ki: “Ben Allah Rasûlü’nden şöyle buyurduğunu duydum: Nice üstü başı eski, hırpanî kılıklı insanlar vardır ki Allah adına bir şey için yemin edecek olsalar Allah onların yeminlerini boşa çıkarmaz. Bunlardan biri de Berâ b. Mâlik’tir.” buyurmuştur.⁴⁰²

Abdullah b. Rebâ ile Mus’ab b. Umeyr birbiriyle kardeş yapılmıştı. Abdullah der ki: “Mus’ab’a bakıyor ve hâline acıyarak gözünden yaşlar akıyordu. Ben onu Mekke’de refah içinde yaşarken görmüştüm. Başında kıldan bir başlık vardı. Şimdi ise ben Medine’nin bahçelerini dolaşiyor ve bir müdd hurma karşılığı kova ile su çekiyorum. Aldığım ücreti de Mus’ab b. Umeyr’e götürüyorum” buyurmuştur.⁴⁰³

Abdullah b. Ömer de rivayete göre şöyle derdi: “Rasûlullah (s.a.v) hayatta iken bekâr günlerimizde ancak Mescid-i Nebî’de uyurduk. Bizim başka mesken ve barınağımız da yoktu.” Safvân b. Muhriz Mâzinî derdi ki: “Çoluk çocuğumun yanına gidince bir çörek buldum ve onu yedim. Allah dünyâ ehline şer ile karşılık verir. Safvân’ın bundan fazla dünyalığı olmadan bu dünyâdan göçtü.” Habîb b. Mesleme ise, Ebû Zerr’e bin dirhem götürdü. Fakat o bunları kabul etmeyip geri verdi ve dedi ki: “Bizim sütünü sağdığımız bir keçimiz, sırtına bindiğimiz bir merkebimiz var. Bundan başkasına ihtiyâcımız da yok.” Yine bir başka haberde Selmân, Irak’tan Şam’a yürüyerek gidip Ebû ‘d-Derdâ’yı ziyaret ettiğinde üzerinde

⁴⁰² Müslim. Birr, 138, Cennet, 48.

⁴⁰³ Tûsî, *a.g.e.*, s. 143.

başını da örten kalın bir elbise vardı. Dediler ki: "Nefsini teşhir ediyorsun". Selmân şu karşılığı verdi: "Hayr, âhiret hayrıdır. Ben ancak kulum, kul gibi giyinirim. Eğer kölelikten kurtulabilirsem o zaman güzellikleriyle ibtilâ olmak için cübbe de giyerim." buyurmuştur.⁴⁰⁴

Rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle derdi: "Hoşa gitmeyen ölüm ve fakr ne güzeldir. Hangisinden başlayacağıma hiç aldırımam". Rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd'un evinde kırlangıç yuvaları ve oğulları vardı. Kendisine: "Şu yuvaları bozsanız" dendiğinde o şu karşılığı verdi: "Kendi ellerimle çocuklarıma kabir yapmak, bana bu kırlangıç yuvalarındaki bir yumurtayı kırmaktan daha hoş gelir." buyurmuştur. Abdullah b. Abbâs'ın da şöyle dediği rivayet olunur: "Meclislerin en değerlisi, evinin ortasında kimsenin görmediği, senin de kimseyi görmediğin meclistir." buyurmuştur. Bir başka sözü de şöyle: "Allah Teâlâ kulunu fakr ile mübtelâ kılar ki, duasına daha bir şevkle sarılsın." Denilmiştir ki, İbn Abbâs'ın gömleğinin ön tarafı, çok ağlamaktan ayakkabı tasma gibi yol yol olmuştu.

Allah korkusu ve ahiret hayatında kötü akıbetten korkan İmrân b. Husayn der ki: "Rüzgârın savuracağı bir toprak olmayı ve azâb korkusu içinde yaratılmamış olmayı arzu ederdim." Ebû Ubeyde de derdi ki: "Keşke kurbanlık koç olsaydım. Etime su katılsaydı, parçalarımın yararlanılsaydı. Ya da hiç yaratılmasaydım." buyurmuştur.

Sabit Bünânî anlatıyor: "İmrân b. Husayn tam otuz üç yıl karın ağrısı çekti. Ziyarete gelen arkadaşları yanına girdiklerinde dediler ki: 'Rahatsızlığının uzunluğu, bizi senin yanına girmekten alıkoymuştu.' O: 'Böyle üzülme, Rabbimin benim hakkımda hoşlandığı şeyden ben de hoşlanırım.' dedi. Selmân Fârisî de, 'Muhakkak cehennem onların hepsine vaad olunan yerdir.'⁴⁰⁵ âyeti nazil olduğu zaman önce na'ra atmış ve elini başına koyup üç gün süreyle kaçıp kaybolmuştu. İbn Revâha da aynı şekilde: 'Bana cehenneme gideceğim haber verildi ve oradan çıkacağım henüz bildirilmedi, o yüzden ağlıyorum.' dedi." Anlatıldığına göre Temîm Dârî de bir gece sabaha kadar ağlayıp şu âyeti okuyarak hiç uyumadı: "Yoksa kötülük işleyenler,

⁴⁰⁴ Tûsî, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁰⁵ Hicr, 15/43.

ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar.”⁴⁰⁶

Hanzala-i Kâtib'in hâli biraz daha ilginç. O şöyle anlatıyor: “Biz Allah Rasûlü'nün yanında bulunurken o bize cenneti cehennemi anlatıyor, biz adetâ onları gözlerimizle görür gibi oluyoruz. Ama çoluk çocuğumuzun yanına dönünce durum değişıyor. Ben bu hâlime gülüyor ve karşılaştığım insanlara ‘Hanzala münafık oldu’ diyordum. Nihayet Ebû Bekr bana: ‘Sana ne oluyor, niye böyle konuşuyorsun?’ dedi. Ben de ona hâlimi anlattım. O, ‘Biz hepimiz öyle yapıyoruz, hepimizin durumu aynı, öyleyse biz de mi münâfıkız?’ dedi. Nihayet Hanzala, Nebî (s.a.v.)'e gitti. Durumu ona da anlatınca Cenâb-ı Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: ‘Yâ Hanzala, siz evlerinizde de, benim yanımda olduğunuz gibi olsanız, melekler yataklarınızda sizinle el sıkışırdı. Fakat bazan öyle, bazan böyle.’ buyurarak teselli etti.”⁴⁰⁷

Zâhid bir yaşamda Riyâzeti de yaşamlarının bir parçası olarak sürdürmüş olan sahabeler hakkında şu rivayetler, onların zühd yaşamında bizlere ışık tutmaktadır. İbn Abbâs der ki: “Yamalı elbise giyip Hak Teâlâ nezdinde yükselmek bana, Hâlık indinde alçaltıp mahlûklar nezdinde yücelten elbise giymekten daha hoş gelir.”

Kâ'bü'l-ahbâr, rivayete göre şunları söylemiştir: “Medih ve senayı çirkin görmedikçe ve Allah için kendilerini levmetme (nefsini kötöleme) anlayışına ermedikçe insanlar âhiret şerefine eremezler.” Yine Kâ'b der ki: “Kul eziyetlerine sabretmedikçe hac ve cihâdın ecrini tam alamaz.” Harise'ye gelince, Allah Rasûlü onun hakkında buyurmuştur: “Her kim Allah'ın kalbini îman nuruyla doldurduğu bir kul görmek isterse Harise'ye baksın” buyurmaktadır.⁴⁰⁸

Huzeyfe b. Yemân der ki: “Benim gözümün en aydın olduğu günüm, ailemin yanına vardığımda çoluk çocuğumun herhangi bir ihtiyaçla bana şikâyette buldukları gündür.” Yine Huzeyfe şöyle der: “Nice kısa bir sürelik şehvet ve arzu vardır ki insana uzun bir hüzn verir.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Câsiye, 45/21.

⁴⁰⁷ Müslim, Tevbe, 12–13.

⁴⁰⁸ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, X, s. 273.

⁴⁰⁹ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, X, s. 274.

İbn Ömer'den rivayete göre bir adam gelip Allah Rasûlü'ne sordu: “İnsanların en faziletlisi kimdir?” Peygamberimiz şöyle cevap verdi; “Her temiz kalpli ve doğru sözlü.” “Temiz kalpli ne demektir?” diye soruldu. Allah Rasûlü: “Bulanıklığı olmayan, takvâ sahibi, tertemiz, dünyâya beslenen hased ve azgınlıktan uzak ve âhir eti seven bir kalp”⁴¹⁰ buyurdu.

Anlatıldığına göre Bilâl Habeşî ve Suheyb Rûmî, bir Arab kabilesine giderler, halka konuşma yaparlar. İnsanlar onlara: “Siz kimsiniz?” diye sorarlar. Onlar da: “Birimizin adı Bilâl, diğeri Suheyb. Biz dalâlette idik, Allah bize doğru yolu gösterdi. Köle idik, Allah bizi hürriyetimize kavuşturdu. İhtiyaç sahibi idik, Allah bizi zengin kıldı. Eğer bizi evlendirirseniz Allah'a hamdederiz. Eğer bu teklifimizi kabul etmezseniz Allah'ı tesbîh ederiz.” derler. Halk: “Sizi evlendirdik, hamd Allah'a mahsus” deyince Suheyb Bilâl'e şunları söyler: “Sen bizim Allah Rasûlü ile geçen günlerimizi ve savaşlarımızı onlara anlatmadın mı?” Bilâl: “Sen doğru söylüyorsun. Ben seni sıdk (doğru sözlülük) ile nikâhlıyorum” der.

Görüldüğü kadarıyla genelde sahabenin, özelde Ashâb-ı Suffâ'nın yaşam tarzı incelendiğinde genellikle onların vera', takvâ ve zühd yolunu tercih ettikleri görülmüştür. Onlar, dünyaya bel bağlamadan onu kullanmak suretiyle âhiretleri için hazırlık yapmışlardır. Zengin olanları, varlık içinde nasıl zâhid olunabileceğini ortaya koyarken, fakirleri de yoksulluk içinde zühd hayatını nasıl yaşanacağını ortaya koymuşlardır. Ashâb-ı Kirâm dünya hayatını sürdürürken âhiret mutluluğunu elde etmenin esas gaye olduğunu hatırlarından çıkarmamışlardır.

⁴¹⁰ İbn Mâce, Zühd, 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK DÖNEM (H.II. ASIR) ZÂHİDLERİNDE ZÜHD

Asrı saadetten sonra hicri ikinci asrın sonuna kadar olan Zâhidlerin zühd hayatı daha çok münferit bir yaşantıydı. Devrin gözü yaşlı Zâhidleri heyecan ve hüznlerini şiirle dile getirir ve çevrelerine gelen dostlarına nasihat ve öğütlerde bulunurlardı. Zühde teşvik eden ayet ve hadisler tefsir ve şerh edilir, halka anlatılırdı. Bu dönemde tasavvuf istilahları henüz pek yaygınlaşmamıştı. Zühd ve tasavvuf edebiyatı henüz nesir şeklinde söylenmiş, nasihat ve hikmet türü sözlerden ibaretti. Sistemli manzum ve mensur eserlerin yazılması daha sonraki dönemlerdedir. Tasavvufun temelini oluşturan sevgi ve aşktan çok, hüzn ve korku ön plandaydı. Riyazat ve ibâdet ahlakı olgunluğa erişmede bir vasıtaydı. Bu dönemde yetişen mutasavvıfların söz ve görüşleri tabakat kitaplarında yer almakla birlikte o dönemde eser yazan mutasavvıflardan eserleri bize ulaşanlar pek azdır. Bunlar da Sûfî muhaddisler tarafından yazılan birkaç Kitabu'z-Zühd ile Zâhidlerin derlediği birkaç hadis mecmuasından ibarettir. Sûfîler, hadisleri genellikle ahlaki öğüt vesilesi kabul ettiğinden hadislerin senetleri konusunda muhaddislerin gösterdiği titizliği göstermek durumunda değillerdi.⁴¹¹

1. Önde Gelen Bazı H.II. Asır Zâhidleri ve Zühd Anlayışları

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in döneminden sonra zühd hareketinin hızlanması şöyle açıklanmaktadır. Resul-ü Ekrem'in saadet çağından sonra kendilerine "tâbiûn" adı verilen bir kısım insanlar, ilmi sahabeden öğrendiler. Rasûlullah'tan sonra peygamberlik dönemi artık geride kaldı. İlâhi vahiy kesildi. Çeşitli görüşler ve muhtelif arzular ortaya çıktı. Şahsi düşünceler ilmin tadını kaçırdı. Takvâ ehlinin oluşturmaya başladığı çevre ve fikirler sarsılmaya başladı. Zühd sahiplerinin azim ve gayretleri zayıfladı. İnsanları cehalet kapladı. Cahilliğin ördüğü ağ ve oluşturduğu perdeler hakikati gizledi. Dünya ve dünyaya ait değerler kıymetlendi. Dünyanın süsüne talip olanlar arttı. Bütün bu olumsuzluklar içinde, insanlardan bazıları sâlih amelleri, yüce halleri, azimete sarılmaları, niyetlerindeki sadakaları ve dini emir ve yasaklara kuvvetli bağlılıkları ile ayrı bir gurup oluşturdu. Bunlar dünya ve dünyevî

⁴¹¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 102.

değerlere karşı zühdü benimsediler.⁴¹² Tabîler devrinde İslam zühdü yeni bir şekle girmiş ve bu hareket sırf bir zühd hareketi olması bakımından kemale ermişti. Tabîler zamanında doğan ve gittikçe kuvvetlenen bu zühdün esasını havfullah ve haşyetullah dediğimiz Allah korkusu teşkil ediyordu. Tasavvufun doğuşuna (sistemleşmesine) kadar devam eden bu dönem zâhidlerinin en belirgin özellikleri, Allah korkusunun tesiri ile çok ağamaları, çok mahzun olmaları ve dünyaya hiçbir değer vermemeleri idi.⁴¹³

Zühd Dönemi Zâhidleri:

Şam'da Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), Basra'da Hasan-ı Basrî (v.110/729), Habîb el-Acemî (v. 115/733), Malik b. Dinar (v. 131/748), Râbiatu'l-Adeviyye (v.185/ 802) ve Câfer-i Sâdık (v.148/ 766), Kufe'de Ebû Haşim el-Kûfî (150/767), Süf Sevrî (v.161/777) ve Dâvud et-Tâî (v.165/783), Horasan'da İbrahim b. Ethem (r.a.) (v.161 Fudayl b. İyâz (v.187 /804) ve Şakîk el-Belhî (194/809) gibi şahsiyetler bu dönemin *Zâhidleri* arasında sayılır.

Kelabâzî (v.380) yukarıda sayılan isimlere ilave olarak, Hz Ali'nin oğulları Hz. Hasan ve Hz Hüseyin, Hz Ali'nin torunu Ali b. Hüseyin Zeynel Âbidîn, onun oğlu Muhammed Bakır, Kerim b. Hayyân, Seleme b. Dinar, Abdulvâhid b. Zeyd, Utbetu'l-Gulâm gibi şahısları da ilk dönem büyük sufileri arasında saymıştır.⁴¹⁴

Biz, bunlardan, Şam bölgesinden Ömer b. Abdülaziz, Basra'dan Hasan-ı Basrî , Horasan'dan İbrahim b. Ethem (r.a.), yine Basra'dan Rabia'tül Adeviyye ve Merv bölgesinden Abdullah b. Mübârek Hz.lerini ve zühd yaşamlarını ele alacağız.

2. Ömer b. Abdülaziz ve Zühd Hayatı

2.1. Ömer b. Abdülaziz'in Hayatı

Doğum yeri ve tarihi konusunda değişik rivayetlerin bulunduğu Ömer b. Abdülaziz'in Medine'de doğduğu rivayeti kuvvetli görüşlerdendir. Babasının Mısır valisi olması münasebetiyle hayatının büyük bölümünü orada geçirmiştir. Emevi halifelerinin sekizincisidir. Annesi tarafından Hz. Ömer (r.a.)'in torunudur. Tâbiîn

⁴¹² Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 80.

⁴¹³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 47.

⁴¹⁴ Kelabâzî, s.59.

neslinin zühd ve takvâ açısından en önemli isimlerinden birisi de Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)'dir.⁴¹⁵

Enevî soyunun hilâfeti saltanata çeviren ve dünyaya fazlaca rağbet eden halifeleri arasında Ömer b. Abdülaziz'in devleti idare etmede gösterdiği basireti ve adaleti ile ikinci Ömer ve beşinci halife unvanına kavuşturmuştur. Allah'a karşı günlük ibâdetleri yerine getirmede gösterdiği titizliği, ilmi, zühdü ve takvâsı ile müceddit diye anılmıştır. Her şeyi Allah'ta gören bir insanın neler yapabileceğinin en güzel örneğini veren Ömer b. Abdülaziz, hadis ilminin tedvininde oynadığı rol de takdire şayandır. Ömer b. Abdülaziz, âhireti göz ardı etmedikçe ticaretle meşgul olmanın kişiye zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹⁶ Bu görüş etrafında zâhidler tarafından zaman zaman farklı görüşler ortaya konmuştur. Bir kısım zâhidler yukarıdaki görüşe katılırken, zâhidlerden bir kısmı da ticaretin zamanla kişiyi yozlaştırabileceğini, onda bulunan hasletleri ortadan kaldıracağını hesaba katarak zâhidin mümkün mertebe ticaretten uzak durmasını tavsiye etmişlerdir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde her iki görüş sahiplerinin de haklılık payı olduğu ortaya çıkmaktadır. Onun varlık ve saltanat içindeki zâhidliği, yokluk ve fakirlik içindeki zâhidlikten daha değerli sayılmıştır.⁴¹⁷

2.2. Ömer b. Abdülaziz'in Zühd Hayatı

Ömer b. Abdülaziz dünya nimeti konusunda şunları söylemiştir: “Allah-ü Teâlâ bir kuluna verdiği nimeti alıp da karşılığında sabrı ona nasip ederse, nimete karşılık olarak verdiği sabır o nimetten daha efdaldir.”⁴¹⁸ Bu anlayışıyla o, dünyada sahip olduğu mala mülke değer vermediğini göstermiş, hatta sahip olduğu devlet başkanlığı makamının bütün imkânlarına rağmen, dünya malı sevgisini gönlünden uzak tutmayı başara bilmiştir. Bu yönüyle kendisinden sonra gelen sûfiler tarafından örnek olarak gösterilmiştir. Sehl b. Abdullah: “*Bazen kul dünyaya sahip olarak zamanındaki insanların en zâhidi olabilir.*” diye konuştu. Kendisine “kimin gibi?” diye sordular. “Ömer b. Abdülaziz gibi.” dedi. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, kendisi

⁴¹⁵ Yiğit, İsmail, “Ömer b. Abdülaziz”, *D.İ.A.*, İstanbul 2007, c.XXXIV, s. 53-54.

⁴¹⁶ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. III, s. 259.

⁴¹⁷ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. IX, s. 272.

⁴¹⁸ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s.138.

için yaktığı kandilin yağı ile halk işleri için yaktığı kandilin yağını ayırırdı. Elinde yeryüzünün hazineleri bulunduğu halde kandiline üç boğum üzere yağ koyardı. Sûfiler genelde şu görüşü benimser: Sûfiler dünya metaı ile zengin değillerdir, fakat olmayan zenginliğe de ihtiyaç duymazlar. Çünkü Allah onları kendisiyle zengin kılmış ve kendinden başkasına muhtaç bırakmamıştır.⁴¹⁹ İki sene beş aydan fazla sürmemiş olan hilafeti esnasında, gerek İslam toplumu içerisinde gerekse dış siyasette fevkalade hayırlı işler yapmıştır. Hicri 101 yılının recep ayında vefat etmiştir.

Ömer b. Abdulazîz, Esmâ binti Umeys'ten şunu nakleder: “Rasûlullah (s.a.v.)ın bana öğrettiği bazı kelimeler var ki, onları kederli anlarımda söylerim, 'Rabbim Allaktır, O'na hiçbir şeyi şirk koşmam.' gibi.” El-Evzâî de, Ömer b. Abdulazîz'in şöyle dediğini haber verir: "Bir topluluğu din konusunda avamı bir tarafa bırakarak kendi aralarında fısıldaştıklarını görürsen bil ki onlar, dalâletin temelini atmakla meşguller.”⁴²⁰

Nâfi', Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini nakleder: “Hz. Ömer (r.a.)'in soyundan gelen şu çocuğun (Ömer b. Abdulazîz'in) yüzünde bütün dünyayı adalet ile dolduracak bir alâmet vardır.”⁴²¹ Abdu Rabbih b. Hilâl'in bildirdiğine göre bir gün Abdulmelik b. Abdulazîz babası kaylûle vakti yatacakken “Babacığım etrafını zulümler sarmışken sen nasıl yatarsın, yatarken ölüm gelirse yapman lazım olan şeyleri yapmadan gidersen” der. İkinci gün aynı şeyi tekrarlayınca şu cevabı alır: “Yavrum, nefsim benim bineğimdir. Ona acımazsam beni menzilime ulaştıramaz. Yavrum, Allah dileseydi Kur'an'ı bir defada indirirdi, fakat yavaş yavaş kalplere yerleştirmek için âyet âyet gönderdi. Yavrum, gücün yetmediği şeyleri yüklenmekle hayra ulaşılacağı kanaatinde değilim.”⁴²²

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi der ki: “Ömer b. Abdulaziz halife olunca bir elçi göndererek beni çağırdı. O zaman ben Medinedeydim. Yanına vardım. Huzuruna gittiğimde şaşkın şaşkın kendisine gözümü ayırmadan baktım. *'Neden öyle bakıyorsun?'* dediğinde, *'şaşkınlığımdan'* dedim. *'Neye şaştın?'* diye sordu. *'Uçan*

⁴¹⁹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 136.

⁴²⁰ Müsned, 6/369.

⁴²¹ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.I, s. 408.

⁴²² Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.I, s. 413.

rengine, eriyen cismine ve dökülen saçlarına şaşım' dedim. Bana 'Üç yıl sonra kabre konulduğunda gözlerimin siyahî, burnumun irini aktığı zaman görürsen, bana daha tiksinierek bakarsın' dedikten sonra şöyle dedi: 'Bize İbn Abbas (r.a.)'tan bir hadis naklet.' Ben de İbn Abbas (r.a.) bizlere Rasûlullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu haber verdi dedim: 'Meclislerin en şerefli kibleye yönelik olan meclis (cematle namaz)lerdir. Uyuyan ve abdesti olmayan birisinin arkasında namaz kılmayın. Elbise için ipek satın almayın. Her kim izinsiz, kardeşinin mektubuna bakarsa ateşe bakmış gibi olur.'⁴²³ Her kim insanların en kuvvetlisi olmak istiyorsa Allah'a tevekkül etsin. Her kim insanların en şerefli olmak istiyorsa Allah'a tevekkül etsin. Her kim insanların en şerefli olmak istiyorsa Allah'tan korksun. Her kim insanların en zengini olmak istiyorsa Allah (c.c.)'ın verdiği rızıkla iktifa etsin.'⁴²⁴ Sonra 'Sizin en şerhlinizin kim olduğunu haber vereyim mi?' dedi. Biz de 'Evet, ey Allah'ın Resûlü' dedik. Tek başıma sofraya oturup Allah'ın verdiği başkasına vermeyen ve tebası altındakilere sopa çekenlerdir' dedi. Sonra: 'Bundan da şerlisini haber vereyim mi?' dedi. 'Evet' dedik. 'İnsanlara buğzeden insanların da kendisinden buğzettiği kimsedir' dedi.⁴²⁵ Ömer b. Zerr: "Ben Ömer b. Abdulazîz'den daha çok Allah'tan korkan kimse görmedim" der.⁴²⁶

Görüldüğü gibi Ömer b. Abdulazîz (r.a.), dünyada sahip olduğu mala mülke değer vermediğini, hatta sahip olduğu devlet başkanlığı makamının bütün imkânlarına rağmen, dünya malı sevgisini gönlünden uzak tutmayı başarabilmiştir. Varlık ve saltanat içinde Zâhidlik yapmış ve dünya malının, Allah ve ahireti hatırdan çıkarmadıkça insana zarar vermeyeceği görüşünü savunmuştur.

3. Hasan Basrî ve Zühd Hayatı

3.1. Hasan-ı Basrî 'nin Hayatı

Ebû Saîd Hasan b. Ebi'l-Hasan Yesar el-Ensârî (ö.110/729), tâbiîn'in büyüklerindedir. Hicrî 21 (m. 642) tarihinde Medine'de doğdu. Basra'da tahsil

⁴²³ Ahmet b. Hanbel, a.g.e., c.1, s. 413.

⁴²⁴ Ahmet b. Hanbel, a.y.

⁴²⁵ Ahmet b. Hanbel, a.y.

⁴²⁶ Ahmet b. Hanbel, a.y.

yaptı. Hicri 110 yılında Basra'da öldü.⁴²⁷ Annesi Hayre, Rasülü Erkem'in eşi Ümmü Selemenin azatlısı ve hizmetkârıdır. Hz. Ömer (r.a.) başta olmak üzere birçok sahabinin duasını almış, Basra valisi Süleyman b. Harab'ın verdiği Kadılık vazifesini bir süre ücret almadan yaptıktan sonra istifa ederek vaaz ve ilimle meşgul olmuş olan Hasan Basrî (r.a.), Hz. Osman (r.a.)'ın şehit edilmesinden sonra yani Hz. Ali (r.a.) zamanında Medine'den Basra'ya gitmiş ve Basra'ya bağlı bir kasaba olan Meysan'a yerleşmişti. Bundan sonra Hz. Ali (r.a.)'ye biat etmiş, onun Ashâbından ve öğrencilerinden olmuş ve onun nezaretinde yetişmiştir. Tâbiinden olan Hasan Basrî, tarikatta da Hz. Ali (r.a.)'nin halifesidir. Bundan dolayı tarikatların çoğu Hasan Basrî (r.a.) vasıtasıyla Hz. Ali (r.a.)'ye dayanır.⁴²⁸

Hasan Basrî (r.a.)'nin dini fikirleri ehli sünnet akidesine sahip bir fakihin veya müfessirin fikirlerinden hiç farklı değildir. Kendisini zamanının ulema zümresinden saymak gerekir. O'nun Kur'ân hükümleri arasındaki yorumları çoğunlukla realist ve hatta rasyonalisttir.⁴²⁹ Hasan Basrî (r.a.)'nin ayırt edici özelliği kalbe önem vermesi, nefis muhasebesi yoluyla günahlardan kaçınmayı öğütlemesi, fâni olan dünyaya aldanmamaları için insanları devamlı şekilde uyarmasıdır. O'na göre dünya saadeti için âhireti satan her iki dünyayı kaybeder. Ancak âhireti için dünyayı satan her ikisini birden kazanır.⁴³⁰ O'nun hareket noktası, geçici olan bu dünya hayatından yüz çevirip yalnız Allah'a yönelmek ve dayanmak ve ondan korkmak idi. Çünkü bu dünya hayatından Peygamberler de yüz çevirmiştir.⁴³¹

3.2 Hasan-ı Basrî 'nin Zühd Anlayışı

Hasan Basrî (r.a.), daima korku ve kaygı içindeydi ve sürekli korku ve kaygının da iyi işler işlemekte büyük rolü olduğuna inanırdı. Bu yüzden Hasan Basrî (r.a.) korkuya dayanan zâhidliğin mümessili olarak tanımlanmıştır. H. 340 yılında ölen Ebû Nuaym el-Isfehânî, Hasan Basrî (r.a.)'yi ruh hayatının kemali içinde şu şekilde tasvir eder: “Daima korku ve kaygı içerisinde, dertli ve üzüntülü idi. Uyku

⁴²⁷ Bilmen, Ö. Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yay., İstanbul 1973. s. 280.

⁴²⁸ Uludağ, Süleyman, "Hasan Basrî" md. *D.İ.A.*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 292.; Sunar, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1978. s. 14.; Erkan, a.g.e., s. 208.

⁴²⁹ Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1996, s. 56.

⁴³⁰ Güngör, a.g.e., s. 56.

⁴³¹ Sunar, a.g.e., s.24.

uyumazdı. Fakihdi, zâhiddi, ibâdet için daima kolları sıvalı bir âbiddi. Hasan Basrî'ye 'Fukahâ şöyle söylüyor' denildiğinde, 'siz hiç fakih gördünüz mü? Fakih dünyaya karşı zâhid, dininde basiret sâhibi ve Allah'a ibâdetle devamlı olan kimsedir.' derdi."

⁴³² Bir başka ifade ile Hasan Basrî'nin gözünde fâkih ile zâhid aynıdır. Fakih, fıkıh bilen değil; zâhid, ibâdete devamlı olan, dini işlerde basiretli, ibâdetlerin dayanağı ruhî hayatın inceliklerini idrak eden, İslam öğretilerine uygun yaşayan kimsedir. ⁴³³

Tâbiûn döneminde İslam zühdü yeni bir şekle girmiş ve zühd hareketi olarak kemale ermişti. Tasavvufun doğuşuna kadar devam eden bu dönemdeki zâhidlerin en önemli özellikleri zühd ve rızada son merhaleye varmış olmaları, Allah korkusunun tesiri ile çok ağlamaları, çok mahzun olmaları dünyaya ve dünyevî şeylere hiç değer vermemeleri idi. Tabiiler zamanında doğan ve gittikçe kuvvetlenen bu zühdün esasını havfullah ve haşyetullah dediğimiz Allah korkusu teşkil ediyordu. Bu dönemin zâhidlerinde Allah korkusu, Allah sevgisinden çok idi. Allah sevgisi bu zâhidleri Allah'ın iradesine mutlak teslimiyete götürdü. Bunlar zühd ile marifet arasında bulunuyorlardı. En önemli vasıfları rıza idi. ⁴³⁴ En ufak günah işlediklerinde uzun müddet onun üzüntüsü içinde kıvranıyorlardı.

İslam toplumunun zenginleşmesi, fethedilen yerlerle beraber farklı kültürlerle karşılaşması ve Emevilerin devlet yönetiminde taassub içerisinde bulunmaları ve dünyevî şeylere fazla rağbet göstermeleri, o dönemde yaşayan müslümanların gönlünde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve asrısâadet devrinin sade yaşantısına özlem oluşturdu. Dört halife, Aşere-i Mübeşşere, Ebû 'd-Derda, Ebû Zerr (r.a.), Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Bilâl-i Habeşî, Huzeyfe, Selmân-ı Fârisî, Suhayb, Mus'âb b. Umeyr, Abdullah İbn Mes'ud, Abdullah ibn Abbas, Osman b. Maz'ûn, Ammâr (r.a.) gibi meşrep ve mizaçları itibari ile fakr, zühd ve takvâyı şiar edinen sahâbeler, tâbiilerin model olarak benimsedikleri örneklerdir.

Hasan-ı Basrî, Allah Rasûlü'nün de mütevazı ve Zâhidane bir yaşamının olduğunu şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem merkebe biner, kaba yün kumaş giyer,

⁴³² Şa'rani, *a.g.e.*, c. I, s. 26.

⁴³³ Afifi, *a.g.e.*, s. 38.

⁴³⁴ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 47.

ayakkabılarını diker, parmaklarını sıyırır, yer üzerinde yer ve: “Ben bir kulum, kölelerin yediği gibi yer, oturdukları gibi otururum.”⁴³⁵ buyururdu.

Hasan-ı Basrî'nin zühd yaşamını, onun zühd ile ilgili sözlerini ve onun hakkındaki kendi görüşlerini nelere önem verip vermediğini, ahvalini ve Ashâbın örnek alınacak hallerini şöyle dile getirmişlerdir.

Hasan-ı Basrî'nin korkuya dayalı zühd anlayışını ifade eden rivayetler onun ruh halini bizlere yansıtmaktadır. İmrân b. Cerîr, Hasan (r.a.)'ın şöyle dediğini bildirir: “Kıyamet günü bâzı insanlar dağlar kadar sevaplarıyla huzura gelecekler ancak zulmettikleri insanların hakları alınır ve iflas ederek cehenneme gidererler.”

Hasan-ı Basrî (r.a.) dünyanın bütün süslerini, göz kamaştırıcı hallerini bertaraf etmiş ve nefsinin bütün ihtiraslarını kırmıştı.⁴³⁶ O, ömrünü korku içinde geçiriyor ve bunun, takvâsını azami derecede beslediğine inanıyordu. Şa'rânî onun bu hali hakkında derki: cehennem ateşinden o kadar çok korkardı ki, cehennemin yalnız kendi için yaratılmış olduğunu sanırdınız.⁴³⁷

Ammâr der ki: “Hasan (r.a.)'a; 'Birr nedir?' diye sordum. Bana 'İnsanlara cömert ve lutufla davranmaktır' dedi.” Yine İbn Şevzeb'in haber verdiği göre Hasan Basrî ile Ferkad es-Sebehî bir ziyarette bir araya gelirler. Yanlarında bir de obur bir adam vardır. Herkes çekilir obur adam yemeye devam eder. Ferkad ona “Yeter yediğin” der. Hasan (r.a.) ise kızarak “Bırak adam yesin, duyduğuna göre sen 'Kıtlık bizim için âhirete azıktır' demişsin. Allah kıtlığı sana azık yapsın” der. Aynı rivayete göre Hasan Basrî şöyle demiştir: “Allah'a and olsun ki, cehennemi tasdik eden kimseye dünya dar gelir. Münafık ise şu duvarın arkasında ateş olsa onu sarıncaya kadar tasdik etmez.”

İbn Şevzeb, Hasan Basrî'nin şöyle dediğini bildirir: “Havf (korku) ve recâ (ümit) mü'minin iki bineğidir.”⁴³⁸

Hasan Basrî (r.a.), daima cenneti ve cennetin nimetlerini arzulardı ve şöyle derdi: “Ey Âdemoğlu! Senin dini hayatın! İşte ekmeğin ve işte kanın! Ey âdemoğlu!

⁴³⁵ Gazâli, *a.g.e.*, c.4 s. 424.

⁴³⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, c.II, s.131–132.

⁴³⁷ Şa'rânî, *a.g.e.*, c. I, s. 41–42.

⁴³⁸ Sunar, *a.g.e.*, s. 15.

Yalnız başına öleceksin, yalnız başına mezara gireceksin, yalnız başına tekrar diriltileceksin ve yalnız başına muhakeme olunacaksın! Ey Âdemoğlu! Nefsinden sakın, nefsinden sakın! Nefsi emmarelerinizi daima tahkir ediniz, zira nefis şahlanmaya meyaldir.” Ve yine buyururdu ki “Cennetin gerisinde olan her nimet hürdür ve cehennemden başka her imtihan kolaydır.”⁴³⁹

Öğütlerinde insanları çok defa korkutmakta olduğuna dair ileri sürülen itiraza karşı: “Emniyete kavuşuncaya kadar korkmak, emniyete kavuştuktan sonra korkmaktan daha hayırlıdır.” derdi.⁴⁴⁰ Hişâm'ın bildirdiğine göre Hasan (r.a.) şöyle demiştir: “Allah'a and olsun ki, her kim paraya değer verirse Allah onu zelil kılar.”⁴⁴¹

Dünya malına olan mesafesini Havşeb rivayetinde açıkça görmekteyiz: Bir gün Hasan-ı Basrî (r.a.)'ye, 'Allah, bir adama mal veriyor o da bununla hacca gidiyor ve akrabalarına yardım ediyor bundan yararlanabilir mi?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: “Hayır, şayet bütün dünya onun olsa kendisine yetecek kadarından istifade eder gerisini de fakirlik ve kıtlık günlerine bırakır. Rasûlullah (s.a.v.)'in Ashâbı ve onlara tâbi olanlar, sığınmak ve onunla kuvvetlenmek için dünyada mal edinmekten hoşlanmazlardı. Kendilerine yetecek kadarını alır, gerisini de tasadduk ederlerdi. Daha sonra da kendileri ile Allah arasında olan din ve dünya işleri için kullanmaya başlardı.”

Ebû Âmir'in bildirdiğine göre Hasan-ı Basrî (r.a.) şöyle demiştir: “İnsanların çokluğuna bakıp aldanmayana Allah rahmet etsin. Ey Âdemoğlu! Tek başına ölürsün, tek başma kabre girersin, tekbaşına dirilir, tekbaşma hesaba çekilirsin. Ey Âdemoğlu! Sen cisimden ibaret değil, bir mânâsın, yeryüzünde kastedilen sensin.” Kasım b. Faid'in rivayet ettiğine göre de Hasan (r.a.) şöyle demiştir: “Kendimizden korkacak hiç günahımız olmazsa dünya sevgisi günah olarak bize yeter. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an da: ‘Siz dünya metâmı istiyorsunuz. Oysa Allah ahireti ister.’ buyurmuştur. Öyleyse sizde Allah'ın istediğini isteyin.”⁴⁴²

Hişâm, Hasan Basrî (r.a.)'nin şöyle dediğini rivayet eder: “Allah'a and olsun ki, bazı topluluklara yetiştim ve içlerinden bazılarıyla arkadaşlık yaptım. (Rasûlullah

⁴³⁹ Sunar, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁴⁰ Erkan, Arif, *a.g.e.*, s.208.

⁴⁴¹ İbnü'l Mübârek, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁴² Nahl, 16/98.

(s.a.v.)'in Ashâbını kasederek) onlar karşılaştıkları dünyalık bir şeyden dolayı sevinmezler, kaçırdıkları bir şeyden dolayı da üzülmezlerdi. Dünya onların gözünde şu topraktan daha basitti. Onlardan birisi elli sene yaşar, ne bir elbise diktirir, ne altına bir yatak alır, ne de özel olarak ailesine bir yemek yapılmasını emrettiği olurdu. Gece olunca kıyamda durur, boyunlarını büker ve gözyaşlarını dökerek kurtuluşları için Rablerine münâcât ederlerdi. Bir iyilik yaptıklarında şükreder ve kabulü için dua ederlerdi. Bir kötülük işlediklerinde de hüznün duyar ve Allah'tan mağfîret dilerlerdi. Hasan Basrî (r.a.), yalnız zühd ve Riyâzete değil, tefekküre de büyük önem vermiştir. Zira ona göre tefekkür, insana iyinin ve kötünün ne olduğunu gösteren bir aynadır ve insanı her zaman kötülük yapmaktan korur.⁴⁴³ Bütün kaynaklar, Hasan Basrî'nin Allah'tan ve O'nun azabından korkmayı din anlayışına esas aldığı, bundan dolayı hüznü ve gözü yaşlı olduğunu bildirir. Hem yaşayışında hem tavsiyelerinde korkuya dayalı bir zühd anlayışı ortaya koymuştur. Zühdü ahlak kurallarına uyulmasını kolaylaştıran ve dini görevlerin yerine getirilmesini sağlayan bir unsur olarak görmüştür.⁴⁴⁴

Kısaca, Hasan-ı Basrî (r.a.)'nin yolu, korkuya ve kaygıya dayanma, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye suretiyle Allah'ın rızasına kavuşma ümididir. O, sırf şekli ibâdetle yetinmeyip, ibâdetlerin özünü ruhunun doldurulması gerektiğine inanırdı.

4. İbrahim b. Ethem ve Zühd Hayatı

4.1. İbrahim b. Ethem (r.a.)'in Hayatı

Zâhid, sûfî ve muhaddis olan İbrahim b. Ethem (r.a.) Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Tam ismi Ebû İshak İbrahim b. Ethem (r.a.) b. Mansur b. Yezid b. Cabir et-Temimi el-İclî'dir.(ö.161/ 778).⁴⁴⁵ Anne ve babası çok salih ve Zâhid kişilerdi. Her sene hacca giderlerdi. İbrahim b. Ethem (r.a.)'in, onların hac için Mekke'de bulunduğu sırada orada doğduğunu söyleyenler vardır.⁴⁴⁶ Annesi onun salih bir insan olması için Mekke'de herkesten dua istemiştir.⁴⁴⁷ Ailesi Arap

⁴⁴³ Sunar, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁴⁴ Uludağ, "Hasan-ı Basrî (r.a.)" md., *D.İ.A.*, c. XVI, s. 293.

⁴⁴⁵ Öngören, Reşat, "İbrahim b. Ethem"md., *D.İ.A.*, cXXI, İst. 2000 s. 293-294.

⁴⁴⁶ Zehebi, *a.g.e.*, VII, 388; İbn Mülakkin, Ebu Hafis Ömer b. Ali el-Endelusi (6.804), *Tabakâtu'l-Evliya*, Daru'l-Ma'rife, Ezher 1983, s. 5.

⁴⁴⁷ İbn Asakir, *a.g.e.*, VI, 283.

kabilelerinden Beni Icl'e ve Temim'e mensuptur.⁴⁴⁸ Dedeleri zamanında Horasan fethedilmiş ve bazı siyasi sebepler dolayısıyla oraya göç etmişlerdir.⁴⁴⁹

İbrahim b. Ethem (r.a.)'in babası Ethem b. Mansur saka (su satıcısı)'dır. Annesi Belh hükümdarının kızı Gülbün Sultan'dır. Babası Hicaz'dan Horasan'a gelmiş, Belh şehrinde sakalık yapmaya başlamıştır. Annesi tarafından Türk olma ihtimali yüksektir. Hatta onun Türk olduğunu iddia eden bazı görüşler de mevcuttur. Bir kaynakta doğum tarihi olarak m. 624 yılı verilmiştir.⁴⁵⁰

4.2. Zühd Hayatına Geçişi

İbrahim b. Ethem (r.a.)'in zühd yoluna girmesiyle ilgili çeşitli menkıbevi olaylar anlatılmaktadır. Yaklaşık ona yakın olan bu menkıbelerden en meşhuru, talebesi ve hizmetçisi İbrahim b. Beşşar'ın bizzat kendisinden dinleyip naklettiği olaydır. Buna göre, İbrahim b. Ethem (r.a.) gençlik çağında avlanırken, hatiften ya da avlamaya çalıştığı ceylandan iki kez: “Sen bunun için mi yaratıldın yoksa bu işe mi memur kıldın?” diye ses duymuş, sonra aynı sesi atının eğerinin kaşından da işitmesi üzerine bütün malını mülkünü terk edip, tacını cüppesini kendi çobanına bırakıp zühd yoluna girmeye karar vermiştir. Aralarında Abdullah b. Mübârek (v. 181)'in de bulunduğu altmış kadar kişiyle birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.⁴⁵¹

Başlangıçta, sahip olduğu geniş imkânları geride bırakıp vatanından ayrılmak kendisine ağır gelmişse de, bir daha geri dönmek için nefsine karşı çetin bir mücadele vermiş ve kararında sebat etmeyi başarmıştır. Bu sıradaki ruh halini, "Birçok acı çektim, ancak vatanımdan ayrılmak kadar ağır geleni olmadı. Nefsime karşı en şiddetli kavgayı vatan hasreti hususunda verdim" şeklinde dile getirmiştir.⁴⁵²

Zühd yoluna geçişiyle ilgili nakledilen bir hikâye de şöyledir: Belh hükümdarı bulunduğu sırada bir gece tahtı üzerinde uyuya kalmıştı. Gece yarısı

⁴⁴⁸ İbn Hallikan, Şemseddin Ahmed b. Muhammed (6.681), *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Daru's-Sekafe, thk. İhsan Abbas, Beyrut ty, s. 31; Zehebi, *a.g.e.*, c. VII, s. 387.

⁴⁴⁹ Öngören, *a.g.m.*, c. XXI, s. 294.

⁴⁵⁰ Öngören, “İbrahim b. Ethem”md., *D.İ.A.*, c. XXI, İst. 2000 s. 293-294.

⁴⁵¹ Sülemî, Ebu Abdurrahman *Tabakâtu's-Suffiye*, s. 27; Hucvirî, *a.g.e.* s. 201; Kuşeyrî, *age.* s. 96; Ebû Nuaym, *age.*, c. VII, s. 368; İbn Mulakkin, *a.g.e.*, s. 5; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. IV, s. 134.

⁴⁵² Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c.VII. s. 369; Öngören, *a.g.m.*, s. 293.

olunca sanki dama biri çıkmış gibi tavan sallandı. İbrahim b. Ethem (r.a.) bağıarak: “Kim o?”

“Tanıdık biriyim. Devemi kaybettim, burada onu arıyorum.”

“Hey şaşkın! Ne diye damda deve arıyorsun, damda deve ne gezer?”

“Ama ey gafil! Sen Allah'ı altın taht üzerinde ve atlas elbiseler içinde arıyorsun. Damda deve aramak bundan daha mı acayip?” İbrahim b. Ethem (r.a.)'in bu sözden dolayı kalbinde bir heybet hâsıl oldu, kalbinde bir ateş zuhur etti. Tefekkürü daldı.

İbrahim b. Ethem (r.a.)'in gençliğinde zühd hayatına geçeceği sırada meydana gelen şu olay da kendisini bu yola yönelttiği belirtilir. İbrahim b. Ethem (r.a.) Horasan'da nimet sahibi zengin biri iken bir gün sarayında etrafı seyrediyordu. Bu esnada elinde yufka ekmeği yiyen bir adam gördü. Adam ekmeği yedi, sonra da uyudu. İbrahim b. Ethem (r.a.), uşaklarından birine adam uyandığında kendisine haber vermelerini istedi. Uşak uyanan adamı getirdiğinde İbrahim b. Ethem (r.a.) ona: “Ey adam açtın ekmeği yedin öyle mi?” Adam “Evet” diye cevap verince, İbrahim b. Ethem (r.a.): “Peki doydun mu?” diye tekrar sordu. Adam tekrar "Evet doydum" deyince, "Peki sonra rahat uyuyabildin mi?" dedi. Adam yine “Evet” diye cevap verdi. Bunun üzerine İbrahim b. Ethem (r.a.) kendi kendine, “Nefse bu kadarı yeterken bu dünyayı ne yapayım” dedi.⁴⁵³

İbrahim b. Ethem (r.a.), zühd hayatına geçmeden önceki döneminde bir köle satın aldı. Köleye: “Ne yer, ne içer, ne giyersin?” diye sorduğunda, köle: “Sen ne istersen?” diye cevap verdi. İbrahim b. Ethem (r.a.): “Peki sen ne istersin?” diye sorunca, köle: “Bir köle ne ister ki?” diye cevap verdi. İbrahim b. Ethem (r.a.) kendisinin Allah'ın kulu olarak nasıl davrandığını sorguladı ve bu olay zühd yaşantısını seçmesinin sebeplerinden biri oldu.⁴⁵⁴

Zühdün tadına varan İbrahim b. Ethem (r.a.) Hz.leri, dünya hayatının lezzetlerinin değer ifade etmediğini, ölümsüz coşku ve ebedi sevincin, zühd, vera ve riyazat gibi yaşantıyla elde edilebileceği ile ilgili düşüncelerini, aşağıdaki birtakım

⁴⁵³ Ateş, *a.g.e.*, s.308.

⁴⁵⁴ Ateş, *a.g.e.*, s.309.

farklı şekillerde dile getirmiştir. İbrahim b. Ethem (r.a.)'e göre dünyaya değer vermeyenler, ahmaklarla budalalığı, cahiller ile de cehaleti paylaşmamak için böyle davranmış ve Zâhid olmuşlardır.⁴⁵⁵

İbrahim b. Ethem (r.a.): “Krallar da biz de bir şeyin ardında olduk, ancak onlar isteklerini elde edemediler, biz elde ettik”⁴⁵⁶, “Krallar rahatı aradılar ve bu yüzden yollarını şaşırdılar. O sultanlar, o sultan çocukları bizim içinde bulunduğumuz ölümsüz coşku ve ebedi sevincin farkında olsalardı kılıçlarını sıyrıp sahip olduğumuz bu zahmet azlığı ve hayat zevkini elde etmek için savaşırlardı.”⁴⁵⁷ diyerek zühd yaşantısıyla önceki hayatını kıyaslamış ve zühd yaşantısını övmüştür.

Abbasi halifesi Ebû Cafer'e İbrahim b. Ethem (r.a.): “Dinimizi yırtıp dünyayı yamattık fakat sonunda ne din kaldı ne de dünya” diyerek onu uyarmıştır. Başka bir zaman da: “Sevgilinin kin tuttuğu şeye sevgi beslemek aşkın icaplarına aykırıdır. Mevlamız dünyayı kötülüyor, biz ise onu övüp duruyoruz. O dünyaya kin besliyor, biz ise seviyoruz. Bu nasıl olur?”, “Dünya ürperti ve ıstırap yurdudur”⁴⁵⁸ diyerek dünya hayatıyla ilgili düşüncelerini belirtmiştir.

İbrahim b. Ethem (r.a.) zühd yaşantısında görülen hallere değil iç âlemine daha çok dikkat ederdi.⁴⁵⁹ Onun bütün tasavvufî görüşlerinin temelinde zühd anlayışına tesiri vardır. İbrahim b. Ethem (r.a.)'in bütün tasavvuf anlayışı neredeyse zühd üzerine kurulu idi.⁴⁶⁰

Sahip olduğu bütün dünya nimetlerinden vazgeçip, zühd yolunu seçmesi sebebiyle destanlaştırılan hayatına dair birçok bilgiye rastlamak mümkün olsa bile bilgiler arasında önemli farklılıklar görüldüğü gibi, tarihi kimliğiyle menkıbelerde anlatılan şahsiyeti arasında dacidî uyumsuzluklar gözlenmektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. VIII, s. 26.

⁴⁵⁶ Öztürk, Y. Nuri, "İbrahim b. Edhem ", Nesil Dergisi, sy. 5, Şubat-1979, s. 24.

⁴⁵⁷ Öztürk, a.y.

⁴⁵⁸ Öztürk, a.y.

⁴⁵⁹ Şa'rani, *a.g.e.*, c.I,s.26.

⁴⁶⁰ Afifi, Ebu'l A'la, *a.g.e.*, s.38

⁴⁶¹ Öngören, Reşat, "İbrahim b. Ethem" md., *D.İ.A.*, c. XXI, İst. 2000. s. 293

4.3. Zühd Dönemi İçindeki Yeri

İbrahim b. Ethem (r.a.), hicrî II. asrın Zâhidlerindedir. Siyasi tarih açısından Emevîler döneminde başlayıp hicrî II. asrın sonlarına kadar olan bu dönem, genellikle zühdî yaşayışın bir tepki hareketi olarak ortaya çıktığı dönemdir. Aynı şekilde, asr-ı saadetten sonra ruhani ve manevi hayatın zühd şeklinden tasavvufa dönüşüncüye kadar olan hazırlık ya da ikinci zühd dönemidir. Bu dönemde yaşayan âbid ve Zâhidler genellikle daha sonraki mutasavvıfların selefleri sayılırlar.⁴⁶² İbrahim b. Ethem (r.a.) de bu dönemde yaşamış Zâhidlerdendir. Onun Abbasi valisi Ebû Müslim'den kaçarak Horasan'dan çıktığı, Şam'a doğru geldiği kaynaklarda geçer. Horasan ekolü içinde yer alır. Malını, mülkünü ve ailesini Belh'te bırakarak yollara düşmüş, dünyadan el etek çekmiş ve zâhidâne bir hayatı tercih etmiştir.

Zühd makamlarını ilk sınıflandıran kişinin İbrahim b. Ethem (r.a.) olduğu söylenir, Ona göre zühd üç makamlıdır: Önce dünyadan uzaklaşmak, daha sonra dünyadan uzaklaşmanın vereceği mutluluktan uzaklaşmak, en son da Zâhidin dünyayı bakılmayacak kadar önemsiz göreceği makama erişmesidir. İslam geleneğinde gerçek fakirliğin, riyâzâtın ve ihlâsın unutulmayacak örneklerini sunan İbrahim b. Ethem (r.a.), kendi döneminin Zâhidleri gibi ne dış görünüşüne ne giyimine kuşamına önem vermiş, ama daima abdestli gezmiş ve şöhretten köşe bucak kaçmıştır.⁴⁶³

Bu dönemde tasavvuf ıstılahları henüz pek yaygınlaşmamıştır. Tasavvuf ve sûfî kelimeleri h. II. asrın yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır. İlk yarısında zühd kelimesi tasavvuf yerine kullanılmıştır. Bu dönemdeki Zâhidlerin zühdî hayatı daha çok münferit bir yaşantı olmuştur.⁴⁶⁴

İbrahim b. Ethem (r.a.) zühd yaşantısıyla bu döneme damgasını vurmuş, helali aramak için diyar diyar gezmiş, gittiği yerlerde halkla hemhal olmuş, insanlara nasihat etmiş, ihlâs ve samimiyetle onlara yardım etmiş, şöhretten kaçınmıştır. Gecelerini gözyaşlarıyla tefekkür ve tezekkür ederek, gündüzlerini oruç tutarak ve çalışarak geçirmiştir. Her hangi bir mürşidi olmadığı halde birçok takipçiye rehber olmuştur.

⁴⁶² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 101.

⁴⁶³ Schimmel, Annemarie, "*Tasavvufun Boyutları*" Kırkambar yay., İstanbul 2000, s.48,49.

⁴⁶⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 101.

Dünyaya karşı tavır koyma, ona değer vermeme, tûl-i emel sahibi olmamak gibi anlamlara gelmekte olan zühd terimi, ilk dönemlerde tasavvuf kelimesinin yerine kullanılmıştır. Bununla ilgili olarak daha sonraları “*terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk*” ifadeleri meşhurdur.⁴⁶⁵

İbrahim b. Ethem (r.a.) zühdü, *farz* olan zühd, *fazilet* gayesiyle olan zühd ve *kurtuluş* için olan zühd olmak üzere üç kısma ayırır: *Farz* olan zühd, haramlarda söz konusu olur. *Fazilet* icabı zühd, helallerde söz konusudur. *Kurtuluş* için zühd de, şüpheli hususlarda gösterilen zühddür.⁴⁶⁶

Böylece İbrahim b. Ethem zühdü bütün halkın uygulayabileceği bir seviyede açıklamış, halkın sadece helal dairesinde kalarak da Zâhid olabileceğini anlatmıştır.⁴⁶⁷

5. Râbiatü'l-Adeviyye ve Zühd Hayatı

5.1. Râbiatü'l-Adeviyye'nin Hayatı

Tâbiûndan sonraki dönemde Basra mektebinde İmam Hasan Basrî (r.a.)'den sonra ikinci önemli kişi Rabia Adeviyye' (ö. 185/801) dir. Fakir bir ailenin dördüncü kızı olduğu için Rabia ismi verilmiştir. Adi kabilesinin azatlı kölesi olduğundan ‘Adeviyye’ nisbesiyle anılmıştır. Künyesi Ümmü'l hayr'dır. Bütün hayatını Basra'da yaşadı. Sırf sevgiye dayanan zühdün temelini attı. Münzevi bir hayat yaşadı ve Basra'da vefat etti. Râbia devrinde İslam tasavvufu henüz basit ve sâde olduğu için muhabbet vadisinde söz söylemek, tasavvuf bakımından yepyeni bir çılgır idi. Bu kadın devrinin en bilgili, en faziletli, en yüksek ruhlu ve derin duygulu ve yalnız ilahi aşk içinde yüzen ve ilahi aşk şiirleri terennüm eden şair kadını idi. Râbia aşk kelimesini kullanan kişidir.⁴⁶⁸

Hakkında en ayrıntılı bilgiyi ve menkıbeleri aktaran Feriduddin Attar'a göre Rabia el-Adeviyye küçük yaşlarda yetim kalır. Basra'daki kıtlık sebebiyle kız kardeşlerinin dağılmasının ardından tek başına hayat sürmeye başlar. Bu esnada

⁴⁶⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 179.

⁴⁶⁶ el-Mekkî, *a.g.e.*, c. III, s. 9; Zehebî, *a.g.e.*, c. VII, s. 390.

⁴⁶⁷ Bilâcî, *a.g.m.*, s. 425.

⁴⁶⁸ Erkan, *a.g.e.*, s. 208.

zalim bir kişi tarafından altı akçe karşılığında köle olarak satın alınır. Gündüzleri ağır işlerde çalıştırılan Rabia geceleri kendisini ibâdete verir. Bir gece ibâdet ederken efendisi başındaki ışığın bütün odayı aydınlattığını görünce korkup onu azat eder. Rabia hürriyetine kavuşunca hacca gitmeye karar verir. Onun dünyadan uzaklaşıp zühde yönelmesinin ilk işaretleri hacca giderken çölde karşılaştığı olaylarda ortaya çıkmaktadır. Rivayete göre yükünü taşıması için yanına aldığı eşeği çölde telef olunca kervandakiler yükünü taşımak istemişler, fakat Rabia Allah'ın yarattıklarına değil O'na güvendiğini söyleyerek bu isteği reddeder. Onun dünyanın sahibi Allah'a teveccüh etmesi daha sonraları Hallac'da görüleceği şekilde Kâbe'ye bakışında da yansımasını bulmaktadır. Menkıbeye göre Mekke yolunda Kabe'nin kendisini karşılamaya geldiğini görür ve, “Ben bu evi ne yapayım? Bana bu evin sahibi gerek. O bana, 'Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım' diye seslenmiştir” der. Rabia el-Adeviyye'nin dünyevi olan her şeyi terkedip zühde yönelmesi ilk Zâhid sûfilerde yaygın olan ortak bir tavidir. Rabia'yı diğer sûfilerden ayıran husus onun zühd anlayışını ilahi aşk fikriyle tamamlamasıdır.⁴⁶⁹

Rabia'nın ilahi aşk anlayışının ibâdete bakışında da yansımasını bulduğu görülmektedir. “Allah'a ne cehennem korkusu ne de cennet sevgisiyle ibâdette bulunurum. Eğer korkudan dolayı amel işlersem kendimi kötü bir ücretli sayarım. Ben O'na aşk ve şevkimden dolayı ibâdet ederim” sözü bu bakımdan önemlidir.

Bir münacatında da şöyle demektedir: “İlahi! Eğer ben sana cehennem korkusuyla ibâdet ediyorsam beni cehennem ateşinde yak! Eğer cennet ümidiyle sana kullukta bulunuyorsam beni ondan mahrum et! Eğer sana olan sevgimden dolayı sana ibâdet ediyorsam o zaman senin ezeli cemalinden beni mahrum etme!”

Hacdan sonra Basra'ya yerleşen Rabia kendisine yapılan evlenme tekliflerini reddetmiştir. Rabia'nın bu tavrının kökeninde zühd anlayışı ve evliliğin, ilahi aşkın önünde perde olması düşüncesi vardır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Kara, Mustafa, *a.g.e.*, s. 118., Küçük, Hülya – Ceyhan, Semih, “Rabat'ül Adeviyye”, *D.İ.A.*, c. XXXIV., s. 381.

⁴⁷⁰ Küçük, Hülya – Ceyhan, Semih, *a.y.*

5.2. Zühd Anlayışı

Râbiatü'l-Adeviyye'nin Allah'a olan ibâdeti ne cennete girme, ne cennetin katlarında iyi bir mevki ve makam kazanma ümidiyledir. Onun Allah'a olan ibâdeti, kulluğu; Hz. Allah'ın muhabbetine vasıl olmak ve rızasını kazanmak içindir. Zühd ve rızada son dereceye ulaşmış ayrıca ilahi aşkın sembolü olmuştur. Râbia'nın yolu korku ve kaygıdan uzak sevgi yoludur. Sırf Hz. Allah'a, aşk ve muhabbettir. Hz. Allah'ı, Allah olduğu için sevmek, varlığını Hz. Allah'ın varlığında eritmektir. Ne cennet arzusu ne de cehennem korkusu olmadan Allah'ın cemaline ulaşmaktır.

Diğer İslâmi ilimlerde olduğu gibi tasavvufta da kadınların ayrı bir yeri vardır. Fakat Râbiatu'l-Adeviyye'nin tasavvuf düşüncesinde elde ettiği şöhretin benzerinin diğer ilimlerle meşgul olan müslüman kadınlarda görülmesi mümkün değildir. Bir müddet sahralarda uzlet ve inziva hayatı yaşadı. Onun en önemli yönü Allah korkusuna dayalı bir tasavvufa mühim bir boyut daha getirerek konuyu “Allah aşkı” üzerinde toplamasıdır. Zühdün en önemli ve en büyük temsilcilerinden olan Hasan Basrî (r.a.) ile aralarında geçen şu konuşma onun önemli bir yönüne açıklık getirmektedir:

Hz. Rabia, Hasan Basrî (r.a.) ile çağdaşları nezdinde temeli cehennem'den korkmak ve cennet'i özlemek olan tasavvufu, daha başka bir temele dayamıştır. Zira onun hareket noktası korku, kaygı ve cehennemden kaçıp cenneti arzulamak değil, Allah sevgisi ile itaat ve Hz.Allah'ı özleyerek varlığını O'na vermektir. Cehennem korkusu ve cennet arzusu olmaksızın sadece ve sadece Allah'ı, Allah olduğu için sevmek ve varlığını Allah'ın varlığında eritmektir. İnsanın en büyük gayesi, cennet nimetlerine ulaşmak değil, Allah'ın cemaline kavuşmak olmalıdır. Râbia da, Hasan Basrî (r.a.) gibi sürekli kaygı içinde yaşardı ve durmadan ağlardı. Fakat onun kaygısının sebebi cehennem kaygısı değil, Allah sevgisi idi. ⁴⁷¹ Rabia'nın düşünceleri Ma'ruf-i Kerhi, Muhasibi, Bayezid-i Bestami, Zünnün el- Mısri, Cüneyd-i Bağdadi, Hallac-ı Mansur gibi sûfileri etkilemiştir. ⁴⁷²

Hasan Basrî (r.a.) bir gün Fırat nehrinin kenarında oturan Râbia'yı görünce seccadesini suyun üzerine serdikten sonra “*buyurun burada iki rekât namaz kılalım*”

⁴⁷¹ Sunar, *a.g.e.*, s.16; Erkan, *a.g.e.*, s.209.

⁴⁷² Rabiat'ül Adeviyye, *D.İ.A.*, c.X. s. 381

dedi. Rabia: “Üstad, ahiret ehline dünya pazarından bir gaye mi göstermek istiyorsun? O halde onu öyle göster ki insanoğlu benzerini göstermekten âciz kalsın.” Rabia daha sonra seccadesini havaya serdi ve “Ey Hasan sen de buraya gel de halkın gözünden gayb olasın” dedikten sonra esas söylemek istediğini söyledi: “Üstad senin yaptığını balıklar, benim yaptığımı ise sinekler de yapıyor. Esas bunların ötesindedir.”⁴⁷³

Mesma b. Asım ve Riyah el-Kaysı anlatıyor: Adamm biri Rabia'ya 40 dinar getirdi. “Al bunları, bazı ihtiyaçlarını giderirsin!” dedi. Rabia ağladı ve ellerini göğse kaldırarak; “O biliyor ki, tüm evrene sahip olduğu halde ben O'ndan bile istemeye utanırım. O halde dünyanın sahibi olmayan bir kuldan nasıl alabilirim?”⁴⁷⁴ diyordu.

Sevri bir gün Rabia el-Adeviyye'nin yanında; “Ah benim derdim, kederim!” dedi. Rabia; “Yalan söyleme. Öyle diyeceğine, Ah yazık bana, ne az dertliyim' de! Eğer gerçekten mahzun olsaydın, bu kadar rahat nefes alamazdın.”⁴⁷⁵ dedi. Süfyan devam ediyor: “Rabia'nın yanına geldim. İhtiyar, kupkuru bir kadındı. 80 yaşlarında gözüküyordu. Neredeyse durduğu yerden düşecek gibiydi. Kulübesi ââde kamıştan yapılmış. Uzunca bir hasır vardı. Yerden iki dirsek yüksekliğinde İran işi bir sedir duruyordu kenarda. Kulübe ya deridendi, ya da kamıştı. Küçük bir tuğla parçası yastık vazifesi yapıyor, birkaç parça kiremit de namazlık vazifesini görüyordu. Ötede yine küçük bir sedirin üzerinde kefen bezleri bulunuyordu. Rabia, ölümü andığında sarsıldı. Bir topluluğun yanından geçtiğinde herkes onun ibâdet ehli bir kadın olduğunu anlardı.⁴⁷⁶ Bir keresinde adamın biri ona; "Dua et!" dedi. Rabia şu cevabı verdi: “Allah affetsin seni! Ben kimim ki? Sen kendine dua et. Allah zorda kalan kullarının duasını kabul eder.”⁴⁷⁷

Rabia el-Adeviyye, yaptığı amellerin gizli kalmasına çok dikkat ederdi. Şöyle demiştir: “Yaptığım amellerden ortaya çıkan ve herkes tarafından bilineni sevaptan saymam! Günahlarınızı gizlediğiniz gibi sevaplarınızı da gizleyiniz” Gece karanlığı

⁴⁷³ Rabiat'ül Adeviyye, a.y.

⁴⁷⁴ Cevziyye, a.g.e., c.IV, s. 23

⁴⁷⁵ İbni Hallikan, *Vefeyatül-A'yan*, c.II, s. 275.

⁴⁷⁶ Cevziyye, a.g.e., c.IV, s. 24.

⁴⁷⁷ Cevziyye, a.g.e., c.IV, s. 23.

çöktüğü zaman Rabia şöyle dua ederdi: “İlahi! Sesler sustu, hareketler durdu, bütün sevgililer sevdiğine kavuştu. Ben de seninle başbaşayım ey sevdiğim!”⁴⁷⁸

Rabia'ya Gelen Evlenme Teklifi ve Rabia'nın Cevabı;

Ebû Süleyman el-Haşimi Basra'lı zengin bir adamdı. Hergün onun için seksenbin dirhemlik yük taşınırdı. Bu adam Basralı âlimlere, evleneceği bir hanım bulmaları için danıştı. Bütün âlimler oranın en iyi hanımının Rabia olduğuna icma ettiler. Süleyman da Rabia'ya şu mektubu gönderdi.

“Benim dünya mülkünden payım şudur: Her gün piyasaya seksenbin dirhemlik mal indirmekteyim. Kısa bir zaman sonra bunu yüzbine çıkaracağım inşaallah! Evlenmek için sana talip olduğumu bildiriyorum. Mehir olarak yüzbin dinar veriyorum. Daha sonra bu miktarı artıracığım. Cevabını bildir.” Rabia da şu cevabı verdi: “Şunu iyi bilesin ki, dünyaya değer vermemek kalbin ve bedeninin rahatlığıdır. Oysa dünyanın ardına düşmek ve ona hırsla sarılmak gam ve kederi getirir. Mektubum sana ulaştığında durma, ahiret için azığına hazırla! Kendine öğüt ver, başkasına bir şeyler teklif etmeye bakma! Zamanını oruçla geçir, seni ancak ölüm ayırsın oruçtan. Allah'ın sana verdiği mülkün daha da çoğunu bana vermesi, beni hiç de sevindirmez! Zira bu mal sebebiyle Rab Teâlâ'dan gönlüm gafil kalabilir. Vesselam.”⁴⁷⁹

Rabia Hatun'un şahsiyet anlayışında temel nokta İslam'dır. O dış görünüşe değil, insanın zengin ya da fakir olsun İslam'ı yaşamasına önem verirdi; Süfyan-ı Sevri bir gün Rabia'yla karşılaştı. Rabia'nın üzerinde eski, yırtık bir elbise vardı. Süfyan;

“Ey Rabia! Dağınık ve eski elbiselerle görüyorum seni, falanca komşuna gitsen sana yardım etmez miydi? Halini düzeltirdin” dedi. Rabia da şu cevabı verdi: “Ey Süfyan, halimde ne kötülük görüyorsun ki? Ben İslam üzere değil miyim? O İslam ki, ondan daha büyük bir şeref, daha ferahlatıcı bir zenginlik, daha güzel bir dost yoktur!”⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c.II, s. 286.

⁴⁷⁹ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c.II, s. 286.

⁴⁸⁰ Cevziyye, *a.g.e.*, c. IV, s. 24.

Kendisine “şeytandan nefret ediyor musun?” diye sorduklarında; -Rahmanın sevgisi içimi öyle doldurmuştur ki, şeytandan nefret etmeye zaman ve imkân bulamıyorum. Lakin Resûlullâh (s.a.v.)'i rüyamda gördüm, bana: “Ya Râbia beni seviyor musun?” dedi, dedim ki; -“Ya Resûlullâh! Seni kim sevmez ki! Fakat Hakk'ın sevgisi gönlümü öylesine tuttu ki başkasının dostluğuna ve düşmanlığına yer kalmadı.”⁴⁸¹ diyecek kadar gönlünde coşkun bir Allah aşkı duymuş ve yaşamıştır. Râbia, tasavvuf tarihinde ilk defa aşk kelimesini kullanmış olandır. O bu hususta Kur'ân'ın Maide sûresinin 56. ayeti (Kim Allah'ı Peygamberini ve inananları dost edinirse...) ne dayanmış ve bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Seni iki muhabbet ile severim: Birisi, sana karşı aşk ile bağlanışımın ifadesi olan muhabbet ile diğeri de senin sevilmeğe layık oluşunun içimde yarattığı muhabbet ile. Sana aşk ile bağlanışım yüzünden yalnız seni düşünüyorum. Senin sevgiye layık oluşuna gelince, bu da yüzündeki örtüyü kaldırman arzumdur ki seni göreyim. Benim için ne beriki ne öteki muhabbet hususunda hiçbir hamd yoktur. Fakat sana hamd olsun.”⁴⁸²

Râbia, iki çeşit sevgiye işaret ediyor ve birini diğerine üstün tutuyor. Sevginin biri insanı Allah'tan başka bir şeyle meşgul olmaktan alıkoyan sevgi; diğeri de Allah'ın zatına ait sevgi, yani Allah'ı sırf Allah olduğu için sevmek. İşte, esas sevgi, sırf Allah'ın cemaline olan sevgi bu ikinci sevgidir. Bunun için o şu münacatta bulunuyor: “İlahî, sana cehennemden korkarak ibâdet ediyorsam, beni cehennem ateşinde yak. Eğer cenneti özleyerek ibâdet ediyorsam, cennetini bana haram kıl. Eğer yalnız seni sevdiğim için sana ibâdet ediyorsam, beni ezeli cemalinden yoksun bırakma.”⁴⁸³

Kısaca, Râbia, Allah'a aşk ve dostluk, tecelli ve tafdilü'l velî⁴⁸⁴ gibi kavramlar üzerinde durmuş ve bunları işlemiştir. O'na göre insan, kendi içine kapanmakla İlâhi sırra ulaşabilir. Her çeşit varlık, Allah'da birleşir, zira yalnız Allah vardır. Kâinat O'nun sıfatlarının tecellilerinden ibarettir. Allah'a varmanın tek yolu da sevgidir, aşktır.

⁴⁸¹ Attâr, *a.g.e.*, c. I, s. 102.

⁴⁸² Sunar, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁸³ Şahin, Hasan, Sevim, Seyfullah, *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, Kayseri 1991, s. 38.

⁴⁸⁴ Sunar, *a.g.e.*, s. 17.

6. Abdullah b. Mübârek

6.1. Abdullah b. Mübârek (r.a.)'in Hayatı

Ebû Abdirrahman Abdullah b. Mübârek b.Vazih el Hanzali el Mervezi, Horasan'da 118 (m. 736)'da doğup aynı yerde 181 (m. 796)da vefât etti. Babası Türk, annesi Harzemlidir.⁴⁸⁵ Büyük âlim, şaşırانların yol göstericisi, dînin senedi, Hanefî mezhebinin reisi olan İmâm-ı A'zamdan ilim tahsil etti. Ayrıca zamanın meşhûr âlimlerinin derslerine devam ederek hadîs ve fıkıh ilimlerinde söz sahibi oldu. Devrinin en büyük âlimlerindendi. Muhaddis, Fakih, Zâhid ve Şairdir. Kitapları, kerâmetleri ve yetiştirdiği talebeleri pek çoktur. Bu talebelere birisi de mezheb imamı, Ahmed bin Hanbel'dir. Birçok büyük âlimin yetiştiği Horasan bölgesinde özellikle Merv'de Hadisleri tedvin eden ilk âlim oluşu, İbnu'l-Mübârek'in şöhretini arttıran sebeplerin başında gelir. Ahmed b. Hanbel. O devirde ilme ondan daha meraklı ve hadis sahasında ondan daha büyük bir âlimin bulunmadığını söyler.⁴⁸⁶

Ebû Hanife'nin talebesi ve dostu olan İbnu'l-Mübârek'in fıkıh ilminde de önemli bir yeri vardır. Fıkıhta ilk olarak Ebû Hanife'nin metodunu benimsemiştir. Fıkıh bablarına göre tasnif ettiği *es-Sünen fi'l-fikh* adlı eserinde onun usulünü esas almıştır. İnsanların en fakihini diye nitelendirdiği Ebû Hanife hakkında çeşitli vesilelerle övücü sözler söylemiş, şiirler yazmıştır. Ebû Hanife'nin vefatından sonra Malik b. Enes'in ders halkasına katılan İbnu'l-Mubarek, fıkıhta Hanefi ve Maliki mezheplerini birleştiren bir usul ortaya koymuştur. İbnu'l-Mubarek, aynı zamanda devrinin önde gelen şairlerinden biridir. Şiirleri daha ziyade zühde, cihad, din büyüklerinin methine dairdir. Fakat bunların önemli bir kısmının kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Abdullah İbn'ül Mübârek'in, bazı eserleri olarak, 1. Mücahid Mustafa Behçet tarafından derlenen şiirleri *Meccl-Jetu'l-mahtutatil- Arabiyye*'de yayımlanmıştır. (XXVII/I, 9-72. II, 455-501).

⁴⁸⁵ Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübarek", *D.İ.A.*, c. I. s. 123, İstanbul 1987.

⁴⁸⁶ Küçük, *D.İ.V.* c. 1. s. 124.

2. *Kitabu'z-Zühhd ve'r-reka'ik*. Hz. Peygamber, ashap ve tab'inin ibâdet, ihlas, tevekkül, doğruluk, tevazu, kanaat gibi ahlak konulara dair sözlerini ihtiva eden eser, Habibürrahman el-A'zam tarafından neşredilmiştir. (Malegon/ Hindistan 1966, Beyrut.)

3. *Kitabu'l-Cihad*. Cihadın fazileti, sevabı ve islam'daki önemine dair hadisleri ihtiva eden kitap, bu konuda yazılan ilk eserdir. İçinde 262 hadis bulunan tek nüshası (Leipzig, Stadtbibliothek, nr. 320/1, 40 vr.), Nezih Hammad tarafından yayımlanmıştır. (Beyrut 1391/1971).⁴⁸⁷

6.2. Abdullah b. Mübârek (r.a.)'in Zühhd Anlayışı

Abdullah b. Mübârek'in zühhd anlayışı da, üzerinde durulması gereken özellikler taşır. Zühhdle ilgili hadis malzemesini *Kitabü'z-Zühhd ve'r-rekaik* adlı eserde toplayan İbnu'l-Mübârek'e göre zühhd, dünya ile alakayı kesmek değil, dünyaya ve dünyalığa bağlanmamaktır. Nitekim o, hayatı boyunca ticaretle meşgul olmuş, savaflara katılmış, defalarca hacca gitmiş ve ilim öğretmeye çalışmıştır. Onun, “*ilmi dünya için öğrendik, ama ilim bize dünyaya değer vermemeyi öğretti*” sözü, bu konudaki görüşünü açıkça ortaya koymaktadır. Günün belirli bir bölümünü zikir ve tefekküre ayırdığı, bu süre içinde hiç kimseyle konuşmadığı, insanlarla sürekli bir arada bulunmayı ve onlarla içli dışlı olmayı ilim ehli için uygun görmediği rivayet edilir. İlminde ve zühhdünde son derece mütevazı olan İbnu'l-Mübârek, zenginlere karşı kibirli davranmanın da tevazunun gereği olduğunu söylerdi. Bununla beraber o zenginliğe karşı değildi. Başkalarına el açmamak düşüncesiyle ticaretle de uğraşır, âlimleri, hadis talebelerini ve fakirleri himaye eder, her sene yüz bin dirhem dağıtırdı. Merv'li dostlarını hacca götürür, aldıkları hediyelere varıncaya kadar her türlü masraflarını kendisi karşılardı. Ona göre kişi daima Allah'ın murakabesinde olduğunu hatırlamalıdır. Yüz şeyden sakınıp bir şeyden sakınmayan kişi muttaki sayılmaz. Nuaym b. Hammad'ın bildirdiğine göre, *Kitabü'z-Zühhd*'ü okurken öyle ağlardı ki yanına hiç kimse yaklaşamaz, o da hiçbir şeyin farkında olmazdı. Duası makbul sayıldığı için pek çok kimse onun duasını almak ister, kendisine yakın olmayı Allah'a yakın olmanın vesilesi sayardı. Âlimler zühhd ve takvâsını övecekleri

⁴⁸⁷ Küçük, *D.İ.V.* c.I., s. 124

kimseyi ona benzetirlerdi. Zühd ve takvâ ile ilgili söz ve hallerinden birçoğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁸⁸

Bir yıl ticâretle uğraşır, kazancının hepsini fakirlere dağıtırdı, ikinci yıl İslâmiyeti yaymak için harplere giderdi. İlmi, fikhî, edebi, zühdü, fesahati ve vera'ı çok idi. Geceleri ibâdet ile geçirirdi. Az konuşmayı kendine âdet edinmiş olup, emin ve sözleri hüccet (senet) idi. Kitaplarında yirmi binden ziyade hadîs-i şerîf vardı. Duâsı makbul olanlardandı. Abdullah bin Mübârek hazretleri Tâbiînden bazı kimselerle görüşmüştür, imamlardan da birçoğunun zamanına yetişmiştir. Senelerce İmâm-ı A'zam hazretlerinin sohbetinde bulunmuş, çeşitli hocalardan fikh ve hadîs-i şerîf dersleri almıştır. Merv'de senelerce hadîs ve fikh okuttu.⁴⁸⁹

Kötü huylu bir kimse, yanına gelir giderdi. Bu gelen kimse bir gün bundan ayrıldı, gelmez oldu. Bunun ayrılmasına çok üzüldü. Niçin üzülyyorsun dediklerinde, "O zavallı gitti. O kötü huylar kendinden ayrılmadı. Onun haline üzülyorum. Bizim yanımızda bir müddet daha kalsaydı ahlâkı düzelebilirdi" dedi.

Abdullah b. Mübârek der ki: "Dünya aşkına tutulan insanı bir de günahlar her yandan kuşatmışa, o hayır ve erdem ona nasıl yol bulabilir ki?" Abdullah b. Mübârek dedi ki: "Dünya ehli, dünyadaki en lezzetli şeyi tadamadan çıktılar!" "Nedir o?" diye soruldu. "Allah (c.c)'i bilmek! (marifetullah)" dedi.

Suneyd b. Davud anlatıyor: Abdullah b. Mübârek'e sordum: "*İnsanlar kimlerdir?* 'İnsanlar, âlim olanlardır!' dedi. 'Peki, sultanlar?' dedim. 'Sultanlar da dünyaya değer vermeyen, Zâhid kullardır.' dedi 'Peki aşağılık, sefiller kimdir?' dedim. 'Dinleriyle geçinenler, dini oyuncak edenlerdir!' dedi."⁴⁹⁰

Takvâsı (haramlardan kaçması) çok fazla idi. Bir defasında yolda bir yerde konakladı. İyi "bir atı vardı. Kendisi namazda iken atı başkasına ait otlaktan yedi. Namazı bitirince atı otlak sahibine hediye edip, yaya olarak yoluna devam etti. Hakkında söylenenler: "İbn-i Hibban: "Onda kendi zamanında. İlim ehlinde hiç bir kimsede bir araya toplanmamış olan güzellikler vardır." Yine, "Mala aldanma. Mideni haddinden fazla şişirme! İlim olarak yalnız sana yarayanı al yeter!" Yine

⁴⁸⁸ Küçük, *D.İ.V.* c. I. s. 123.

⁴⁸⁹ Küçük, *a.y.*

⁴⁹⁰ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. 8. s. 163.

buyurdu ki: “Şu anda edeb dinin üçte ikisini teşkil etmek üzeredir. Göz aydınlatan adam, önderliğe layık olmak, ilimde derinlik ve vefatında kendisi gibi kimseyi bırakmayan Ârif.”⁴⁹¹

Abdullah bin Mübârek (r.a.) vefâtının yaklaştığında bütün malını fakîrlere verdi. Hizmetinde bulunan bir talebesi dedi ki: “Efendim, malûmunuz üç çocuğunuz var. Onlara miras bırakmayacak mısınız?” Buyurdu ki: “Onları Allahü teâlâyâ emanet ediyorum. O en iyi bir vekildir. Eğer çocuklarım, sâlih olursa, Cenâb-ı Hak, onları ummadıkları yerden rızıklandırır. Yok, eğer, fâsık olurlarsa malımın kötü insanlara kalmasını istemem.”

Son derece cömert, sevgi dolu, Kur'an, hac ve cihadla pişmiş, herkesin müracaat kaynağı durumuna gelmiş, olan bu zat, ahiret için tüm hazırlıkların yapmış biriydi. Onun sözü, hareketi ve huyları mübarekti. Benzeri kolay kolay bulunmayacak kadar ender şahsiyetli, takvâ sahibi, ilim ehli, ticaretle uğraşmasına rağmen kazancının tamamını fakirlere dağıtacak kadar dünya malını önemsemeyen abid ve Zâhid birisidir.

⁴⁹¹ Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. 8. s. 162.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASHÂBIN ZÜHD ANLAYIŞININ İLK DÖNEM ZAHİDLERİNE YANSIMASI

1. Ashâbın Zühd Anlayışının İlk Dönem (H. II. Asır) Zâhidlerine Yansımaları Araştırmanın Anlam ve Önemi

İnsanların dünya hayatına, dünyanın zevklerine, nimetlerine bağlanıp yaşamayı araç olarak görme değil de amaçmış gibi bağlanmaları, ahirete talip olma hususunda gaflete düşmeleri görülmektedir. Hâlbuki pek çok ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde dünya nimetlerine bel bağlanılmaması konusunda bizlere gerekli uyarılar, hatırlatmalar yapılmaktadır. Dolayısıyla araştırmakta olduğumuz mevzuumuzun Kur'an ve sünnet ile başlayıp aynı minval üzere devamını sahabe, tâbi'ûn ve sair müslümanların yaşamına örnek olması ve doğru çizgide devamına ışık tutması açısından önemini ifadeye çalışacağız.

Tasavvuf, Kur'an ve Peygamberimizin (s.a.v.)'in hayatının bir yorumu olduğu şeklinde görüşlerle birlikte, tamamen İslam dışı kaynakların ürünü olduğu veya en azından bunlardan aldığı unsurların, İslam'dan kaynaklanandan fazla olduğunu iddia eden görüşler de vardır.⁴⁹²

Yan yana yaşayan, birbiriyle ilişkisi olan bütün kültürler birbirlerinden bir şeyler alırlar. Bu, inkâr edilemez bir gerçektir. Öyleyse İslam, ya da daha doğru bir ifade ile Müslümanlar, yabancı kültürlerden hiç bir şey almamıştır demek realite ile çelişir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Müslümanlar, aldıkları bu unsurları kendi kültürleri içinde eritmeyi, daha doğrusu yeniden şekillendirmeyi bilmişlerdir. Zaten hiçbir kültür, dışarıdan aldığı unsurları olduğu gibi bırakmaz. Kendi kültürü içinde yoğurur. İslam mistisizmi de diğer mistik hareketlerden bir şeyler alır ama bunları kendi potasında yoğurmayı başarmıştır. Etkisinde kaldığı veya dayandığı ifade edilen kaynaklar: Hint kaynağı, İran kaynağı, Hristiyan kaynağı ve Yunan kaynağı ağırlıkta görüşler arasında yer almaktadır.⁴⁹³

Hint kaynağına dayandığı görüşünü savunanlar da olmuştur. Bu konuyu, Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmet el-Biruni (v.440/1048), "*Tahkîku ma li'l-Hind*" adlı

⁴⁹² Küçük, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁹³ Küçük, *a.g.e.*, s. 30.

eserinde geniş şekilde incelemiş, Hint, İslam ve Yunan mistisizmini karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya göre Hint ve İslam mistisizmi arasında benzerlikler olduğunu vurgulamıştır.

İran kaynağı üzerinde duranlar, mesala; Ma'ruf el Kerhi ve Bayezid el-Bestami gibi sûfilerin büyük bir kısmının İranlı olduğunu ileri sürerek, bunun, Tasavvufun İran kaynaklı olduğunu ispatladığını iddia ederler.

Kabul edilen en yaygın görüşe göre ise Tasavvufun kaynağı, bizzat İslam'ın kendisidir. Tasavvufta kullanılan birçok ıstılah, Kur'an-ı Kerim kaynaklı olduğu gibi, sûfilerin asıl gayesi de Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashâbına benzemektir. Sûfiler asıl gayelerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) benzemek, daha doğru bir ifade ile ona uymak olduğunu vurgularlar. Peygamberimiz (s.a.v.)de "*Muhammed Rabbine aşık oldu*" dedirtecek kadar Allah aşkını açığa vururdu. Resulullah'ın Ashâbı arasında Allah korkusundan yüzü sapsarı, ağlamaktan gözlerinin altı oluk oluk bir halde sabahlara kadar ibâdet eden, cehennemi anlatan ayetleri dinlerken düşüp bayılan, günlerce hasta yatan kişilere rastlamak mümkündür.

Rasûlullah (s.a.v.)'ın ve Ashâbının hayatında zühd hâkimdi. Resulullah belli bir dönem belki elinde olmayan sebeplerle sade bir hayat sürdü ama zamanı geldi, eline çok imkânlar geçti; Allah onu zengin kıldı, etraftan kendisine hediyeler yağdırıldı. Ama O, bunları Allah yolunda sarf etmekten çekinmedi. Rasûlullah (s.a.v.) ve Ashâbı Kirâm'ın zühdünün temelini ise, Allah sevgisi, ibâdetlerle meşgul olma, Allah'a yönelme, dünyanın süslerinden yüz çevirme, mal-makam arzusu taşımama oluşturmaktadır.⁴⁹⁴ Bir kısım sahâbinin dünyaya karşı zâhidane bir hayat sürmeleri ön plana çıkmış olmasına rağmen, ister zengin veya fakir olsun, ister güçlü yahut zayıf olsun, sahâbilerin kendi anlayış ve temayüllerine göre dünya ve nimetlerine karşı mesafeli bir tutum içerisinde olmuşlardır. Yani Ashâb-ı Kiram arasında hem zühd anlayışı hem de zühd yaşantısında farklılıklar bulunduğu da bir gerçektir. Bu minval üzere onların izinden giden daha sonraki dönemlerdeki Zâhidlerde de bu farklılıklar göze çarpmaktadır.

⁴⁹⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. II, s. 25.

Aslında mesele, tasavvufun Hz. Peygamber ile başladığı değil, Hz. Peygamber ve Ashâbının hayatının, birçok tasavvufi konuda nüve (çekirdek, öz) teşkil edebilecek durumda olduğudur. Yani hal-i hazırda ki tasavvufun bütün unsurları Rasûlullah döneminde yoktu ama başta Kur'an ve Hadisler olmak üzere, O'nun ve Ashâb'ının hayatında tasavvufi motiflere örnek bulmak mümkündür.

2. Karşılaştırma Konuları

Tevbe konusunda karşılaştırma olarak, ilk olarak Hz. Ömer (r.a.) ile H. II. Asır Zâhidlerinden olan İbrahim b.Ethem (r.a.)'in, ikinci olarak da Hz. Ömer ve Osman (r.anhüm) ile Ebû Zerr (r.a.)'in benzerliğini karşılaştırmasını yaptık.

Havf konusunda ilk olarak Hz. Osman (r.a.) ile Hasan Basrî (r.a.)'nin karşılaştırmasını ve ikinci olarak da Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Veysel Karâni (r.a.) arasındaki benzerliği ele aldık.

Reca' konusunda ise ilk olarak, Hz. Allah (c.c.)'in ayetleriyle hayatlarına yön verip başaramadıkları karşısında da Yüce Mevla'dan gerisini beklemeyi dile getiren Hz. Ömer (r.a.) ile İbrahim b. Ethem (r.a.) arasında ve ikinci olarak da Hz. Osman (r.a.) ile Abdullah İbn Mübârek arasındaki farklı bir reca anlayışı üzerinde durduk.

Vera' konusunda da sahabe ile ilk dönem Zâhidleri karşılaştırırken ilk olarak Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile İbrahim b. Ethem (r.a.) arasında ve ikinci olarak da Hz. Osman (r.a.) ile Hasan Basrî (r.a.)'nin vera' anlayışını bir örnekle ele almaya çalıştık. Üçüncü olarak da Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Abdullah b. Mübârek arasında vera' konusundaki yakınlığı ele aldık.

Melâmet konusunda da ilk olarak Hz. Ömer (r.a.) ile Hz. Rabia'nın elbise konusundaki tavrını ele aldık. İkinci olarak da Mus'ab b. Umeyr ile İbrahim b. Ethem arasındaki benzerlik üzerinde kıyaslama yaptık.

Fakr konusunda ilk olarak karşılaştırmayı Hz. Ebû Bekir (r.a.) İbrahim b. Ethem (r.a.)'in hayatında yaparken, ikinci olarak da Hz. Ömer (r.a.) ile Ömer b. Abdulazîz (r.a.)'in halifelik imkânları karşısında devam etmiş oldukları Zâhidane yaşamı, varlık içinde yokluğu tercih etmelerini ele aldık.

Riyâzet konusunda ise ilk olarak Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile İbrahim b. Ethem (r.a.)'i karşılaştırırken ikinci olarak da Ebû Zerr (r.a.) ile Ebû Süleyman el-Haşimi'nin Rabia'ya yapmış olduğu evlenme teklifi neticesinde Rabia'nın vermiş olduğu şu cevabı ile Ebû Zerr (r.a.)'in Riyâzetiyle benzerlik göstermesini kıyasladık.

Muhabbet hususunda ise ilk olarak Hz. Osman (r.a.)'ın kalbindeki Allah (c.c.) sevgisi ve Rasûlullah sevgisine dair sözleri ve yaşamı ile Hz. Rabia (r.a.)'nın ilahi aşk'a dair sözleri ve yaşamından örnekleri karşılaştıracğıız. İkinci olarak da sahabi Veysel Karânî ile ilk dönem zâhidlerinden Hz. Rabia'nın ilahi aşk'a olan bakış açılarını karşılaştırdık.

Rıza ile ilgili olarak da Hz. Ömer (r.a.) ile H. II. Asır zâhidlerinden olan Hasan Basrî (r.a.) arasında, kulun rıza göstermesi icab ettiği noktalarda rızasını dile getirmiş ve dünyalık olan şeylerin şerinden de Allah (c.c.)'a sığınmış olmalarıyla ilgili olarak karşılaştırmaya çalıştık.

2.1. Tevbe

Tevbe konusunda karşılaştırma olarak vereceğimiz yansımada Sahabe-i Kiram ile II. asır zâhidleri arasında benzerlikleri, farklılıkları ve de varsa zıt yönlerini ele almaya, kıyaslama yoluyla onları incelemeye çalışacağız.

a) İlk olarak Hz. Ömer (r.a.) ile H. II. asır zâhidlerinden olan İbrahim b.Ethem (r.a.)'in tevbe konusundaki benzerliği ele alacağız. Sabit b. el-Haccâc'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (r.a.) önce nefsimizi hesaba çekmemiz hususunda şöyle demiştir: “Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekin. Tartılmadan önce, nefsinizi tartın. Zira sizin hiç bir gizli tarafınızın kalmayacağı, hesap için arz olunacağımız gün size hesap bakımından yarın en kolay gelen şey, nefislerinizi en büyük arz olunuş için hesaba çekmeniz ve onun için tartmanızdır.”⁴⁹⁵ Hz. Ömer (r.a.)'in müslüman olması tevbe-i nasuh ile hakka yönelmesi de daha sonraki müslümanlara ser levha olagelmıştır. H. II. Asır Zâhidlerinden olan İbrahim b.Ethem (r.a.)in, tevbe hususunda şu menkıbesi dikkate şayandır. Gençlik çağında avlanırken, hâtiften ya da avlamaya çalıştığı ceylandan iki kez: “*Sen bunun için mi yaratıldın*

⁴⁹⁵ Ahmet b. Hanbel, *a.g.e.*, c.1, s. 171.

yoksa bu işe mi memur kıldın?” diye ses duymuş, sonra aynı sesi atının eğerinin kaşından da işitmesi üzerine bütün malını mülkünü terk edip, tacını cübbesini kendi çobanına bırakıp zühd yoluna girmeye karar vermiştir. Aralarında Abdullah b. Mübârek (r.a.)'in de bulunduğu altmış kadar kişiyle birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.⁴⁹⁶

b) İkinci olarak da Hz. Ömer ve Osman (r.anhüm) ile Ebû Zerr (r.a.)'ın benzerliğini karşılaştıracamız. Humeyd b. Nuaym'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer ve Osman (r.anhüm) beraber bir yemeğe davet edilmişler. Yemekten çıkıp giderlerken Hz. Osman (r.a.), Hz. Ömer (r.a.)'e “Bir yemek gördük ki, keşke görmeseydik” dedi. Hz. Ömer (r.a.) “Niçin?” dediğinde, Osman (r.a.): “Korkarım ki, bu yemek böbürlenmek maksadıyla yapılmıştır.” cevabını vermiş. Görüldüğü gibi yemeğin yapılmasındaki niyeti dahi düşünerek o ihtimale karşı tevbe etmektedirler. Ebû Zer (r.a.)'in çağrıldığı bir düğün yemeği de benzer nitelik arz etmektedir. Ebû Zerr bir düğün yemeğine çağrılmıştı. Şöyle bir ses duydu ve düğün yerinden ayrıldı: “Kim bir topluluğun kalabalığını çoğaltıyor (onların arasına katılıyor) ise onlardandır. Kim bir grubun davranışına rızâ gösteriyorsa amellerine ortakır.”

Hz. Ebû Bekir (r.a.)'de “Mü'min bir kulun yanında bir saç kılı olmayı isterdim.” dediği rivayet olunmuştur.⁴⁹⁷ buyurduğu gibi İmrân b. Husayn de: “Rüzgârın savuracağı bir toprak olmayı ve azâb korkusu içinde yaratılmamış olmayı arzu ederdim.” buyurmuştur. Ebû Ubeyde de benzer şekilde derdi ki: “Keşke kurbanlık koç olsaydım. Etime su katılsaydı, parçalarımın yararlanılsaydı. Ya da hiç yaratılmasaydım.”

Tevbe konusunda sahabenin yaşamında misaller olan şu rivayetlerde de, onların tevbe hususundaki durumunu gözler önüne sermektedir. Mâlik b. Miğvel, Humeyd'den şu haberi nakleder: Recep ayında bir gün Hasan b. Ebû'l-Hasan (r.a.) mescidde oturmuştu. Su içiyordu, arada derin bir nefes aldı ve hıçkırarak ağlamaya başladı. Sonra şöyle dedi: “Keşke kalplerde hayat olsa, keşke kalpler düzgün olsa! Sabahında kıyamet kopacağı geceyi hatırladım da onun için ağlıyorum. O gün

⁴⁹⁶ Sülemî, *a.g.e.*, s. 27; Hucvirî, *a.g.e.*, s. 201; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 96; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. VII, s. 368; İbn Mulakkin, *a.g.e.*, s. 5; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. IV, s. 134; Combrinck, *a.g.m.*, s. 38.

⁴⁹⁷ Hanbel, *a.g.e.*, c. 1, s. 162.

insanoğlunun bütün ayıpları ortaya çıkacak ve bütün gözlerin yaş döküleceği bir gündür.” Cehennem veya kıyamet hatırlarına geldiğinde hata ve gafletlerinden naralar atıp gözyaşları içerisinde bir süre halkın gözünden uzaklaşmayı tercih ederek nefislerini tevbeye çekmişlerdir.

Ubeydullah b. Şumayt da, babasından naklen Hasan (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet eder: “Mü'min hüznün ile sabahlar, hüznün ile geceler ve hüznün ile vefat eder. Ve bir oğlağa yetecek kadar su miktarı şey mü'mine yeter.” buyurarak kulluğun alameti olan tevbeyle sabah akşam vefat edinceye kadar hatırdan çıkarmamak gerektiğini dile getirmişlerdir.

2.2. Havf

“Korku” anlamına gelen havfın maksat Allah korkusudur. *Havfullah* veya *Haşyetullah* da denir. Cehennem korkusu ve cennete girememe endişesi de vardır. Havf ile ilgili olarak sahabenin yaşamı gibi, H. II. Dönem Zâhidleri de Allah ve Rasûlünün yolunda yürümüş olduklarını ifade eden birkaç örnekle benzerlik ve farklılıklarını ele almaya çalışacağız.

Bu konuda ilk olarak Hz. Osman (r.a.) ile Hasan Basrî (r.a.)'nin karşılaştırmasını ele alacağız. Abdullah er-Rûmî'den Hz. Osman (r.a.)'ın şöyle dediğini duyduğu rivayet edilmiştir: “Şayet ben cennetle cehennem arasında olsam ve benim hangisine götürülmemin emredileceğini bilmesem, hangisine gideceğimi öğrenmeden kül olmayı yeğlerdim.”⁴⁹⁸ Namaz vakti geldiği zaman sarsılır, rengi değişirdi. Niçin böyle olduğunu soranlara: “Allah'ın, göklere, yere ve dağlara arz edip onların kabul etmekten çekindikleri, insanın yüklenmiş olduğu emaneti⁴⁹⁹ ödemenin zamanı geldi. Bilmem ki üzerime aldığım emaneti güzelce eda edebilecek miyim, edemeyecek miyim?”⁵⁰⁰ diyordu. Yine Hz. Osman (r.a.)'ın mevlası Hâni'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Osman (r.a.), herhangi bir kabrin başında durduğu zaman, sakalları ıslanıncaya kadar ağlardı. 'Kendisine cenneti hatırlıyorsun ağlamıyorsun da, bundan niye ağlıyorsun?' denilirdi. O da Rasûlullah (s.a.v.): 'Kabir âhîret duraklarından birincisidir. Onda kurtuluşa erene sonrası çok daha kolay

⁴⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

⁴⁹⁹ Ahzab, 33/72.

⁵⁰⁰ Tûsi, *a.g.e.*, s. 181.

olacaktır. Ama onda kurtuluşa eremeyene daha sonrası çok daha ağır olacaktır.”⁵⁰¹ cevabını verirdi. Hasan-ı Basrî (r.a.)’nin hayatı ise hicretin ilk asrında ve ikinci asrının ilk senelerinde Müslümanın yaşadığı ruh hayatını, tamamıyla temsil eder. Ebû Nuaym El-İsfahani, Hasan Basrî (r.a.)’yi, ruh hayatının kemali içinde şu şekilde tasvir eder: “Daima korku ve kaygı içinde idi. Daima dertli ve üzüntülü idi. Uyku uyumaz ve ımızganma nedir bilmezdi. İbadet için daima kolları sıvalı bir abiddi. Dünyanın bütün süslerini ve göz kamaştırıcı hallerini bertaraf etmiş ve nefsinin bütün ihtiraslarını kırmıştı.”⁵⁰² Bu da o’nun daima korkuya dayalı bir zühd yaşamına işaret etmektedir. Hasan Basrî (r.a.), yalnız nefsinin ihtiraslarını kırmak ve öldürmekle kalmamış teemmül ve tefekkür yolu ile de kalbini tasfiye ve temizleme yolunu tutmuştu. Zâhidliğine ve abidliğine katılan teemmül ve tefekkürü, ruh hayatının dayandığı temeldi. Hasan Basrî (r.a.), bu hayatı hor gören bir zâhiddi. Zâhidliğini, daimi hüznün ile ifade ediyordu. Çünkü ona göre insanı yararlı işler işlemeğe sürükleyecek en kuvvetli amil budur. Ömrünü korku içinde geçiriyor ve bunun takvâsını azami derecede beslediğine inanıyordu. Şarani onun bu hali hakkında der ki: “*Cehennem ateşinden o kadar korkardı ki cehennem yalnız kendi için yaratılmış olduğunu sanırdınız.*”⁵⁰³

Hasan Basrî (r.a.)’nin yaşadığı ruh hayatı düşünülecek; Zâhidliğe, korkuya, kaygı ve fakr’a dair söylediği sözlere bakılacak olursa — ki bunlar onun ruh hayatının temelleridir— Basra’nın bu en büyük zâhidinin, zâhidliği bir gaye sayarak ona başvurmadığı anlaşılır. Onun zâhidliğe başvurmasının sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi, bir şerden kurtulmak ve bir hayra erişmektir. Erişmek istediği hayır, cennet sevabıdır. Kaçınmak istediği şerse cehennem azabıdır. Yani zâhidliğe girmesinin sebebi, cennetin nimetlerinden başka her şeyi hor görmesidir. Korkmasının ve kaygılanmasının sebebi de, cehennem azabından başka her imtihanı çekilebilir saymasıdır. Onun insana hitaben söylediği şu sözle bunu vuzuh ile belirtmektedir: “Âdemoğlu! Nefsinden sakın nefsinden sakın! Bu nefis bir tektir. Kurtulursa, kurtulursun helak olursa, helak olursun ve kurtulanlar, işine yaramazlar

⁵⁰¹ Müsned-i Ahmed 1/63 Müstedrek 4/331; *et-Tergîb ve't-terhîb* 4/361; *Târîhu'l-Buhârî* 8/229; *Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l-elbâs* 2/136.

⁵⁰² Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. 2, s. 131 - 132.

⁵⁰³ Şarani, *a.g.e.*, c. 1, s. 31 - 32.

ve Cennetin gerisinde olan her nimet hürdür. Ve cehennemden gayrı her imtihan kolaydır.”⁵⁰⁴

Muhakkak ki Hasan Basrî (r.a.), Kur’an ve Sünnet yolunda, sahabiye tabii olmakta özellikle haşyetullah konusunda korkuya dayanan zâhidliğin mümessilidir ve bu mektep Basra mektebidir. Bu mektebin farık vasfı, insanı imana kavuşturan tefekkür, nefsi tasfiye eden ve insanı Allah’ın hoşnutluğuna nail eden, cennetin nimelerini kazandıran kaygı ve hüzdür. Öğütleriyle insanları çok defa korkutmakta olduğuna dair ileri sürülen itiraza karşı: “*Emniyete kavuşuncaya kadar korkmak, emniyete kavuştuktan sonra korkmaktan daha hayırlıdır*” derdi.⁵⁰⁵ Bu sözüyle de (*Emniyete kavuşuncaya kadar korkmak*) Hz. Osman (r.a.) ile aralarındaki niyet itibarıyla farklılık göstermektedir.

Teracüm-i Ahval ile *Tabakat* kitapları, Hasan Basrî (r.a.)’nin zâhidlik, tefekkür ve hüzn hakkındaki sözleriyle doludur. Ebû Nuaym isfahani’nin *Hilyetü’l-Evliya*, Şar’ani’nin *Tabakat’ı*, Münavi’nin *el-Kevakibu’d-Durriye’si* bunları nakleden eserler arasındadır. Hasan Basrî (r.a.) zâhidlik hakkında der ki: “Dünya, amel yurdudur. Dünyayı sevmeyerek ona arkadaşlık eden, ondan el etek çeken kimse, bu arkadaşlıktan mes’ud olur ve ondan faydalanır. Fakat onunla isteye isteye, seve seve arkadaşlık eden kimse bedbaht olur ve dünya onu, takat getiremeyecek bir şeyin eline bırakıverir.”

Tefekkür hakkında der ki: “Tefekkür, insanı hem iyiliğe davet eder, hem iyiliği yapmaya kötülük yapmaktan pişman olmak onu yapmamayı temin eder. Ne kadar çok olursa olsun fâni olan şey, baki olan şeye denk olamaz. Bu bunaltıcı, aldaticı dünyadan çekilin. Çünkü hilelerle süslenmiştir ve insanı gururuyla aldatır.” Hüzn ve korku hakkında der ki: “İman eden kimse kaygılı uyanır, kaygılı akşamlar ve başka bir şey yapamaz. Çünkü iki korku arasındadır. Biri geçmiş bir suç ki Allah tarafından nasıl karşılanacağı belli değil. Biri kalan bir ömür ki devamı müddetince yüzleşeceği tehlikelerin farkında değil!”⁵⁰⁶ buyurmuştur.

⁵⁰⁴ Doğrul, Ömer Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*. s. 53.

⁵⁰⁵ Münavi, *el-Kevakibü’d-Durriye*, c. I, s. 98.

⁵⁰⁶ Münavi, *a.g.e.*, c. I, s. 98.

İkinci olarak da Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Veysel Karânî (r.a.) arasındaki benzerliği ele alacağız. Hz. Ebû Bekir (r.a.), Ahirette azaba uğrama korkusu ruhunu kaplamıştı. Bu yüzden “Keşke hayvanların yiyeceği bir ot olaydım da bu azab korkusunu, hesap gününün şiddetli kaygısını çekmeyeydim!” demiştir. Muhadramların en meşhuru Veysel Karânî (r.a.) ise⁵⁰⁷ annesine çok hizmet ile meşgul olduğundan, Peygamber (s.a.v.)’i görememiştir. Veysel Karânî (r.a.) gündüzleri çobanlık yapıyor, aldığı ücretle kendisinin ve annesinin masraflarını karşılıyordu. Yırtık elbise giydiği, Allah korkusundan çok düşündüğü, bazen Allah korkusundan günlerce ortalıktan kaybolduğu bilinir, yılda ancak sayılı defalar halkın arasına çıkıp görüldüğü rivayet edilir.⁵⁰⁸ Annesine olan hürmet ve bağlılığından Peygamber (s.a.v.)’i görememişti. Çünkü anne sözüne ters düşüp ahiretine zarar vermek istemiyordu. Bu da, içindeki Allah korkusu dolayısıyladır. Hz. Ebû Bekir (r.a.) azab korkusundan ot olmayı bile isterken Veysel Karânî (r.a.) ise Âlemlerin Efendisi’ni dünya gözüyle görüp *sahabi* payesini elde etmeyi kaçırmış ve Peygamber (s.a.v.)’i görememişti.

Hz. Ali (r.a.)’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Sizin için en fazla korktuğum iki şey vardır: Bitmez tükenmez bir istek ve hevâya tabi olma. Bitmez tükenmez istek size âhireti unuttururken hevâya tâbi olma sizi haktan uzaklaştırır. İyi bilin ki, dünya geçip gitmekte, âhret ise yönelip gelmektedir. Her ikisinin de adamları vardır. Sizler ahiret adamı olun dünya adamları olmayın. Zira bugün amel var, hesap yok. Yarın hesap var, amel yok.” buyurmuştur.⁵⁰⁹

2.3. Reca

Reca; emel, ümit, Allah (c.c)’ın fazlına, atasına, ihsanına, keremine, rahmetine ve lütfuna bel bağlamak manâsına gelirken tasavvufta ise kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyması⁵¹⁰ olan reca ile ilgili olarak, sahabe ile ilk dönem zâhidleri arasında karşılaştırma yapacağız.

⁵⁰⁷ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 79–80.

⁵⁰⁸ Şa'rani Abdülvehhâb b. Ahmed, *a.g.e.*, Kâhire, 1374/1954, c. I, s. 24.

⁵⁰⁹ Ahmet b. Hanbel, c.,1 s.143.

⁵¹⁰ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s. 139.

İlk olarak, Hz. Allah (c.c.)'ın ayetleriyle hayatlarına yön verip başaramadıkları karşısında da Yüce Mevla'dan gerisini beklemeyi dile getiren Hz. Ömer (r.a.) ile İbrahim b. Ethem (r.a.) arasında yapacağız. Hz. Ömer (r.a.), bir rivayette şöyle buyuruyordu: "Allah'ım, 'Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan ve sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağıllık insanlar için bezenip süslendi.' buyurdun." dedi. -Hz. Ömer (r.a.), âyeti sonuna kadar okudu- ve yine 'Böylece elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız..' buyurdun' dedi. Arkasından da: 'Biz ancak bizim için süslendiğinle sevinmeye güç yetirebiliyoruz. Allah'ım! Onu hak yolunda infak ederim ve onun şerrinden de sana sığınırım' dedi."⁵¹¹ İbrahim b. Ethem (r.a.) de aynı duruma benzer bir ifade gözlenmekte. Şöyle dediği hikâye edilir: "Bir hacc esnasında ortalık tenhalaşsın da tavaf yapayım diye bir müddet bekledim. Gece karanlığı bastı, şiddetli yağmur yağıyordu. O sırada ortalık tenhalaşmıştı. Hemen tavafa başladım. Tavaf esnasında Allah'ım, beni masum kıl; Rabbim beni gûnahtan koru, diye niyazda bulunuyordum. Hatiften işittiğim bir ses bana dedi ki: "Ey İbrahim, seni masum kılmamı istiyorsun, herkes benden ismet'i (gûnahsız olmayı) istemektedir. Fakat siz gûnahsız olunca ben kime rahmet ve mağfiret edeceğim?" buyurdu. İbrahim b. Ethem (r.a.) Rabbinden bu dünyada bağışlanmayı ümid ederken Allah Resûlü'nün en yakın dostları ise Rasûlullah'la olan yaşamlarında müşahade ettikleri o güzel yaşama binaen azimle amel ederken tabiin ise ahiret yurdunun nimetlerini bu dünyadayken niyaz etmişlerdir.

Abdullah b. Zübeyr (r.a.)'den şu rivayet edilmiştir: "Hz. Osman (r.a.)'a evi muhasara edildiği gün, 'Allah'a yemin olsun ki, Cenâb-ı Hakk, sana onlarla savaşmayı helal kılmıştır' dedim. Bunun üzerine o, 'Hayır, vallahi onlarla ebediyyen savaşmam' dedi. Evi bastılar ve oruçlu bir haldeyken onu öldürdüler. Osman (r.a.), Abdullah b. Zübeyr'i emîr tayin etti ve 'Kim bana itaat ediyorsa, Abdullah b. Zübeyr'e de itaat etsin' dedi."

b) İkinci olarak da Hz. Osman (r.a.) ile Abdullah İbn Mübârek arasındaki farklı bir reca anlayışı üzerinde duracağız. Hâlid er-Rib'îy de şöyle demiştir: "Ben

⁵¹¹ Ahmet b. Hanbel, c. I, s. 172.

kitaplarda Osman b. Affân'ın kıyamet gününde: 'Yâ Rabbi! Beni selâmette kıl, zira beni mü'min kulların öldürdüler' diyeceğini görüyorum." Amra binti Kays el-Adeviyye'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Hz. Osman (r.a.)'ın öldürüldüğü sene, Hz. Aişe ile beraber Mekke'ye gittik. Medine'ye uğradığımızda Osman (r.a.)'ın öldürüldüğü sırada okuduğu mushafı gördük. Kanının ilk damlası şu âyet-i kerimenin üzerine akmıştır: 'Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilendir.'⁵¹² Amr'a "(Onu öldürenlerden) hiçbiri doğru-dürüst ölmedi diyor." Yine Hz. Ömer (r.a.)'ın kızı Hafsa'nın ona: "Allah'ın bol rızık ve hayır ihsan etmesi sebebiyle daha yumuşak elbiseler giymesini, daha güzel yemekler yemesini" teklif etmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'in çektiği geçim sıkıntısından bahsetmiş ve: "Allah'a yemin olsun ki şayet başarabilirsem Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.)'e bu konuda ortak olup onların yaşadığı gibi yaşayacağım. Belki bu sayede, o ikisinin âhirette elde ettikleri güzel hayata ulaşabilirim."⁵¹³ demiştir. Hz. Ömer (r.a.), Allah Rasûlü ve onun en yakın dostuna, âhirette elde ettikleri güzel hayata ulaşabilmek için dünya nimetleri yerine ahretteki nimetleri ümit etmektedir. Hz. Osman (r.a.) ise muhasara altındayken Allah ve Rasûlünü arzuladığından kendini savunma yerine Allah'a ibâdeti ve onun kelamını okumayı tercih etmiştir.

İbn Mübârek de bir kere iri yarı bir kâfirle cenk ediyordu. Kâfirin ibâdet vakti geldi. İbn Mübârek'ten ibâdet için mehil istedi. O da istenen mehli verdi kâfir güneşe secde edince İbn Mübârek kılıcıyla başını kesmek istedi. Hatiften bir ses işitti. Ses: "Ahde vefa ediniz. Şüphesiz ki, kişi verdiği sözden mes'uldür." (İsra 17/34) diyordu. Bunun üzerine İbn Mübârek niyetinden vazgeçti. Mecusi ibâdetini bitirince: "yapmayı düşündüğün şeyi icra etmekten neden vazgeçtin?" diye sordu. O da işittiği sesi anlattı. Bunun üzerine Mecusi dedi ki: "Ne iyi Rabb, düşmanı için dostunu takdir ediyor." Sonra derhal Müslüman oldu ve güzel bir Müslüman oldu. Yüce Allah'ın kuluna ilhamıyla ümitvarlık oluşmaktadır. Hz. Osman'da ise daha genel ve anlık olmayan, süreklilik ifade eden bir ümitvar olma hadisesi göze çarpmaktadır.

⁵¹² el Bakara 2/137.

⁵¹³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 183.

2.4. Vera'

El çekmek, uzak durmak anlamına gelen verâ, haram ve yasak olan şeylere düşmemek ve şüpheli şeylerden sakınmak anlamına gelen⁵¹⁴ Verâ zühdün başlangıcı sayılır. Çünkü verâ şüpheliyi; zühd ise ihtiyaçtan fazlasını terktir.

a) Sahabe ile ilk dönem Zâhidlerini karşılaştırırken ilk olarak Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile İbrahim b. Ethem (r.a.) arasında bağlantı kurmaya çalışacağız. Hz. Ebû Bekir (r.a.) “Bir nevi harama düşeriz korkusu ile yetmiş çeşit helali terk eyledik” demiştir. Şüphelilerden sakınma konusunda gösterdiği titizlik O'ndaki vera duygusunun tezahürü olduğu gibi, tasavvuftaki "helal lokma" inceliğinin de esasıdır.⁵¹⁵ Nitekim bir gün şüpheli bir yemek yemiş ve bunu anlayınca ağzına parmağını sokup kusmuş ve şunları söylemiştir: “Eğer bu lokma canım çıkmadan çıkmayacak olursa yine de zorlardım. Çünkü ben Allah Resûlü'nü şöyle buyururken işittim: ‘Haramla beslenen vücuda yakışan cehennemdir.’ buyurmuştur.” dedi.⁵¹⁶ Şüpheli şeyleri terk manasında kullanılan verâ hakkında İbrahim b. Ethem (r.a.) çok yüksek seviyeye sahipti. O,: “Verâ, şüpheli olan her şeyden vazgeçmek, fuzûlî şeyleri terk etmek ve malayaniden uzak kalmaktır.”⁵¹⁷ diye tarif ettiği vera' ile ilgili olarak şu durum içindeydi. İbrahim b. Ethem (r.a.)'e zemzem içmek istemez misiniz denilince, “Bir kovam olsa ondan içerdim” diyerek başkasının kabından su içmekten kaçınmıştır.⁵¹⁸

Seriyü es-Sekatî, zamanlarında verâ sahibi dört kişi arasında İbrahim b. Ethem (r.a.)'i de saymış ve İbrahim b. Ethem (r.a.)'in verâ üzerinde dikkatle durduğunu, işler kendisini sıkıştırıp verâyâ riayet edemez duruma gelince de her şeyin azıyla iktifa ettiğini söylemiştir.⁵¹⁹ Nitekim İbrahim b. Ethem (r.a.); verânın, kişinin kalbinde bütün mahlûkatın eşit olması, kendi günahının kişiyi diğer insanların ayıplarını görmekten engellemesi, konuşulduğunda güzel konuşulması ve her şeyden önce güzel olan Rabb'e karşı zelil bir kalp ile tamam olacağını söylemiştir. Ona göre,

⁵¹⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 157.

⁵¹⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 90.

⁵¹⁶ Serrâc, *a.g.e.*, s. 132, Tirmizî, *es-Sünen*, Cuma 38, c. II, s. 426.

⁵¹⁷ Buhârî, Büyü, 3.

⁵¹⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 203.

⁵¹⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 204.

günahlar düşünülerek Allaha tevbe edildiğinde kalbe vera yerleşirve vera için Allah'tan başkasına tamahta bulunmamak gerekir. ⁵²⁰

b) İkinci olarak da Hz. Osman (r.a.) ile Hasan Basrî (r.a.)'nin vera' anlayışını bir örnekle ele almaya çalışacağız. Hz. Osman (r.a.), Ebû Zerr (r.a.)'i vaaz ve fetvadandan menetmiştir; Ebû Zerr'e bir adam gelip: "Osman'ın tahsildarları bizden çok vergi alıyorlar. Biz de onlardan vergi kaçırabilir miyiz?" diye sordu. Ebû Zerr: "Hayır malını vakfett, siz hakkınız olanı alın, hakkınız olmayanı bırakın. Buna mukabil yine haksızlık eder, fazla alırlarsa, aldıkları kıyamet gününde senin terazine konulur." dedi. Orada bulunan Kureyşli bir genç: "Halife senin fetva vermeni yasaklamadı mı?" dedi. Bunun üzerine Ebû Zerr (r.a.) : "Sen benim başıma bekçi misin? Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki keskin kılıcı buraya koysanız, kellemin uçurulacağını bilsem, Peygamber (s.a.v.)'den duyduğum sözü yerine getirebileceğime kanaat getirirsem, onu yaparım." dedi.⁵²¹ Görüldüğü gibi Ebû Zerr (r.a.), şüpheli gördüğü dünya malını biriktirme konusundaki titizlikleri, halife tarafından ikaz edilmesine rağmen vera'sındaki hassasiyeti yansıtmaktadır.

Havşeb'in rivayet ettiği bir hadisede Hasan Basrî (r.a.)'nin vera'sını ifade etmektedir. "Birgün Hasan Basrî (r.a.)'ye, 'Allah, bir adama mal veriyor o da bununla hacca gidiyor ve akrabalarına yardım ediyor bundan yararlanabilir mi?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Hayır, şayet bütün dünya onun olsa kendisine yetecek kadarından istifade eder gerisini de fakirlik ve kıtlık günlerine bırakılır." dedi. Rasûlullah (s.a.v.)'in Ashâbı ve onlara tâbi olanlar, sığınmak ve onunla kuvvetlenmek için dünyada mal edinmekten hoşlanmazlardı. Kendilerine yetecek kadarını alır, gerisini de tasadduk ederlerdi. Daha sonra da kendileri ile Allah arasında olan din ve dünya işleri için kullanmaya başlarlardı.

c) Üçüncü olarak da Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Abdullah b. Mübârek arasında vera' konusundaki yakınlığı ele alacağız. Şüphelilerden sakınma konusunda gösterdiği titizlik O'ndaki vera duygusunun tezahürü olduğu gibi, tasavvuftaki "helal lokma" inceliğinin de esasıdır. ⁵²² Nitekim Hz. Ebû Bekir (r.a.) bir gün şüpheli bir

⁵²⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 205.

⁵²¹ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 160.

⁵²² Yılmaz, *a.g.e.*, s 90.

yemek yemiş ve bunu anlayınca ağzına parmağını sokup kusmuş ve şunları söylemiştir: "Eğer bu lokma canım çıkmadan çıkmayacak olursa yine de zorlardım. Çünkü ben Allah Rasûlü'nü şöyle buyururken işittim: "Haramla beslenen vücuda yakışan cehennemdir."⁵²³ Takvâsı (haramlardan kaçması) çok fazla olan Abdullah b. Mübârek de, bir defasında yolda bir yerde konaklamış. İyi bir atı vardı. Kendisi namazda iken atı başkasına ait otlaktan yemişti. Namazı bitirince atı otlak sahibine hediye edip, yaya olarak yoluna devam etmişti. Bu da gösteriyor ki o, Allah Rasûlü ve onun güzide sahabisinin vera' anlayışına sahip bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bu vera' anlayışı ile canlarımız ve mallarımızı ve haramdan korumak için her şeyi göze alabileceklerini ifade etmektedir.

2.5. Melâmet

Kelime olarak kınama, kötüleme, ayıplama gibi manalara, Tasavvufta ise, selameti terk etmek, kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümek manalarına gelmekte olan melâmet⁵²⁴ hakkında ise Hz. Ömer (r.a.)'ın tutumuyla Hz. Rabia (r.a.)'nın tutumunu birlikte ele alacağız.

a) Halifelik yıllarında üzerinde on iki yama bulunan bir gömlekle halka hutbe okuduğu rivayet edilen Hz. Ömer (r.a.)'ın, bir cuma günü mescide gecikerek geldiği için cemaatten özür dilemesi ve: "Beni ancak şu elbisenin yıkanması alıkoymuştur. O yıkanıyordu ve benim ondan başka giyecek hiç elbisem yoktu."⁵²⁵ demesinden lüks ve ihtişamlı bir hayat yerine melâmeti ve sade bir hayatı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Onun böyle basit ve sade bir hayatı tercih etmesi, Resûlullâh (s.a.v.)'ı ve Hz. Ebû Bekir (r.a.)'i örnek almayı arzu etmesindedir.⁵²⁶ Nitekim Hz. Rabia (r.a.) da, dış görünüşe değil, insanın zengin ya da fakir olsun İslam'ı yaşamasına önem verirdi; Süfyan-ı Sevri bir gün Rabia'yla karşılaştı. Rabia'nın üzerinde eski, yırtık bir elbise vardı. Süfyan;

"Ey Rabia! Dağınık ve eski elbiselerle görüyorum seni, falanca komşuna gitsen sana yardım etmez miydi? Halini düzeltirdin" dedi.

⁵²³ Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsi, *Luma' Tasavvuf Tarihi*, s. 130–132.

⁵²⁴ Uludağ, *Tasavvuf ve Terimler Sözlüğü*. s. 356.

⁵²⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 182, H. No: 653.

⁵²⁶ Duman, Mustafa, *a.g.e.*, s. 23.

Rabia da şu cevabı verdi:

“Ey Süfyan, halimde ne kötülük görüyorsun ki? Ben İslam üzere değil miyim? O İslam ki, ondan daha büyük bir şeref, daha ferahlatıcı bir zenginlik, daha güzel bir dost yoktur!”⁵²⁷ diyerek nefsinin dünya nimetleriyle süsleme yerine islamiyetin özüne işarette bulunmuştur.

b) İkinci olarak da Mus'ab b. Umeyr ile İbrahim b. Ethem arasındaki benzerlik üzerinde kıyaslama yapacağız. Abdullah b. Rebfa ile Mus'ab b. Umeyr birbiriyle kardeş yapılmıştı. Abdullah der ki: “Mus'ab'a bakıyor ve hâline acıyarak gözünden yaşlar akıyordu.” Ben onu Mekke'de refah içinde yaşarken görmüştüm. Başında kıldan bir başlık vardı. Şimdi ise ben Medine'nin bahçelerini dolaşiyor ve bir müdd hurma karşılığı kova ile su çekiyorum. Aldığım ücreti de Mus'ab b. Umeyr'e götürüyorum” buyurmuştur.⁵²⁸ Bu davranışlarından dolayı eski çevresinin yapmış olduğu kınamalara, ayıplamalara ve hertürlü ayıplamalara hiçbir zaman aldırış etmemiştir. İbrahim b. Ethem'in de durumu (maldan men edilme değil de, kendini men etmesi hariç) bununla benzerlik göstermektedir. Gençlik çağında avlanırken, hatiften ya da avlamaya çalıştığı ceylandan iki kez: “Sen bunun için mi yaratıldın yoksa bu işe mi memur kıldın?” diye ses duymuş, sonra aynı sesi atının eğrinin kaşından da işitmesi üzerine bütün malını mülkünü terk edip, tacını cüppesini kendi çobanına bırakıp zühd yoluna girmeye karar vermiştir.⁵²⁹ Başlangıçta, sahip olduğu geniş imkânları geride bırakıp vatanından ayrılmak kendisine ağır gelmişse de, bir daha geri dönmek için nefsinin karşı çetin bir mücadele vermiş ve kararında sebat etmeyi başarmıştır. İbrahim b. Ethem de, Sahabi Mus'ab b. Umeyr gibi dünyalık olandan baki olana hicret ederek Hakk erlerinin kınanmayı her zaman göze almaları ve buna hiç aldırış etmemeleri gerektiğinin örneklerini vermiştir.⁵³⁰

Hz. Osman (r.a.) Halifeliği zamanında pek çok köleleri bulunmasına rağmen, sırtına yüklediği odun destesini taşır ve bunu “niye adamlarına taşıtmıyorsun?” diyenlere, “nefsimi denemek ve onu ıslah etmek istiyorum” cevabını verir, nefsinin

⁵²⁷ İbnü'l-Cevzi, *a.g.e.*, c.4, s.24.

⁵²⁸ Tûsî, *a.g.e.*, s. 142-147.

⁵²⁹ Sülemî, *a.g.e.* s.27; Hucvirî, *a.g.e.* s.201; Kuşeyrî, *age.* s. 96; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, VII,368; İbn Mulakkin, *a.g.e.*, s.5; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, IV, 134.

⁵³⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, IV, 134.

mal ve mevkiye güvenmesine fırsat vermezdi. Onun bu sözleri mutasavvıfların nefis mücahedesine örneklik edebilecek özelliktedir.⁵³¹

2.6. Fakr

Fakirlik, yoksulluk ve ihtiyaçlık gibi manaları ifade eden fakr,⁵³² tasavvufta, kulun kendinde bir varlık görmemesi, her şeyi Hakk'a irca etmesi, şahsının, amelinin, halinin ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesi, olan fakr ile ilgili olarak sahabenin yaşamı gibi, H. II. Dönem Zâhidleri de Allah ve Rasûlünün yolunda yürümüş olduklarını ifade eden birkaç örnekle benzerlik ve farklılıklarını ele almaya çalışacağız.

a) İlk olarak karşılaştırmayı Hz. Ebû Bekir (r.a.) İbrahim b. Ethem (r.a.)'in hayatında yapacağız. Hz. Ebû Bekir (r.a.) zühd, vera' ve fakr'ı ile tasavvufî hayatın ashâb içindeki öncülerinden sayılır. Nitekim Ebû Bekir Vâsıtî: “Bu ümmet içinde sûfiyâne sözler ilk defa Hz. Ebû Bekir'in dilinden dökülmüş” diyerek O'nun Allah ve Rasûlüne malının tamamını getirdiğinde: “Çoluk çocuğuna ne bıraktın?” sorusuna: “Allah'ı ve Resûlünü” cevabına işaret etmektedir.⁵³³ Yine Hz. Ebû Bekir (r.a.), halife seçildiği vakit, bütün parasını pulunu, müslümanların Beytül-mâl'ine koymuş ve: 'Bunlarla ticaret yapıyor. Kazanç elde ediyordum, velayeti üzerime aldığım vakit beni ticaretten ve onu talep etmekten alıkoydular.' (Devlet idaresiyle ilgilenmekten ticaret yapmaya vakit bulamamıştır) demiştir.⁵³⁴

İbrahim b. Ethem (r.a.)'in hayatına baktığımızda ise Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in fakr anlayışından biraz farklı boyutta fakr'ı görmekteyiz. Şöyle ki; İbrahim b. Ethem (r.a.), hayatı boyunca maddî nimetler verilerek Allah tarafından sınanmış, o her seferinde dünyayı reddetmiştir. İbrahim b. Ethem (r.a.)'e bir gün Belh'ten babasının öldüğünü ve mirasını alması gerektiğini bildiren bir mesaj gelmiştir. O bununla hiç ilgilenmez. Daha sonra Belh'ten gelen bir elçi miras olarak otuz bin dirhem getirir.

⁵³¹ Yılmaz, *a.g.e.* s. 92.

⁵³² Cebecioğlu, Ethem, *a.g.e.*, s.204.

⁵³³ Münâvî, *a.g.e.*, c.1, s. 102.

⁵³⁴ Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 182.

İbrahim b. Ethem (r.a.) mirası kabul etmemiş ve on binini elçiye diğer kısmını da ihtiyaç sahiplerine dağıtır.⁵³⁵

Yine İbrahim b. Ethem (r.a.) şöyle demiştir: “Fakirlik istedik karşımıza zenginlik çıktı. Halk zenginlik istedi, karşılama fakirlik çıktı.”⁵³⁶ Buradaki zenginliği manevi zenginlik olarak anlamak gerekir. “Bizim gibilerinin neyi eksik ki fakirlikten şikâyetçi olsun?”⁵³⁷ diye düşünen İbrahim b. Ethem (r.a.), yanında dört dinar bile olsa fırlatıp atmış, şeytanın paralı insanların etrafında dolaştığını düşünmüştür.⁵³⁸

Kendisine para vermek isteyen birisine “Ben fakirden bir şey almam” demiş, adam ben fakir değilim deyince “Sahip olduğun maldan daha fazlasını istiyor musun?” diye sormuş, adam “Evet” cevabını verince “Fakirlerin başı sensin, çünkü şu hal fakirlik değil de nedir?” demiştir.⁵³⁹ Yine adamın biri İbrahim b. Ethem (r.a.)’e on bin dirhem para vermek istedi. Fakat o borç içinde olduğu halde bunu kabul etmekten kaçındı ve: “On bin dirhemle ismimi fukara defterinden silmek mi istiyorsunuz? Hayır! Ben bunu yapamam” dedi.⁵⁴⁰

Bir keresinde de İbrahim b. Ethem, gaipten bir vârid geldiği zaman “Şu dünya hükümdarları nerede? Gelsinler de bunun ne kadar zevkli ve hızlı bir şey olduğunu görsünler, tâ ki mülklerinden âr etsinler.” demiştir.⁵⁴¹

b) İkinci olarak da Hz. Ömer (r.a.) ile Ömer b. Abdulazîz (r.a.)’ın halifelik imkânları karşısında devam etmiş oldukları Zâhidane yaşamı, varlık içinde yokluğu tercih etmelerini ele alacağız. Hz. Ömer (r.a.)’in, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in zühd yaşantısını örnek alarak bir yaşam ve halifelik sürdüğü ve hatta imkânların bollaştığı zamanlarda bile Zâhidane yaşamayı tercih ettiğini, kızıyla arasında geçen şu konuşma göstermektedir. Rivayete göre; İslâm fütuhâtı genişleyip. İslamiyet etrafa yayıldığı ve (hazine ganimet malları ile dolup taşıdığı vakit, Halife Hz. Ömer (r.a.)’in kızı Hafsa, babasına: -Böyle, etraftan ziyaretçilerin geldiği vakit, güzel ve ince

⁵³⁵ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. VIII, s. 33.

⁵³⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.361.

⁵³⁷ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. VIII, s. 32.

⁵³⁸ Attâr, *a.g.e.*, s. 163.

⁵³⁹ Attâr, *a.g.e.*, s. 152.

⁵⁴⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 359.

⁵⁴¹ Attâr, *a.g.e.*, s. 163.

kumaşlar giy, emret de nefis yemekler yaptır; sen de ye, misafirlerine de yedir, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): “Kızım, insanlar arasında kişinin hâlini en iyi bilenin, yine kendisi olduğunu bilmez misin? Sana Allah aşkına yemin verdiriyorum, söyle bakalım; Resûl-i Ekrem bu kadar yıl kavmi arasında bulundu, hiç bir vakit hem akşam, hem sabah karnı doydu mu? Akşam buldu ise sabah bulamadı, sabah buldu ise akşam bulamadı, öyle değil mi? Yine Allah aşkına soruyorum, Hayber fethedilinceye kadar Resûl-i Ekrem ve onun Ehl-i Beyti hurma yiyip doydular mı? Yine Allah adına and vererek sana sorarım, hatırlar mısınız?, Resûl-i Ekrem'e yüksek bir sofraya getirdiğiniz vakit, ağırlığına gitmiş rengi değişmişti. Sonra sofranın kaldırılmasını ve yemeğin daha alçak bir şey üzerine konmasını yahut da yer üzerine konmasını emretmemişmiydi? Yine sana yemin verdiririm, Resûl-i Ekrem geceleri bir aba üzerinde yatarken, bir gece bu abâ dört kat yapıldığı vakit sabaha kadar uyanamayınca: «Beni gece ibâdetimden, alıkoydunuz, bunları ikiye indirin» demedi mi? Yine sana yeminle sorarım, Resûl-i Ekrem sırtındaki elbiseyi yıkatmak için çıkardığı sırada Bilâl gelip de «Namaz» diye seslendiği vakit, giyecek başka elbisesi olmadığı için, kuruyuncaya kadar o elbiseyi beklediğini bilmez misin? Yine yemin verdirerek sana sorarım. Zafer kabilesinden bir kadın Resûl-i Ekrem'e bir gömlek ve bir izar hazırlamıştı. Bunların biri henüz dikilmediği için yalnız birini önce gönderince, Resûl-i Ekrem sade ona bürünerek namaz kıldırıldığını ve başka giyeceği olmadığı için onu omuzlarına bağladığını bilmiyor musun?” diye böyle böyle kızını ağlatıncaya kadar sayıp döktü ve kendisi de ağlayarak yere düştü, nerde ise canı çıkacaktı.⁵⁴² Başka bir rivayette Hz. Ömer (r.a.), kızı Hafsa' ya: “Benim iki arkadaşım vardı, onların da takip ettikleri bir yol vardı. Şimdi ben onlardan başka yol mu tutayım? Vallahi ben onların geçim darlığına dayanırım ve bu sayede onların yaşantılarına ulaşmamı ümîd ederim” dedi.⁵⁴³ Ömer b. Abdulazîz de dünyada sahip olduğu mala mülke değer vermediğini, hatta sahip olduğu devlet başkanlığı makamının bütün imkânlarına rağmen, dünya malı sevgisini gönlünden uzak tutmayı başarabilmiştir. Bu yönüyle kendisinden sonra gelen sûfler tarafından örnek olarak gösterilmiştir. Sehl b. Abdullah: “*Bazen kul dünyaya sahip olarak zamanındaki insanların en zâhidi olabilir.*” diye konuştu. Kendisine “kimin gibi?” diye sordular.

⁵⁴² Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s. 410.

⁵⁴³ Gazâli, *a.g.e.*, a.y.

“Ömer b. Abdülaziz gibi.” dedi. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, kendisi için yaktığı kandilin yağı ile halk işleri için yaktığı kandilin yağını ayırırdı. Elinde yeryüzünün hazineleri bulunduğu halde kandiline üç boğum üzere yağ koyardı. Sûfiler genelde şu görüşü benimser: Sûfiler dünya metayı ile zengin değillerdir, fakat olmayan zenginliğe de ihtiyaç duymazlar. Çünkü Allah onları kendisiyle zengin kılmış ve kendinden başkasına muhtaç bırakmamıştır.⁵⁴⁴

Ebû Tâlib el- Mekkî, haller arasında fakirlik halinin konumunu, iman içinde yakının konumuna benzetmektedir. Bu konuda Allah Rasulü (s.a.v.)' nün, İbn Ömer (r.a.) şu buyruğunu nakletmektedir: “Allah Teâlâ' ya rızâ ve yakın ile amel et. Eğer olmazsa, hoşlanmadığın bir şeye karşı sabretmende de çok büyük hayır vardır.” Buna göre yakın ehlinin belirgin hâli fakirlik, müminin hali ise, zenginlikte şükürdür. Fakir Zâhidin zengin şükür ehline üstünlüğü, ahireti müşahede eden yakın sahibinin, mücadele sahibi yakın ehline üstünlüğü mesabesindedir.⁵⁴⁵ Ömer b. Abdulazîz (r.a.)' da bu hususta “Allah-ü Teâlâ bir kuluna verdiği nimeti alıp da karşılığında sabrı ona nasip ederse, nimete karşılık olarak verdiği sabır o nimetten daha efdaldir.”⁵⁴⁶ buyurmuştur.

Burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki gerçek fakir sahibin kendisini daima Hz.Allah (c.c.)'a muhtaç bilmesi, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyaç olmadığını kavramasıdır. Sâlikin hiçbir şeye mâlik ve sahip olmadığını şuurlunda olması, her şeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunu idrâk etmesidir. İnsan Allah'ın kulu olduğundan ihsan da, ona nisbet edilen diğer şeylerde hakikatte onun mevlâsı olan Allah'ındır.

2.7. Riyâzet

İdman, eğitime, terbiye ve islah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırmaya, az yeme, az konuşma, az uyuma, yalnız kalma manalarına gelen Riyâzet konusunda sahabe-i Kiram ile H. II. Dönem Zâhidleri arasında da benzerlikler söz konusudur.

⁵⁴⁴ Tûsî, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁴⁵ İbn. Mâce, Zühhd, 6; Tirmizi, Zühhd 37.

⁵⁴⁶ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s.138.

İlk olarak Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile İbrahim b. Ethem (r.a.)'i karşılaştıracamız. Hz. Ebû Bekir (r.a.), Selmân-ı Fârisî'ye: “Ya Selmân! Allah'ın emirlerini tut, ileride büyük fetihler olacak, senin payına ne düşecek bilemem ama yiyip içecek ve sırtına giyecekten fazla olmasın” diye nasihat ettiği gibi, Abdurrahman b. Avfa da: “Gelecekte dünyanın genişleyeceğini, bolluğa kavuşacağını görüyorum. Bolluk zamanında ipek perdeler, atlas yastıklar kullananlar çıkacak. Sizden birinizin boynunun vurulması, dünyaya dalmasından iyidir” diye öğüt verirdi.⁵⁴⁷ Burada Hz. Ebû Bekir (r.a.), Selmân-ı Fârisî ve Abdurrahman b. Avfa, dolayısıyla biz ümmetine nimetlerin bolluk zamanı geldiğinde eğitime, terbiye ve islah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya devamın gerekliliğinin daha önemli olduğunu vurgulamak istemiştir. İslam geleneğinde gerçek fakirliğin, riyâzâtın ve ihlâsın unutulmayacak örneklerini sunan İbrahim b. Ethem (r.a.) ise kendi döneminin Zâhidleri gibi ne dış görünüşüne ne giyimine kuşamına önem vermiş, ama daima abdestli gezmiş ve şöhretten köşe bucak kaçmıştır.⁵⁴⁸ İbrahim b. Ethem (r.a.) da zühd yaşantısında Riyâzetiyle bu döneme damgasını vurmuş, helali aramak için diyar diyar gezmiş, gittiği yerlerde halkla hemhal olmuş, insanlara nasihat etmiş, ihlâs ve samimiyetle onlara yardım etmiş, şöhretten kaçınmıştır. Gecelerini gözyaşlarıyla tefekkür ve tezekkür ederek, gündüzlerini oruç tutarak ve çalışarak geçirmiştir. Her hangi bir mürşidi olmadığı halde birçok takipçiye rehber olmuştur. “*Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk*” ifadeleri de onun riyezatinin veciz bir ifadesidir.

İkinci olarak da Hz. Ebû Zerr (r.a.) ile Ebû Süleyman el-Haşimi'nin Rabia'ya yapmış olduğu evlenme teklifi neticesinde Rabianın vermiş olduğu şu cevabı Ebû Zerr (r.a.)'in Riyâzetiyle benzerlik göstermektedir. Abdullah b. Hıraş'tan rivayet olunan şu hadisede Ebû Zerr (r.a.)'in dünya nimetlerini fâni görmesi ve nimetlere sırt dönmesi Riyâzet anlayışındaki durumu ortaya koymaktadır. “Ebû Zerr (r.a.)'i, deve katranlamada kullanılan bir örtüye bürünmüş halde, siyah bir şemsiye altında, iri ve kara bir kadınla beraber gördüm. Sarıçiçekli, dikenli bitkiler üstünde oturuyordu. Birisi ona şöyle dedi: “Sen hiç çocuk bırakmayacak bir adamsın”. Ebû Zerr (r.a.) ; “Çocuklarımı Darı Fenâ'da (*dünyada*) alıp Dâr-ı Bekâ'da çoğaltan ve toplayan Allah'a hamdolsun” dedi. “Şu altındakinden daha yumuşak bir kilim bulamaz

⁵⁴⁷ Yılmaz, *a.g.e.* s. 90.

⁵⁴⁸ Schimmel, *a.g.e.*, s.48,49.

mıydın?” dediler. Ebû Zerr (r.a.) şöyle cevap verdi: “Allah'ım! Sen bağışla! Göze batan, nimetlerini benden al.” buyurmuştur.

Basralı zengin bir adam olan Ebû Süleyman el-Haşimi'nin Rabia'ya yapmış olduğu evlenme teklifi neticesinde Rabianın vermiş olduğu şu cevap da ise: “Şunu iyi bilesin ki, dünyaya değer vermemek kalbin ve bedeninin rahatlığıdır. Oysa dünyanın ardına düşmek ve ona hırsla sarılmak gam ve kederi getirir. Mektubum sana ulaştığında durma, ahiret için azığını hazırla! Kendine öğüt ver, başkasına bir şeyler teklif etmeye bakma! Zamanını oruçla geçir, seni ancak ölüm ayırsın oruçtan. Allah'ın sana verdiği mülkün daha da çoğunu bana vermesi, beni hiç de sevindirmez! Zira bu mal sebebiyle Rabb Teâlâ'dan gönlüm gafil kalabilir. Vesselam.”⁵⁴⁹

Hiz. Osman (r.a.)'ın pek çok kölesi ve hizmetçisi olduğu halde bahçelerinden birinden odun destesini sırtında taşıdığını görenler kendisine: “Niye bu işi kölelerine yaptırmıyorsun?” diye sormuşlar. Demiştir ki: “Evet bunu onlara yaptırabilirim, fakat nefsim acaba bundan acizlenecek mi diye sınamak istedim.” Bu olay O'nun aynı zamanda nefsinin yokluk ve hiçliğini elden bırakmadığını, topladığı mala aldanıp kalmasını diye nefsinin riyâzatla eğittiğini gösterir.⁵⁵⁰ Yine müslümanların susuzluk çektiği dönemde Rûme kuyusunu satın alıp vakfetmişti. Bu olaylar üzerine Hiz. Peygamber: “Bu bağışlarından sonra ne yapsa Osman'a zarar vermez.”⁵⁵¹ buyurarak onun bu fedakârlığı karşısında çok memnun olduğunu ifade etmiştir. Osman b. Affân (r.a.), tahkik ehli mertebelerinin en yücelerinden olan temkin ile özdeşleşmiştir. Pek çok kölesi ve hizmetçisi varken bahçesinden odun destesini sırtıyla taşıdığını görenler kendisine: “Niye bu işi kölelerine yaptırmıyorsun?” diye sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: “Evet bunu onlara yaptırabilirim, Fakat nefsim bundan acizlik duyacak mı diye denemek istedim.” Bu olay topladığı mala aldanmasını diye nefsinin riyâzatla eğittiğini gösterir.⁵⁵²

Gerek sahabe, gerekse II. Asır Zâhidlerine baktığımızda yaşamış oldukları olaylar, bakış açıları ve Riyâzetle ilgili sözleri farklılıklar arz ediyor gibi gözükse de bütünlük içerisinde baktığımızda ise aynı olduğunu görmekteyiz.

⁵⁴⁹ İbni Hallikan, *a.g.e.*, c. 2, s. 286.

⁵⁵⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁵¹ Yılmaz, *a.y.*

⁵⁵² Hucvirî, *a.g.e.*, s. 159.

2.8. Muhabbet

Muhabbetullah ve muhabbet-i Resûlullah ile islâmın en güzide erleri olan sahabeler ve daha sonraki dönemde gelen ilk dönem Zâhidleri hep bu amaçla yaşamış ve hayatlarını bu doğrultuda devam ettirmişlerdir. Kalblerinde hüznü ile aşk arasındaki bağlantıyı en ince bir şekilde ayarlamış, tam samimiyetle yaşamış ve asıl zenginlik olarak görmüş abide şahsiyetler olmuşlardır.

Bu hususta ilk olarak Hz. Osman (r.a.)'ın kalbindeki Allah (c.c.) sevgisi ve Rasulü Allah sevgisine dair sözleri ve yaşamı ile Hz. Rabia (r.a.)'nın ilahi aşk'a dair sözleri ve yaşamından örnekleri karşılaştıracacağız. Ebû Hûreyre'den (r.a.) rivayet edilen şu hadisede de Hz. Osman (r.a.)'ın kalbindeki Allah (c.c.) sevgisi ve Rasulü Allah sevisinin asıl zenginlik olduğunu göstermektedir: “Hz. Osman evinde kırk gün muhasara altında tutuldu. Bana kendisini sahur vakti uyandırmamı söyledi. Seher vakti olunca geldim ve “Ey Mü'minlerin emîri, Allah sana rahmet etsin, sahur oldu” dedim. Bunun üzerine yüzünü meshederek şöyle dedi: 'Sübhânallah! Yâ Ebâ Hureyre! Rüyamı kestir. Allahın Peygamberini görüyordum. O bana “Yarın bizimle iftar edeceksin” dedi ve (ertesini gün) öldürüldü.” Süfyân b. Uyeyne'den (r.a.) Osman'ın (r.a.) “Şayet kâhinleriniz temizlenmiş olsaydı, Allah'ın (c.c.) kelâmına doymazdınız.” dediği rivayet edilmiştir.

Hayâ, rıza, Allah sevgisi ön planda olan ve Allah'ın emrine tabi olan Hz. Osman (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Ben hayrı dört şeyde buldum:

- 1- Nafilelerle çok meşgul olup Allah'ın sevgisine ermeye çalışmak,
- 2- Allah'ın emrettiklerinin yerine getirilmesinde, yasakladıklarından kaçınılması hususunda sabır,
- 3- Allah'ın takdirine rıza,
- 4- Nazar-ı ilahîden hayâ.”⁵⁵³ Hayrı bulduğunu belirttiği dört şeyin başında Allah sevgisini zikretmiştir.

Hz. Rabia (r.a.), ise daima hüznü içinde yaşadığı için onun hüznü ile aşkı arasında bağlantıyı belirten aynı kaynak şu sözleri söylemektedir: «Hazreti Rabia'nın

⁵⁵³ Tûsî, *a.g.e.* s. 136.

kalbinde yaşayan derin hüznün, -Şair ruhunun içinde kaynıyan derin sevginin bir gösterişinden başka bir şey değildi. Kendisi, aşkını ve hüznünü, tam samimiyetle yaşatan eserler bırakmış olmakla temayüz eder. Daha sonraları tasavvuf edebiyatında yazılan manzum ve mensur yazıların hepsi, kaygılı aşıkların sultanı Hz. Rabia'nın feyzindedir.»⁵⁵⁴

Tasavvufa ve tasavvuf tabakatına ait kitapları tetkik ettiğimiz takdirde, Hazreti Rabia'nın kalbinde kanıyan ilahi aşkın ilhamlarına sık sık rastgeliriz. Hazreti Rabia, bütün duygularına hakim olan bu aşk dolayısıyla başka hiçbir şey terennüm etmemiş, ve yalnız o aşkı ifadeye bakmıştır: Kendisi şöyle der: “Seni iki sevgi ile seviyorum. Biri sana karşı aşk ile bağlanışımın ifadesi. Öbürü senin sevilmeğe layık oluşunun içimde yarattığı sevgidir. Sana aşk ile bağlanışım yüzünden yalnız Seni anıyor ve Senden başkasıyla alakalanmıyorum. Senin sevgiye layık oluşunsa, Seni görmek için aradaki perdeleri kaldırmandır.”

İmam Gazâli (r.a.), onun bu sözlerinden bahsederken der ki: “Onun bahis konusu ettiği iki sevgiden birincisinin hedefi Allah'ın lutuf ve inayetlerine şükretmektir. İkincisinin hedefi ise, Allah'ın kendisine açılan cemal ve celaline karşı incizabını anlatmaktır. İki sevginin en ilerisi ve en kuvvetlisi bu idi. Allah'ın cemali ve kemalini mutalaa etmenin zevki Resûlü Ekrem Efendimiz tarafından Tanrı dili ile şu sözlerle anlatılmıştır: “Salih kulların için, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, beşerin kalbinden geçmiyen şeyler hazırladım”⁵⁵⁵ Hz. Rabia der ki: “Gönlümün içinde konuştuğum bir kimse varsa yalnız sensin. Başkaları ise; benim dış yüzümle konuşurlar. Dış yüzüm, yanımda oturanlarla beraberdir. Gönlümün enisi ise, gönlümün içindeki yâr'dır.” Rabia bu şekilde, Hasan Basrî (r.a.) ile muasırları nezdinde temeli *cehennemden korkmak* ve *cenneti özlemek* olan tasavvufu, daha başka bir temele dayamıştır. Bu temel Allah sevgisi ile itaat ve Allahı özleyerek varlığını ona vermektir.

Rabia sevgiyi evvela iki çeşide ayırıyor. Birincisi: insanı Allahtan başkasıyla meşgul olmaktan alıkoyan sevgi. Diğeri; Allah'ı, zatı için sevmektir. Bu sevgiden murad, Zat-i Kibriya'nın cemalini mütalaadır. Şüphe yok ki, Allah'ı, mahza

⁵⁵⁴ M. Abdürrezzak Paşa, “Tasavvuf md. ek”, *D.İ.A.*, c. V, s. 297.

⁵⁵⁵ Gazâli, *a.g.e.*, c. IV, s.266 - 267.

Allah olduğu için sevmek, bu sevgiyi başka her gâye ve hedeften tecrid etmek, her gazez ve ırazdan tenzih etmek ve yalnız Allah'ın cemalini müşahedeyi biricik hedef saymak, sevginin en ulvi şahikasıdır. Rabia'nın üstün tuttuğu sevgi bu idi. Nitekim kendisi münacatlarının birinde der ki: “İlahi, Sana cehennemden korkarak ibâdet ediyorsam, beni cehennem ateşinde yak! Yahut cennetini özleyerek Sana ibâdet ediyorsam, cennetini bana haram kıl. Yalnız Seni sevdiğimden dolayı Sana ibâdet ediyorsam, beni ezeli cemalinden mahrum etme, Yarabbi” diyerek ilahi muhabbetini izhar etmektedir.

Hz. Rabia'nın Sufyan ile hikâyesi de ilahi muhabbete delalet ediyor: Sufyan, Rabia'ya, imanının hakiki mahiyetinden sual sormuş, o da şu cevabi vermişti: “Ateşinden korkarak veya cennetini özleyerek Allah'a ibâdet etmedim. Çünkü kötü bir ecir gibi olurdum. (Yani karşılık bekliyen ve karşılığı almak için hizmet eden bir işçi gibi olurdum) sırf Onu sevdiğimden ve sırf Onu özlediğimden Ona ibâdet ettim.” demiştir.⁵⁵⁶

İmam Hasan Basrî (r.a.) ise hicretin birinci asrında korku ve kaygıya bağlı Zâhidliği temsil ettiği halde hicretin 185. yılında vefat eden *Rabia Adeviyye* de aynı mektebe, bağlı gibi görünür. O da hüznün içinde ağlıyarak yaşardı. Fakat onun buna kattığı yeni bir amil vardı ve bu amil ruh hayatına yeni bir yönetim vermeğe son derece yardım etmiştir. Çünkü Rabia'nın Zâhidliği Hasan Basrî (r.a.) ve sair muasırları gibi yalnız hüznün ve kaygıya dayanmıyordu. Üstelik cehennemden korkmak ve cenneti istemekten daha yüksek, yani Allah'ı, Allah olduğu için sevmek esasına dayanıyordu. Ona göre Allah, asıl özenilmeğe değer varlıktı. Onun için cennetine tama' etmek, cehenneminden korkmak gerekmezdi. Çünkü O'nun kendisi gerekti ve O'nun cemaline ermek en büyük gaye idi.⁵⁵⁷

Gerek muhabbetullah gerekse muhabbet-i Rasûlullah konusunda olsun sahabe veya onlardan sonra gelen diğer müslümanlar da, sahabeler kadar olmasa da sonsuz sevgi ile muhabbet beslemeye çelışmişlardır.

İkinci olarak da sahabi Veysel Karânî ile ilk dönem Zâhidlerinden Hz. Rabia'nın ilahi aşk'a olan bakış açılarını karşılaştıracamız. Hz. Ömer (r.a.) şöyle bir

⁵⁵⁶ Doğrul, *a.g.e.*, s. 54-56.

⁵⁵⁷ Şarani, *a.g.e.*, c. 1, s. 72.

hâdise anlatır: “Rasûlullah (s.a.v.): Yemende Uveys adında birisi size gelecek, orada annesinden başka kimse kalmayacak, kendisinde alaca hastalığı vardı. Allah'a dua etti; bir dirhem miktarı hâriç her tarafı düzeldi. Sizden her kim onunla karşılaşırsa ona söyleyin de sizin için istiğfar dilesin” buyurmuştu.⁵⁵⁸ Rasûlullah (s.a.v.)’in ona olan muhabbeti ve onun Allah Rasûlüne olan muhabbeti göstermekte olan bu durum Rasûlullah (s.a.v.)’in “Sizden her kim onunla karşılaşırsa ona söyleyin de sizin için istiğfar dilesin” buyurmasıyla da gösteriyor ki o, muhabbetullah’a ve muhabbeti Rasûlullah’a nail olmuş birisiydi. Bunu da ümmi birisi olarak belki de içinde coşan sevgi pınarıyla elde etmiş olabilir.

Hiz. Rabia'nın kendisine “şeytandan nefret ediyor musun?” diye sorduklarında; -Rahmanın sevgisi içimi öyle doldurmuştur ki, şeytandan nefret etmeye zaman ve imkân bulamıyorum. Lakin Resûlullâh (s.a.v.)’i rüyamda gördüm, bana: “Ya Râbia beni seviyor musun?” dedi, dedim ki; -"Ya Resûlullâh! Seni kim sevmez ki! Fakat Hakk'ın sevgisi gönlümü öylesine tuttu ki başkasının dostluğuna ve düşmanlığına yer kalmadı.”⁵⁵⁹ diyecek kadar gönlünde coşkun bir Allah aşkı duymuş ve yaşamıştır.

Gerek Veysel Karânî, gerekse Hiz. Rabia'nın benzer yönleri olarak gösterebileceğimiz, her ikisinin de ilahi aşka dalıp başka muhabbet kaynağı arayışında olmayarak yalnızlığı, halktan ekseriyetle ayrı bir yaşamı seçmeleridir.⁵⁶⁰

2.9. Rıza

Sızlanmama, yakınmama, hoşnut ve memnun olma hali olan rıza ile ilgili olarak da Hiz. Ömer (r.a.) ile H. II. Asır Zâhidlerinden olan Hasan Basrî (r.a.) arasında karşılaştırma yapacağız.

Allah’ın ayetleriyle hayatlarına yön verip fazlasına yönelmediklerini dile getiren rivayette Hiz. Ömer (r.a.) şöyle buyuruyordu: “Allah’ım, ‘Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan ve sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağıllık insanlar için

⁵⁵⁸ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. 2, s. 79.

⁵⁵⁹ Attâr, *a.g.e.*, c. I, s. 102.

⁵⁶⁰ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 161.

bezenip süslendi.' buyurdun. dedi. Hz. Ömer (r.a.), âyeti sonuna kadar okudu ve yine 'Böylece elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız...' buyurdun' dedi. Arkasından da: 'Biz ancak bizim için süslediğinle sevinmeye güç yetirebiliyoruz. Allah'ım! Onu hak yolunda infak ederim ve onun şerrinden de sana sığınırım' dedi." Görüldüğü gibi Hz. Ömer (r.a.), kulun rıza göstermesi icab ettiği noktalarda rızasını dile getirmiş ve dünyalık olan şeylerin şerinden de Allah (c.c.)'a sığınmıştır. Hz. Ömer (r.a.)'den, başka bir rıza misalinde de; Haneş İbnu'l-Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ömer b. el-Hattâb (r.a.) asla hiçbir yemeği kınamazdı. Bir gün kölelerinden Yerfâ veya Eşlem; 'Ona öyle bir yemek yapacağım ki, bu sefer kınayacak' dedi. Ve ekşi bir süt hazırlayıp kendisine ikram etti. Ömer (r.a.) ondan biraz aldı ve yüzünü buruşturduktan sonra 'Allah Azze ve Celle'nin şu rızkı ne kadar da güzel' dedi." H. II. Asır Zâhidlerinden olan Hasan Basrî (r.a.), ise fakr içindeki yaşamını rıza boyutuyla sürdürmüş, daima cenneti ve cennetin nimetlerini arzulamıştır. Ve şöyle derdi: "Ey Âdemoğlu! Senin dini hayatın! İşte ekmeğin ve işte karnın! Ey Âdemoğlu! Yalnız başına öleceksin, yalnız başına mezara gireceksin, yalnız başına tekrar diriltileceksin ve yalnız başına muhakeme olunacaksın! Ey Âdemoğlu! Nefsinden sakın, nefsenden sakın! Nefsi emmarelerinizi daima tahkir ediniz, zira nefis şahlanmaya meyyaldir." buyurarak cennetin gerisinde olan her nimet hürdür ve cehennemden başka her imtihan kolaydır."⁵⁶¹ buyurmuştur.

Hasan Basrî (r.a.)'da sahabenin rızaya dayalı yaşamını değerlendirerek şöyle buyurmuştur. "Allah'a and olsun ki, bazı topluluklara yetiştim ve içlerinden bazılarıyla arkadaşlık yaptım. (Rasûlullah (s.a.v.)'ın Ashâbını kasederek) onlar karşılaştıkları dünyalık bir şeyden dolayı sevinmezler, kaçırdıkları bir şeyden dolayı da üzülmezlerdi. Dünya onların gözünde şu topraktan daha basitti. Onlardan birisi elli sene yaşar, ne bir elbise diktirir, ne altına bir yatak alır, ne de özel olarak ailesine bir yemek yapılmasını emrettiği olurdu. Gece olunca kıyamda durur, boyunlarını büker ve gözyaşlarını dökerek kurtuluşları için Rablerine münâcât ederlerdi. Bir iyilik yaptıklarında şükreder ve kabulü için dua ederlerdi. Bir kötülük işlediklerinde de hüznü duyar ve Allah'tan mağfîret dilerlerdi. Allah'a and olsun ki onlar, günahlardan mağfîret ile kurtulurlardı. Size gelince ömrünüz kısa, ameliniz azdır. Ölüm

⁵⁶¹ Sunar, *a.g.e.*, s. 15.

daima ensenizde ve önünüz de azap vardır. Öyleyse gece gündüz Allah'tan mağfiret dileyin.” Buyurarak karşılaştıkları dünyalık bir şeyden dolayı sevinmezler, kaçırdıkları bir şeyden dolayı da üzülmediklerini gece gündüz Allah'tan mağfiret dileyerek ve razı olarak yaşanmasını tavsiye etmektedir. Görüldüğü gibi gerek Hz. Ömer (r.a.) gerekse Hasan Basrî (r.a.) hayatlarında hem rızayı yaşamış ve hem de insanlara bu hususta tavsiyelerde bulunmuşlardır.

İbrahim b. Ethem (r.a.)’da, zühd hayatına geçmeden önceki döneminde bir köle satın aldı. Köleye: “Ne yer, ne içer, ne giyersin?” diye sorduğunda, köle: “Sen ne istersen?” diye cevap verdi. İbrahim b. Ethem: “Peki sen ne istersin?” diye sorunca, köle: “Bir köle ne ister ki?” diye cevap verdi. İbrahim b. Ethem kendisinin Allah'ın kulu olarak nasıl davrandığını sorguladı ve rızaya dayalı bu olay zühd yaşantısını seçmesinin sebeplerinden biri oldu.⁵⁶²

Allah'a açılan en büyük kapı ve dünya cenneti demek olan ve kulun kalbinin hükm-i ilâhî altında sükûnet bulması ve ızdırap duymaması olarak belirtilen rıza hususunda Allah Rasülü ve sahabe gibi tabiun dönemi Zâhidleri de hep rıza-i ilahi için yaşamışlardır. Onlar İslam dininin önde gelenleri olarak bizlere numune olmuş ve rehberlik yapmışlardır.

⁵⁶² Ebu Nuaym, *a.g.e.*, c. VIII, s. 26.

SONUÇ

Hakk'ın rızasını kazanmak ve ebedi saadete ulaşmak için nefsi terbiye etme, ahlakı güzelleştirme, içi ve dışı tenvir etme, suret ve sireti tezkiye etme gibi hâl, mâna ve keyfiyet ifade eden hususlardan bahseden bir ilim olan Tasavvuf, zühdün hakikatı ifade ederek tasavvufun inceliğini ve özünü teşkil ettiğini görmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim'in insanlık için en güzel örnek olarak sunduğu Allah'ın elçisinin insanlığın önüne koyduğu hayat, gerçeği ve hikmeti arayan her insan için örnek alınacak bir hayattır. Özellikle O'nunla birlikte olma bahtiyarlığına eren sahabelerin onu örnek alma ve ondan etkilenme dereceleri karakter ve yetenekleri ölçüsünde farklılık göstermiştir. Ashâb-ı Kiram arasında hem zühd anlayışı hem de zühd yaşamında farklılıklar olduğu gibi, onları takip eden dönemlerde yaşamış olan tasavvuf erleri ve Zâhidler arasında da farklılıklar gözlenmiştir.

Kuran-ı Kerimde zühdden mahiyet olarak bahseden ilgili ayetler mü'minleri mala ve dünyaya ihtiyatla yaklaşmaya sevk etmiştir. Fâni olan dünyadan baki olan ahiret hayatına dikkatleri çekmiştir. Dünya hayatının aldatici olduğu, dünyanın kimler için hayırlı olduğu gibi. Bu hususta ve daha birçok konuda Müslümanlara yol göstermekte olduğu sonucunu ifade etmektedir.

Bu çalışmamızda doğru ve gerçekçi zühd anlayışından hareketle, Kur'an başta olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zühde ve dünyaya bakışını, bu bakışın ayet ve hadisler çerçevesinde ele alınışını ve Rasulullah (s.a.v.)'in yaşamın kendilerine ilke edinen, alanda temayüz etmiş güzide sahabenin hayatı hakkında bilgi vererek onların zühd alanındaki yaşamlarını ve tasavvufa olan katkılarını çeşitli tasavvuf ve zühd kaynaklarından, özellikle de tezle ilgili diğer temel kaynaklardan faydalanarak ortaya koymaya çalıştık.

Tespit noktasında vardığımız sonuçlar olarak özellikle ilk dönem zâhidleri, zühd anlayışları olarak Kur'an ve Sünete bağlı kalmışlardır. Her ne kadar uygulamada anlayış va farklı yorumlamalara bağlı olarak birtakım farklılıklar gözlemlense de temel esas itibariyle herhangi bir şekilde çizgiden sapmalara rastlanmamaktadır.

İlk dönem Zâhidleri ve zühd anlayışları başlığı altında incelemeye çalıştığımız sahabe dönemi, hicri I. Ve II. asırdaki, dünya nimetlerine rağbet etmeyip kulluktaki amaca hayatlarını endeksleme ile temayüz etmiş zâhidlerin yaşadıkları hayat, dünya karşısında takınılması gereken tavrın nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Hayatlarını incelerken zaman ve mekânın şartlarına, şahısların manevi hallerinin durumlarına göre bir takım farklılıklar da gözlemlenmektedir. Mesela, Sahabe döneminde daha çok azimetle amel etme sözkonusu iken, ilk dönem zâhidlerinde, şartlara bağlı olarak bir takım ruhsatlarla birlikte azimeti tercih gözlemlenmektedir. Zühd, ilk dönemlerinde dini bir hareket, bir mezhep ve sosyal bir olgu olmayıp amacı Kur'ân'a tâbi olmayı ve Peygamber'in sünnetine tâbi olmayı hedefleyen ferdî bir dini eğilim ve yöneliş olarak gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda Kur'ân ve sahîh sünnete uygun, zühde dair ayet ve hadisler muvacehesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashâbının zühd hayatı ve dünya görüşleri konusunda bir çalışma yapılabilir. Ayrıca, “dünyevileşme” ye panzehir olabilecek nitelikteki bu zühd anlayışının gerekli basın yayın organları veya iletişim araçları aracılığıyla daha da sık gündem konusu yapılmasında fayda mülâhaza edip günümüz insanların gam yükünü hafifletmeye katkı sağlayacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- AFÎFÎ Ebû 'l-Âlâ, *Tasavvuf İslam'da Manevî Hayat*, (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed es-Şeybânî, *Kitâbu'z-Zühd*, (I-II), (trc. M. Emin İhsanoğlu), İz Yay., İstanbul 1993.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (I-VI), Yeni Ufuklar Neşr., ys., ts.; *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1992.
- ATTÂR, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (I-II), (trc. Süleyman Uludağ), Mavi Yay., İstanbul 2002.
- ASIM Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (I-IV), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305.
- AYDINLI, Abdullah, "Ebû Zerr el-Gıfârî", *DİA.*, c. X, İstanbul 1994.
- BARDAKÇI, M. Necmeddin, *Sosya kültürel hayatta tasavvuf*, fakülte kitabevi Isparta 2000.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Sünenü 'l-kübrâ*, Beyrut (1415/1994).
- BİLMEN, Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yay., İstanbul 1973.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, (IVIII), Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, (IX), Damla Yay., İstanbul, ts., III. Baskı.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınevi, İstanbul 2005.
- CEVZİYYE, İbn Kayyim Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed, *Medâricu's-Sâlikîn* (III), (trc. İbrahim Tüfekçi ve diğerleri), İnsan Yay., İstanbul 1990, *Fevâid*, Dâru'n-Nefâs, Beyrût, 1406/1986.
- CÜRÇÂNÎ, es-Seyyid es-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, (trc. Ârif Erkan), Bahar Yay., İstanbul 1997.
- ÇANKI, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe lügati*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1954.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, "İslamiyeti Geliştirdiği Tasavvuf" İstanbul 1992.
- DUMAN, Mustafa, *Ömer b. Abdül-Aziz ve Zühd anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2003.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Es'as, *es-Sünen*, (IV), Çağrı Yay., İstanbul 1992, II. Baskı.
- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, (I-X), Dâru kütübü'l-İlmiye, Beyrut, ts.
- EMİROĞLU, Hasan Tahsin, *Esbab-ı Nüzûl*, Konya 1983.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Müif Yay., İstanbul 1997, 5. Baskı.

- ERKAN, Ârif, *İslam'da Zühhd ve Tasavvuf*, Bahar Yayınları, İstanbul 1972.
- FAYDA, Mustafa, "Hz. Ebû Bekir", *D.i.a.*, c. X, İstanbul 1994.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (I-IV), (trc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul. ts.; *El-Munkuzu Min'ed-Dalâl*, (trc. Ahmet Davudoglu, Sâlih Şeref), Çağaloğlu Yay., İstanbul 1970.
- GÜRER, Dilaver, *Abdulkadir Geylânî*, İnsan Yay., İstanbul 2006.
- GÜNGÖR, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (I-II), (trc. Sâlih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1995, 5. Baskı.
- HUCVİRÎ, Ali Osman b. Cüllâbi, *Keşfu'l- Mahcûb*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1982.
- İSFAHÂNÎ, Râgıb, *Müfredât li Elfâzı'l- Kur'ân*, (thk. S. Adnan Dâvûdî), Dâru's-Sâmiyye, Beyrût 1996.
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Haramî, *Mukaddime*, (trc. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., Ankara 2004
- İBN HALLİKAN, Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Daru's-Sekafe, (thk. İhsan Abbas, Beyrut.)
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *es-Sünen*, (I-II) Çağrı Yay., İstanbul 1992, II. Baskı.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin, *Lisânü'l-Arab* (I-XV), Dâr Sâdr, Beyrût 1990.
- İBNÜ'L MEYLAĞ, *İhlas süresi tefsiri*, (trc. Betül Güçlü), ilkharf yay., İstanbul 2015, I Baskı.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalim, *Takvâ Yolu*, (trc. Muzaffer Yıldız), Pınar Yay., İstanbul 2002, III. Baskı.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebû 'l-Ferec Abdurrahman, *Sıfatü's-Saffe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1405/1985.
- İZ, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay., İstanbul 1990, 5. Baskı.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf, (1384–1965) *Hayatü's- Sahabe*, (I-IV), (trc. Ali Arslan), Akçağ Yay., Ankara 1995.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hz. Ali (r.a.) md.", *D.İ.A.*, c. II, İstanbul 1989.
- KARDÂVÎ, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erkul), Rey Yay., Kayseri 1998. III. Baskı.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1979.
- KUŞEYRÎ, Abdilkerîm (ö. 465/1073), *Risale fî İlmi't- Tasavvuf*, (thk. Ali Abdülhamit Baltacı, Maruf Zorlu) Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1990, II. Baskı.

- MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, (I-IV), (trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul 2004.
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ, Mecâlis-i Seb'a, (Hazırlayan: Dilaver Gürer) İlkharf Yay., İstanbul 2017, I Baskı, s. 26-27.
- MUHÂSIBÎ, Hâris b. Esed, *er-Riâye* (trc. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul 1998.
- MÜNÂVÎ, Abdurraûf, *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, Kahire 1938.
- MÜSLİM, Ebû 'l-Hüseyin b. Haccâc, *es-Sahih* (I-III), Çağrı Yay., İstanbul 1992, II. Baskı.
- NESÂÎ Ebû Abdurrahman Ahmet b. Şuayb, *es-Sünen* (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul 1992, II.Baskı.
- ÖNGÖREN Reşat, “İbrahim b. Edhem (r.a.)”, *D.İ.A.*, XXI, İstanbul 2000, s.293.
- ÖZKÖSE Kadir, “Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükladıkları Anlam”, *C.Ü.İ.F.D.*, c. IV, sayı 1, Sivas 2002.
- ÖZTÜRK, Osman, *Tasavvufta İslami Hassasiyet*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, II. Baskı.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, “Zühd md.”, *D.İ.A.*, (I-XIII), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986. *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1995, 6. Baskı. *Tasavvufun Ruhunu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997, 5.Baskı.
- POLAT, Selahattin, “Hadislerle Rasûlullah'ın Ahlakından Örnekler”, *Diyanet Dergisi*, sayı 5, Eylül-Ekim 1997.
- RÂZÎ, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*,(IXXIII), (trc. Suat Yıldırım ve diğerleri), Akçağ Yay., Ankara 1992.
- SERRÂC Ebû Nasr et-Tûsi, *el-Luma' Tasavvuf Tarihi* (trc. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul 1995.
- SUNAR, Cavit, “*Tasavvuf ve Kur'ân*”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1966, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, A.Ü.İ.F., Yay., Ankara 1978.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihabuddîn Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, (trc. Dilaver Selvi), Umran Yay., İstanbul 1995, II. Baskı.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman *Tabakâtu's-Suffiye*.
- SCHIMMEL, Annemarie, “*Tasavvufun Boyutları*” Kırkambar yay., İstanbul 2000.
- ŞAHİN, Hasan, SEVİM, Seyfullah, *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, Kayseri 1991.
- ŞA'RÂNÎ Abdülvehhâb b. Ahmed, *Tabakat'ül-Kübrâ*, (I-II), Kâhire, 1374/1954.
- TABERÎ, *Tefsir-i Taberi*, (Trcm. Hasan K.kaya- Kerim AYTEKİN), Hisar yay., İstanbul 1996.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Mevsûatü Keşşâfi İstılâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, (I-II), (thk. Ali, Dehrûc), Mektebeti Lübnan, Beyrût, 1996.

- TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen* (I-V), Çağrı Yay., İstanbul 1992, II. Baskı.
- TÜRKÖZ, Mustafa, “*Kur’an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*” b.y.l.t., Konya 2007
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşr., İstanbul 1998.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1997, 4. Baskı.; “Hasan Basrî (r.a.) md”., *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997.
- UYSAL, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., Konya 2001.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (I-X) (Sadeleştiren: Karaçam, İsmail ve diğerleri), Azim Dağıtım, İstanbul.
- YETİK, Erhan, “*Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Zühd ve Takvâsı*”, *O.M.Ü.İ.F.D.*, sayı 7, 1993.
- YILDIRIM, Ahmet, *Din Dünyevîleşme ve Zühd*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- “*Hz. Peygamber’in Zühd hayatı*”, *S.D.Ü.İ.F.*, *I. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta 1998.
- YILMAZ, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., İstanbul 1998, 3. Baskı. “*Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa*”, *İlmi ve Akademik Araştırma Tasavvuf Dergisi*, sayı 7, Eylül-Aralık 2001, Ankara.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Gaziantep’te doğdu. İlk, orta tahsilinden sonra 1991 yılında Gaziantep Cumhuriyet Lisesi’nden mezun oldu. 1997 yılında Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat fakültesinde lisansını tamamlamasının ardından İlk görev yeri olan Trabzon’da Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni olarak öğretmenliğe başladı. Aynı sene Selçuk Üniversitesi’nde başlatmış olduğu Yüksek Lisans eğitimine çeşitli nedenlerden dolayı ara vermek zorunda kalmış olup sonra tekrar Necmettin Erbakan Üniversitesinde Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2017 yılında İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır) adlı yüksek lisans tezini tamamladı. Halen Gaziantep 30 Ağustos İmam Hatip Ortaokulu’nda okul müdürü olarak görev yapmakta olup, evli ve beş çocuk babasıdır.